

સંપ્રદાયનો સર્વાંગી વિકાસ કરતું શ્રી સ્વા. મંદિર - સરખારારું મુજાપત્ર

સ્વામિનારાયણ ચિંતન

જૂલાઈ - ૨૦૧૬ ♦ બે વર્ષ લવાજમ રૂ. ૧૬૦/-

અમેરિકાના વર્જનીયા ખાતે શ્રી સ્વામિનારાયણ હિન્દુ મંદિર પરિસરમાં

પ.પુ. લાલજી મહારાજશ્રીના દિવ્ય સાનિધ્યમાં યોજાયેલ આંતરરાષ્ટ્રીય

શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ દેવ ચુવક મંડળની 'ગેશનલ સત્સંગ શિલ્પિર' (તા. ૨૫ થી ૩-૭-૨૦૧૬)

નેશનલ સત્સંગ શિબિર
વર્જનીયા (અમેરિકા)

અમેરિકાના વર્જનીયા ખાતે પ.પૂ. લાલજી મહારાજશ્રીના દિવ્ય સાનિધ્યમાં યોજાયેલ 'નેશનલ સત્સંગ શિબિર' (તા. ૨૫ થી ૩-૭-૨૦૧૬)

કેનેડાના ટોરેન્ટોને આંગણો પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રીના રૂડા આશીર્વાદ સહ આજ્ઞાથી પ.પૂ. લાલજી મહારાજશ્રીના દિવ્ય સાનિધ્યમાં પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજીના વક્તાપદે યોજાયેલ 'સત્સંગ જ્ઞાનયાણ' (તા. ૧૭ થી ૧૮-૬-૨૦૧૬)

જગાન્નાથપુરી શ્રી સ્વામિનારાયણ મુખ્ય મંદિર દાનની રકમ જમા કરાવવા માટે સંપર્ક

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સરધાર
મેહુલ મહેતાજી - મો. ૯૦૯૯૯૯૯૯૯૯૯૪૨

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - મહુવા
કો.પા. સાગર ભગત - મો. ૯૦૯૯૯૯૯૯૯૯૨૨

અમદાવાદ
સંપર્ક :- શૈલેષ દેવાણી - મો. ૮૮૭૯૭૯૮૪૪૨૬
ઈશ્વરભાઈ પટેલ - મો. ૯૯૨૫૦૪૪૧૦૮

વડોદરા
ચિરીન ગોળવીયા - મો. ૯૬૦૧૨૯૦૩૫૪

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સિમાડા, સુરત
કો.પા. મેહુલ ભગત - મો. ૯૦૯૯૯૯૯૯૯૯૨૧

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - ડૉંબીવલી (મુંબઈ)
દિનેશભાઈ મહેતાજી - મો. ૦૮૮૭૯૫૦૮૧૦૭

રાજકોટ
કરશનભાઈ ટાંકેચા - મો. ૮૪૨૬૭૮૧૧૭૮
વિશાલ પટેલ - મો. ૯૮૭૯૭૧૨૭૬૮

બોટાદ
વિનુભાઈ માસ્તર - મો. ૯૯૨૪૨૪૮૮૭૬૫

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - ભાવનગર
કો.પા. અક્ષય ભગત - મો. ૯૦૯૯૯૯૯૯૯૪૫

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - બગસરા
કો.પા. પરેશ ભગત - મો. ૯૦૯૯૯૯૯૭૨૫૨

જૂનાગઢ
રમેશભાઈ પરસાણીયા - મો. ૮૪૨૮૪૮૮૨૧૧૮

સુખપુર-મુજફારા
રાજુભાઈ - મો. ૯૮૭૯૭૭૩૪૪૩૫

॥ श्री स्वामिनारायणो विजयतेराम् ॥

संप्रदायनो सवर्णी विकास करतुं श्री स्वामिनारायण मंदिर - सरधारनुं
रजिस्टर्ड मुख्यपत्र ई.स. २००५ना जून मासथी प्रारंभायेलुं, दर मासनी २० तारीखे
प्रकाशित थतुं, आपना समग्र कुटुंब-परिवारमां आनंद अने संस्कारनी सौरभ
प्रसरावे अने जुवननुं अनेन धृतर करतुं सामयिक.

स्वामिनारायण चिंतन

वर्ष : ४, अंक : ०६, ता. २०-०७-१६

प्रयोजक : पू. स.गु. श्री नित्यस्वरूपदासज्ञ

અમृતવाणી

સર्वમ तो શાસ્ત્ર થકી જણાય, સર્વમથી સર્વ સુખી સદાય;
જો ધર્મ કેરો ન રહે પ્રવેશ, તો પાપથી સર્વ પિડાય દેશ.
જેવી સ્થિતિ જાણ જનાવરોની, જેવી સ્થિતિ નારી તથા નરોની;
ડરે ન ચોરી વ્યભિચાર દોષે, લૈ પારકાં પ્રાણ સ્વપંડ પોષે.
શાસ્ત્ર પ્રમાણે જ વિવાહ થાય, શાસ્ત્રાં સુણી માત પિતા પૂજાય;
વિશ્વાસ જો શાસ્ત્ર તણો ન હોય, તો રીતિ સારી ન ધરે જ કોય.
ગરીબને તો બળવાન મારે, દયા ન ધારે દિલમાં લગારે;
ન સ્વર્ગ આશા જમનો ન ગ્રાસ, કુકર્મમાં કેમ કરે કચાશા ?
માતા સુતા કે ભગીની સગાઈ, છે સર્વ સર્છાસ્ત થકી જ ભાઈ;
પક્ષી પશુ શાસ્ત્ર ન જાણનારાં, સગાઈમાં શું સમજે બિચારાં.
મનુષ્યકેરી મન જુક્તિ કેવી, જે દીશ ચાલે વહિ જાય તેવી;
આકાશમાં જાય હવાઇ જેમ, જોરે ભરેલી અટકે ન એમ.
જો કલ્પના શુદ્ધપથે સિધાવે, સંસારસિંધુ તરી પાર લાવે;
જો કલ્પના કુત્સિત માર્ગ જાય, તો વિપ્રનો પુત્ર કસાઇ થાય.
જે શાસ્ત્ર વાંચી દ્વિજ તો રળે છે જે શાસ્ત્રથી મોદક તો મળે છે;
તે શાસ્ત્રને કલ્પિત જે ગણો છો, બેઠા તણી ડાળ તમે હણો છો.
જે શાસ્ત્ર સત્તા દ્વિજની વધારે, પૂજાય વિપ્રો પણ શાસ્ત્રારે;
તે શાસ્ત્ર મિથ્યા કરવા જ લાગ્યા, જૂંબો દ્વિજો આજ સપૂત જાગ્યા.
વશ્યા અરૂધી જેહ અરણ્ય વાસે, ન જાણતા નાસ્તિક પુત્ર થાશે;
વ્યાઘ્રો કળીકાળ અશોષ અંશો, પુત્રો થયા નાસ્તિક વિપ્રવંશો.
ધિક્કાર માતા ધિક તાત તેનો, જોતાં દિસે નાસ્તિક પુત્ર જેનો;
તે તાતનો વંશ દુબાવનારો, છે દૈત્ય કે રાક્ષસ છે નઠારો.

(શ્રીહરિલીલામૃત : ૫/૪/૫૭-૬૭)

અનુઝમણિકા

૨. ધર્મગ્રંથોના અર્થજ્ઞાનની આવશ્યકતા અને ઉપયોગિતા ૦૪

૩. સત્સંગ સમાચાર પત્રિકા ૨૬

Online : www.lakshyatv.com

પ.પૂ. ૧૦૮ શ્રી ભવિનાચાર્ય
શ્રી નૃજીનપ્રસાદજી મહારાજ શ્રીની
દિવ્ય અમृતવાણી

સમય : દરરોજ

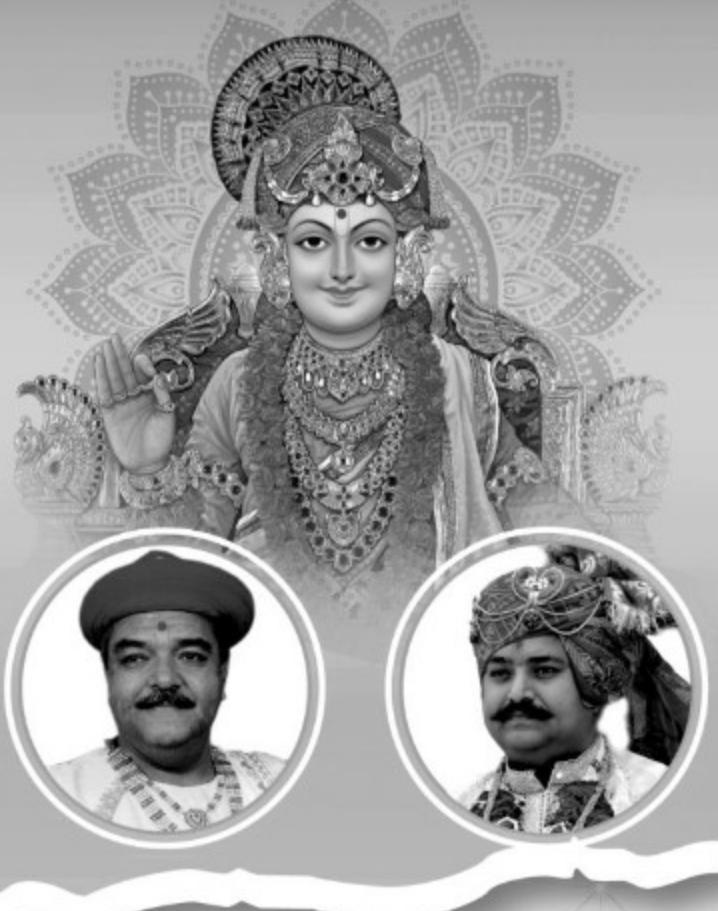
પू. સ.ગુ. શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજ્ઞના
શસ્ત્રાંગ શ્રીમુખે
કૃથા પારાયણ

સમય : દરરોજ રાતે ૮.૦૦ થી ૧૧.૦૦

પू. શ્રી પૂર્વસ્વરૂપદાસજ્ઞના શ્રીમુખે
સત્સંગ કથામૃત

સમય : દરરોજ સવારે ૫.૩૦ થી ૭.૩૦

છનીકલા : શિવલાલ સુદાણી - બારમણા, મો. ૯૮૭૭૨૬૮૫૪૦

:: પ્રસિદ્ધ કર્તા ::

શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ દેવ
પીઠસ્થાન સંસ્થાન-વડતાલ વતી

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સરધાર
તા.જી. રાજકોટ - ૩૬૦૦૨૫.

:: પ્રકાશક/માલિક/તંત્રી ::

સાધુ પતિતપાવનદાસજ્ઞ

:: સંપાદક ::

સ્વામી આનંદસ્વરૂપદાસજ્ઞ (વેદાંતાચાર્ય)

:: સંકલન ::

સાધુ અમृતસ્વરૂપદાસજ્ઞ

ગુરુ : પू. સ.ગુ. શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજ્ઞ

:: લવાજમ દર ::

બે વર્ષ : રૂ. ૧૬૦/-, પંચવાર્ષિક : રૂ. ૩૫૦/-

પચાસ વર્ષ : રૂ. ૭૫૦/-

પરદેશમાં લવાજમ : \$ 260 (યુ.એસ.એ), : £ 175 (યુરોપ)

:: લવાજમ દર અંગે ગ્રાહક પત્ર વ્યવહાર ::

'ચિંતન કાર્યાલય'

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સરધાર

તા.જી. રાજકોટ - ૩૬૦૦૨૫. ફો.નં. ૦૨૮૧ - ૨૭૮૧૨૧૧

Visit us : www.sardharkatha.com

www.swaminarayanvadtalgadi.org

E-mail :- chintankaryalay@gmail.com

यत्रेति धर्मवले पृथिव्याम् यत्र यत्रमामेन गरेद्वा सगद्विभवसाणो भूतमप्लुनावतारपरब्रह्मणः ह... यत्रयत्र च हरेर्नगरहतिब्रह्मणः च च नमस्त्रहगतले। तत्र तत्र सकलाग्रजन्मनोऽर्डिष्ठमग्रमहिलीनताम् ३५॥
एस्य अर्चन्वैष्णवम् अद्वैत तत्रतत्रमामेन गरेद्वा सकलाग्रजन्मनोऽर्वाद्वाणाम् उर्विधृत्यंदिष्टम् इतिष्ठीमस्मिंगिजीवने नारायणात्वं विभूतियुप्रकरणे सर्वयुगमननिहृष्टानामासंपत्तचाक्रान्तम्
विलीनतांश्चीणानाम् अग्रमत्तत्रतत्रवक्तनसधनाशर्पिणादिष्टमितावः ३६॥ इतिष्ठीमस्त्रयस्तपुर्यामासः ३७॥ सवतनवाच॥ संष्टप्तमानोः विलमक्तसंयोर्महार्दवस्त्रामरणोपवाप्तिः भानन्दद्यंसानवहित्वा

धर्मग्रंथोन्ना अर्थज्ञाननी आवश्यकता अनें उपयोगिता

साधु योगश्वरदास

गुरु : पू. स.गु. स्वामी श्री नित्यस्वरूपदासजी

गतांकथी आगाम...

‘संप्रदायमां आगेवान संतो-भक्तो ए विचारणा करीने धर्मकुण्डमांथी जे ज्ञेई धर्मवान होय, सद्गुणी होय, सत्संगनुं पोषण अने धर्मरक्षा करवा माटे समर्थ होय, अने ज गादी ए बेसाडवा, बीजाने नहि.’ आवी रीते अनुगामी आचार्यपद स्थापना विषे अशाखीय-विचारधारामां माननार के मनावनारे संप्रदायना धर्मग्रंथनो पुनः अन्यास करवो ज्ञेई ए.

देश-विभागना लेखमां स्वयं भगवान श्रीहरि अनुगामी आचार्यपद स्थापना विषे लभावे छे. ते ज्ञेई ए तेओना ते ज शब्दोमांः

“ने तमारी गादी उपर बेसाडवो ते तमारो पुत्र होय अथवा श्रीधर्मकुण्डनो बीजा तमारा भाईनो पुत्र होय, ते सर्वे प्रकारे, धर्मकुशण ऐवो होय ने सर्व साधु तथा सर्व ब्रह्मचारी तथा सर्व सत्संगीने पोतपोताना धर्ममां रभावे ऐवो समर्थ होय, तेने गादी ए बेसाडवो. ते पण धर्मवाणा साधु तथा सत्संगी, सत्संगनी वृद्धिने ईच्छे ऐवा ने सर्वप्रकारे प्रमाणिक होय, तेनी मरण लेवी. ने तमारी नजरमां पण आवे ने अमारा संप्रदायना ग्रंथमां मणतुं आवे ऐवो होय तेने एक एक जष्णने गादी उपर बेसारवो.”

माणसने भिलक्तनो वारसो सामान्यतः बे रीते प्राम थाय छे एक दानकमथी अने बीजो दायकमथी. पुत्रने पितानी भिलक्तनो वारसो सामान्य रीते दायकमथी आपोआप प्राम थतो होय छे. पण श्रीज्ञमहाराजे आ सामान्य व्यवहारथी विलक्षण सिद्धांत अने प्रणालिकाओ देशविभागनो लेखद्वारा स्थापित करेली छे. सौथी पहेलो सिद्धांत ए छे के संप्रदायनुं आचार्यपद गादीस्थ आचार्य महाराजश्रीनी अंगत भिलक्त के हक्क नथी अर्थात् आचार्य महाराजश्रीनी पुत्र संततिमां आपोआप उतरे एवुं आचार्यपद नथी. वर्णी, गादीस्थ विद्यमान आचार्य महाराजश्रीने एकथी वधु पुत्रो होय तो ज्येष्ठ पुत्रमां ज उतरे एवुं पण आचार्यपद नथी, छतां गादीस्थ आचार्य महाराजश्रीना पुत्रने ज प्राम थाय एवुं आचार्यपद छे ऐवो सिद्धांत पण साथे साथे ज प्रतिपादित करवामां आवेलो छे. आचार्यपद गादीस्थ आचार्यना पुत्रने दायकमथी अने नियुक्तिपत्र (Deed of nomination) थी प्राम थाय छे. आ सिद्धांतनो स्वाभाविक अर्थ ए थाय छे के गादीस्थ आचार्य महाराजश्रीने एक करता वधु पुत्रो होय तो तेमां जे सौथी वधारे धर्मकुशण अने धर्मसमर्थ होय तेनी; अने जो तेमने पुत्र न होय अथवा पुत्रो होय पण ते धर्मकुशण अने धर्मसमर्थ न होय तो धर्मदेवना पुरुष वंशजोमांथी जे ऐवी योग्यता धरावतो होय ऐवा पुरुषनी पक्षांदगी करीने तेनी वर्तमान आचार्यश्री ए स्वयं पोते अनुगामी आचार्यपदे नियुक्ति करवी. आ सिद्धांतनो बीजो अर्थ ए थाय छे के गादीस्थ विद्यमान आचार्य जो पोताना दत्तक पुत्रनी आचार्यपदे नियुक्ति करवानुं गमे ते कारणे चूकी ज्ञाय तो ते वारस पुत्र आचार्यपद माटे हक्कदार होय तो पण आचार्यपदे आवी शक्तो नथी. बीज

यत्रेति धर्मवेष्युद्याम् यत्रयत्रगमेनगंरेवा नश्वृतिव्रद्धाणो भूतमनुजावतारपरब्रह्मणः ह् यत्रयत्रचहरेर्नगङ्गतिव्रद्धाणोऽर्चनमस्तुरात्मेऽन्तर्ब्रह्मनामनंडर्विधत्वमग्निहीनताम्॥३८॥
गास नन्दनंपूजनम् अन्नत्र नन्नत्रगमेनगंरेवा मकलामननामर्वादासाणाम् उर्विधत्वंस्त्रियम् इतिजीमस्त्रियनेनागयण्ट्वस्त्रियेऽधर्मनामेहितीयप्रकरणेऽस्यपुरागमननिरुपणानामासमपंचाक्रान्तम्
विलीनतांक्षीणाम् अगमनसत्रत्रब्रह्मत्रभनायार्पणादिष्प्रश्निजावः॥३९॥ इतिजीमस्त्रियस्त्रियप्रकरणेऽस्यपुरागमननिरुपणानामासमपंचाक्रान्तम्
विलीनतांक्षीणाम् अगमनसत्रत्रब्रह्मत्रभनायार्पणादिष्प्रश्निजावः॥३९॥ सत्रनन्नवाच्च। संष्यमानोऽस्त्रियस्त्रियप्रकरणेऽस्यपुरागमननिरुपणानामासमपंचाक्रान्तम्
विलीनतांक्षीणाम् अगमनसत्रत्रब्रह्मत्रभनायार्पणादिष्प्रश्निजावः॥३९॥ सत्रनन्नवाच्च। संष्यमानोऽस्त्रियस्त्रियप्रकरणेऽस्यपुरागमननिरुपणानामासमपंचाक्रान्तम्

प्रणालिका એ સ્થાપિત કરવામાં આવેલી છે કે ગાદીસ્થ વિદ્યમાન આચાર્યો પોતાના અનુગામીની પસંદગી અને નિયુક્તિ કરતા પહેલા, સત્તસંગની એટલે સંપ્રદાયની વૃદ્ધિ ઈચ્છે અને તે માટે કાર્ય કરતા હોય એવા ધર્મવાળા અને પ્રમાણિક સાધુ તથા ગૃહસ્થ હરિભક્તોની એ માટે મરજ જાણી લેવી જોઈએ. જો કે અનુગામી આચાર્યની પસંદગી અને નિયુક્તિના કાર્યમાં સંપ્રદાયના ધર્મનિષ સાધુ તથા ગૃહસ્થ હરિભક્તોની મરજ આખરી શબ્દ નથી. તેમ ઇતાં સંપ્રદાયનું હિત અને ગૌરવ સાચવવાની દાખિએ ભગવાન શ્રીહરિએ એ પ્રણાલિકાનો લેખની આ કલમમાં સમાવેશ કરેલો છે. અનુગામી આચાર્યની પસંદગી અને નિયુક્તિ ‘સંપ્રદાયના ગ્રંથમાં પણ મળતી આવવી જોઈએ’ અને ‘તમારી’ એટલે ગાદીસ્થ વિદ્યમાન આચાર્યની પણ નજરમાં આવવી જોઈએ એ શબ્દો ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અનુગામી આચાર્યનો નિર્ણય કરવાની આખરી સત્તા ગાદીસ્થ આચાર્ય સિવાય કોઈને પ્રાપ્ત થતી નથી. તેઓના પત્ની (ગાદીવાળા માતુશ્રી)ને પણ એ સત્તા પ્રાપ્ત થતી નથી. તેથી જે તે વિદ્યમાન આચાર્ય હોય તેની પાછળ આચાર્ય રહી ચૂકેલા પિતાશ્રીનું નામ જ લખાતું હોય છે. જેમ કે, ૧. શ્રી રઘુવીરજ મહારાજ પિતા શ્રીહરિકૃષ્ણ મહારાજ ૨. શ્રી ભગવત્પ્રસાદજ મહારાજ પિતા શ્રીરઘુવીરજ મહારાજ ૩. શ્રી વિહારીલાલજ મહારાજ પિતા શ્રીભગવત્પ્રસાદજ મહારાજ ૪. શ્રીપતિપ્રસાદજ મહારાજ પિતા શ્રીવિહારીલાલજ મહારાજ ૫. શ્રી આનંદપ્રસાદજ મહારાજ પિતા શ્રીપતિપ્રસાદજ મહારાજ ૬. શ્રી નરેન્દ્રપ્રસાદજ મહારાજ પિતા શ્રીઆનંદપ્રસાદજ મહારાજ ૭. શ્રી અજેન્દ્રપ્રસાદજ મહારાજ પિતા શ્રીનરેન્દ્રપ્રસાદજ મહારાજ ૮. શ્રી નૃગેન્દ્રપ્રસાદજ મહારાજ પિતા શ્રીઅજેન્દ્રપ્રસાદજ મહારાજ. દેશ-વિભાગના લેખના આધારે વડતાલ દેશના વિદ્યમાન આચાર્ય શ્રી અજેન્દ્રપ્રસાદજ મહારાજ શ્રી નરેન્દ્રપ્રસાદજ મહારાજ અને અમદાવાદ દેશના વિદ્યમાન આચાર્ય શ્રી કોશલેન્દ્રપ્રસાદજ મહારાજ શ્રી તેજેન્દ્રપ્રસાદજ મહારાજ છે. આ બંને વિદ્યમાન આચાર્યશ્રીઓ પાછળ આચાર્યપદ ઉપર રહી ચૂકેલા તેઓના પિતાશ્રીનું નામ હોવાથી આ અણિશુદ્ધ વંશવારસાગત આચાર્ય પરંપરા છે.

આ રીતે શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના અણિશુદ્ધ વંશવારસાગત રીતે ચાલી આવતી આચાર્ય પરંપરામાં વિદ્યમાન આચાર્યશ્રી પોતાના યોગ્ય પુત્રને ‘ભાવિઆચાર્ય’ તરીકે નિમણુંકુરી ભગવાન શ્રીહરિ સ્થાપિત ધર્મધુરા ગાદીસ્થાને સ્થાપિત કરે છે. અને જો વિદ્યમાન આચાર્યશ્રીને પુત્ર ન હોય તો વૈદિક પરંપરા અનુસાર દટકપુત્ર તરીકે સ્વીકારીને ‘આચાર્યપદ’ની સ્થાપના કરવામાં આવે છે. આથી એ વાત ફલિત થાય છે કે, અનુગામી આચાર્યશ્રીના વંશવારસાગત પિતા આચાર્યશ્રી હોવા જોઈએ અથવા દટકલેનાર પિતા આચાર્ય હોવા જોઈએ. જેમ કે:-

(૧) ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ - આદિઆચાર્ય શ્રી રઘુવીરજ મહારાજના દટક પિતા છે. એટલા માટે આદિઆચાર્ય શ્રી રઘુવીરજ મહારાજ ‘શ્રીહરિવાક્યસુધાસિધુ’ ગ્રંથની સેતુમાલા

ટીકાની સમાભિમાં લખે છે કે :- ‘હરિવાક્યસુધાસિન્ધોષ્ટીકેય રચિતા મયા । સેતુમાલાભિધા સમ્વક્ર કૃપયા શ્રીહરિ: પિતુ: ॥૧૧॥’ - “શ્રીહરિવાક્યસુધાસિધુની આ સેતુમાલા ટીકા મારા પિતા એવા શ્રીહરિકૃષ્ણ મહારાજની કૃપાથી લખાયેલી છે.”

‘ભક્તિધર્મસુત્તસ્તેન શ્રીહરિ: પુરુષોત્તમ: । ભૂયાદતિપ્રસત્તો મે પિતા કારુણ્યવારિધિ: ॥’ - “આ ટીકા લખવાથી મારા પિતા એવા ધર્મભક્તિના પુત્ર કરુણાનિધિ શ્રીહરિ પૂર્ણ પુરુષોત્તમનારાયણ પ્રસત્તથાઓ.”

‘ઇતિ શ્રીમદેકાન્તિકધર્મપ્રવર્તતક-શ્રીહર્યોકાન્તિકોપાસક-શ્રીહરિકૃષ્ણભગવત્સુત્તસ્તેન શ્રીહરિવાક્યસુધાસિન્ધુટીકા સમૂર્ણા ॥’ - અને અંતમાં લખે છે : “શ્રીમદ્ એકાંતિક ધર્મપ્રવર્તતક શ્રીહરિના એકાંતિક ઉપાસક શ્રીહરિકૃષ્ણ મહારાજના દીકરા એવા રઘુવીરાચાર્ય (આચાર્ય શ્રી રઘુવીરજ મહારાજ) દ્વારા રચિત સેતુમાલા નામની શ્રીહરિવાક્યસુધાસિધુની ટીકા સંપૂર્ણ.’

‘શિક્ષાપત્રી અર્થદીપિકા ભાષ્ય’ ગ્રંથની સમાભિમાં આચાર્ય શ્રી રઘુવીરજ મહારાજ લખે છે કે :-

‘ઇતિ શ્રીભગવત્સહજાનન્દસ્વામિસુત-શ્રીરઘુવીરાચાર્યવિરચિતં ભાષ્ય સમાપ્તમ: ॥’ - ભગવાન શ્રી સહજાનંદ સ્વામિ સુત આચાર્ય શ્રી રઘુવીરજ મહારાજની દીકરા એવા રઘુવીરાચાર્ય (આચાર્ય શ્રી રઘુવીરજ મહારાજ) દ્વારા રચિત શિક્ષાપત્રી અર્થદીપિકા ભાષ્ય સમામ.

(૨) આચાર્ય શ્રી રઘુવીરજ મહારાજે શ્રી ભગવત્પ્રસાદજ મહારાજને દટક તરીકે સ્વીકારી આચાર્યપદે સ્થાપિત કર્યા હતા. આચાર્ય શ્રી ભગવત્પ્રસાદજ મહારાજ - આચાર્ય શ્રી રઘુવીરજ મહારાજની શિક્ષાપત્રીનું સંસ્કૃત ભાષ્યની અર્થબોધિની ટીકામાં કહે છે :- ‘પુત્રીકૃત્ય તુ યં નિજે ગુરુપદે સંસ્થાય સર્વાન્ત્રિજાન્ ભક્તાન્યસ્ય વશે ચકાર સહજાનન્દ: સ સાક્ષાદ્બ્રહ્મ: । તસ્ય શ્રીરઘુવીરદેશિકમણે: શ્રીતાતપાદસ્ય મે, ભૂયાત્સ્વસ્તિકરં પદાસ્તુજમિદં મૂર્ખો મમાભૂષણમ: ॥’ - “સાક્ષાત્ શ્રીહરિ સહજાનંદ સ્વામીએ દટપુત્ર તરીકે સ્વીકારીને પોતાના તમામ આશ્રિતોના ગુરુપદ પર સ્થાપિત કરેલા એવા મારા પિતા દક્ષિણ દેશના શિરમોડ શ્રી રઘુવીરજ મહારાજના ચરણારવિંદ મારું કલ્યાણ કરે. જે ચરણારવિંદ મારા માથાના આભૂષણ સમાન છે.”

‘શિક્ષાપત્રી ભાષ્યટીકા’ ગ્રંથની સમાભિમાં આચાર્ય શ્રી ભગવત્પ્રસાદજ મહારાજ લખે છે કે :- ‘ઇતિ શ્રીરઘુવીરાચાર્યસુત-શ્રીભગવત્પ્રસાદાચાર્યવિરચિતા ભાષ્યટીકા સમાપ્તા ॥’ - આદિઆચાર્ય શ્રી રઘુવીરજ મહારાજના દીકરા આચાર્ય શ્રી ભગવત્પ્રસાદજ મહારાજની દીકરા એવા રઘુવીરાચાર્ય (આચાર્ય શ્રી રઘુવીરજ મહારાજ) દ્વારા રચિત શિક્ષાપત્રી ભાષ્યટીકા સમામ.

‘ઇતિ શ્રીહરિકૃષ્ણભગવત્સુત્ત-શ્રીરઘુવીરાચાર્યાત્મજ-શ્રીભગવત્પ્રસાદાચાર્યવિરચિતે શ્રીસારોપદેશે હિતોપ

यत्रेति भूरतले पृथिव्याम् यत्रयत्रग्नामेनगरेवा नगद्विनिब्रह्मणो भूतमनुजावतारपरब्रह्मणः ह ॥.... यत्रयत्रचर्दर्शरग्नद्विनिब्रह्मणोऽर्चनमभूद्गतले ॥ तत्रतत्रसकलाग्नमनंडर्विधत्वमग्नमिलीनताम् ॥२५॥
ग्रास्य अर्चनं पूजनम् अन्नत् तत्रतत्रग्नामेनगरेवा सकलाग्नमनं मर्वदाद्वाणनाम् उर्विधत्वं द्वाणिम् इति श्रीसम्बन्धिजीवनेनारायणचिन्तेधर्मशास्त्रे इतीय प्रकारणे सर्वपुराग्नमननिरुपणनामासमपंचाक्रान्तम्
विलीनतां क्षीणताम् अग्नमनतत्रतत्रब्रह्मणरध्नाद्वार्यरादिभूतिभावः ॥२६॥ इति श्रीसम्बन्धिजीवनेनारायणचिन्तेधर्मशास्त्रे ३ धायः ॥ ५४ ॥ सुनेत नवाच ॥ संपूर्णमानोऽविलभक्तसंघेर्महार्दवल्लाभरणोपवाचिः ॥ अनंदयंसानद्विहृत्य

(શ્રીહરિલીલાપ્રદીપ : કિ.-૩/૪૪ તથા શ્રી સારોપદેશ - પેજ નં. ૧૮૮,
પ્રકાશક : શ્રી સ્વા. મંદિર - વડતાલ, સને ૨૦૧૦)

(3) આચાર્ય શ્રી ભગવત્પ્રસાદજી મહારાજે શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજને દત્ક તરીકે સ્વીકારી આચાર્યપદ પર સ્થાપિત કર્યા.

- શ્રીહરિલિલામૃત ગ્રંથમાં પ.પૂ. ધ.ধુ. આચાર્ય શ્રી વિહારીલાલજ મહારાજશ્રીનો પરિચય આપતા શા. હરિજવનદાસજ મુખપૃષ્ઠમાં લખેછે:-

‘सनातनधर्मधुरंधराचार्यश्रीभगवत् प्रसादमहाराजात्मज-
श्रीविहारिलालाचार्यमहाराजविरचितम् ।’ - सनातन धर्मधुरंधर
आचार्य श्री भगवत्प्रसादज्ञ महाराजश्रीना दीकरा श्री
विहारीलालज्ञ महाराज विरचित.

(શ્રીહરિલીલામૃત ભાગ - ૧ : મુખપૃષ્ઠ, પ્રકાશક - મુંબઈ મંદિર મહંત
બ્ર. પ્રભુતાનાંડજી)

- ‘व्याख्यातः प्रीतये तेषामेषोऽदः कर्तृसूनुना । विहारिलालाचार्येण
मया गुर्जरभाषया ॥’ अर्थ :- ते समग्रनी प्रसन्नताने अर्थे केता तेने
राज्ञपाने अर्थे आ ग्रंथना रचनारा आचार्य श्री भगवत्प्रसादज्ञ
महाराज तेमनो पुत्र श्री विहारीलालज्ञ नामे आचार्य जे हुं ते में
आ सारोपटेशनी गुજराती भाषाए करीने व्याख्या करी છે.

(શ્રી સારોપદેશ - પેજ નં. ૧૮૮, પ્રકાશક : શ્રી સ્વા. મંદિર - વડતાલ,
સને ૨૦૧૦)

- 'तं प्रपितामहं नत्वा पितरं च पितामहम् ।
 श्रीहर्येकांतिकान्भक्तान्सर्वाश्च प्रणमाम्यहम् ॥' अर्थ :- मारा
 प्रपितामह जे ते भगवान् तेमने नमस्कार करीने
 श्रीअयोध्याप्रसादજ्ञ महाराज तथा श्रीरघुवीरज्ञ महाराज तेमने
 तथा मारा पिता जे श्रीभगवत्प्रसादज्ञ महाराज तेमने तथा समग्र
 भगवान् श्रीहरिना एकांतिक भक्तने नमस्कार करुं छुं.

(શ્રી સારોપદેશ - પેજ નં. ૧૮૦, પ્રકાશક : શ્રી સ્વા. મંદિર - વડતાલ,
સને ૨૦૧૦)

‘સખી વાત વીતી કહું મારી...’ એ કીર્તનની છેલ્લી પંક્તિમાં
લઘ્યું છે :- ‘રધુવીર સુત સુતના સ્વામી....’

(૪) શિક્ષાપત્રી (અર્થદીપિકા વ્યાખ્યા અને ભાષ્ટીકા) ગ્રંથમાં
પ.પૂ. ધ.ধુ. આચાર્ય શ્રી શ્રીપતિપ્રસાદજી મહારાજશ્રીનો પરિયય
આપતા મુખપૃષ્ઠમાં લખવામાં આવ્યું છે કે :-

‘सनातनधर्मधुरं धराचार्यश्रीविहारिलाल महाराजात्मज-
श्रीश्रीपतिप्रसादाचार्यमहाराजैः।’ - सनातन धर्मधुरंधर आचार्य श्री
श्रीविहारीलालજ મહाराजश્રीના દીકરા શ્રી શ્રીપતિપ્રસાદજ
મહाराजશ્રીએ મુંબઈ નિર્ણયસાગર મુદ્રણાલયથી છપાવીને
પ્રકાશિત કર્યું છે.

(शिक्षापत्री : मुख्यपृष्ठ, प्रकाशक - वडताल मंदिर आचार्य श्री श्रीपतिप्रसादज्ञ महाराज, संशोधक : पं. श्री कृष्णामाचार्य (वडताल पाठशाळा) सने १९२४)

- મગનલાલ કીકાભાઈ દ્વારા પ્રસિદ્ધ કરાયેલા ‘નિષ્કુળાનંદ કાવ્ય’ (કીમત - રૂ. ૧)માં આચાર્ય શ્રીપતિપ્રસાદજી મહારાજના ફોટો નીચે લખવામાં આવ્યું છે : ‘ધર્મ ધુરંધર આચાર્ય શ્રી શ્રીપતિપ્રસાદજી વિહારીલાલજી મહારાજ.’

(૫) શ્રીહરિલિલામૃત ગ્રંથમાં પ.પુ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી

આનંદપ્રસાદજી મહારાજશ્રીનો પરિચય આપતા શા.
હરિજીવનદાસજી મુખપૃષ્ઠમાં લખેછે:-

‘सनातनधर्मधुरंधराचार्यश्रीश्रीपतिप्रसादमहाराजात्मज-
श्रीआनन्दप्रसादाचार्यमहाराजाज्ञया ।’ - सनातन धर्मधुरंधर आचार्य
श्री श्रीपतिप्रसादज्ञ महाराजश्रीना दीकरा श्री आनन्दप्रसादज्ञ
महाराजनी आज्ञाथी. (श्रीहरिलीलामृत भाग - २ः मुख्यपृष्ठ, प्रकाशक -
वडताल मंदिर महंत धर्मस्वत्पदासज्ञ)

(૬) શ્રીહરિલીલામૃત ગ્રંથમાં પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય શ્રી નરેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રીનાં પરિચય આપતા શા. હરિજીવનદાસજી મખપણમાં લખેછે :-

‘सनातनधर्मधुरंधराचार्यश्रीआनन्दप्रसादमहाराजात्मज-
श्रीनरेन्द्रप्रसादचार्यमहाराजविरचितम् ।’ - सनातन धर्मधुरंधर
आचार्य श्री आनन्दप्रसाद भगवान्नांश्चिना दीकरा श्री
नरेन्द्रप्रसाद भगवान्ननी आशाथी. (श्रीहरिलीलामृत भाग - १ :
मुख्यपृष्ठ, प्रकाशक - मुंबई मंदिर महंत ख्र. प्रभुतानंद)

(૭) નિર્ષુળાનંદ કાવ્ય ગ્રંથમાં તથા ભક્તચિંતામણી ગ્રંથમાં
પ.પૂ. ધ.ধુ. આચાર્ય શ્રી અજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રીનો પરિચય
આપતા વડતાલ મંદિરના મુખ્ય કોઠારી શા. લક્ષ્મીપ્રસાદદાસજી
સ્વામી તથા શા. નીલકંઠદાસજી સ્વામી મુખપૃષ્ઠમાં લખે છે :-

‘सनातनधर्मधुरं धराचार्यश्रीनरेन्द्रप्रसादमहाराजात्मज-
श्रीअजेन्द्रप्रसादाचार्यमहाराजाज्ञया वडतालमंदिरमुख्याधिकारिणा
शास्त्रिणा लक्ष्मीप्रसाददासेन ओफसेट प्रोसेस रूपेण प्राकाशयं नीतम्।’
(प्रकाशन : सं. २०४० सने १९८४) तथा ए ४ रीते श्री
सत्संगिष्ठवन, वयनाभृत वगेरे अनेक ग्रंथोमां पाण लघेल છે.

શ્રી સ્વામિનારાયણ ચરિત્ર ચિંતામણી (પ્રસિદ્ધ કર્તા : શા. હરિજીવનદાસજી સ્વામી, શ્રી સ્વા. મંદિર ડાકોર)ની અર્પણ પત્રિકામાં લખેલ છે :- આચાર્યશ્રી ૧૦૦૮ શ્રી અજેન્દ્રપ્રસાદજી શ્રી નરેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજની પવિત્ર સેવામાં...

આ રીતે સંપ્રદાયના અનેક ગ્રંથોમાં વિદ્યમાન આચાર્યશ્રીના નામ પાછળ પૂર્વોક્ત આચાર્યશ્રીનું જ નામ લખવામાં આવ્યું છે. જે આચાર્યશ્રી દત્તકપિતા હોય કે વંશવારસાગત પિતા હોય શકે છે. ભગવાન શ્રીહરિના સિદ્ધાંત મુજબ વિદ્યમાન આચાર્યશ્રી જ અનુગામી આચાર્યશ્રીની નિમણુંક કરી શકે છે.

શ્રી સત્સંગિજીવન ગ્રંથમાં સ.ગુ. શ્રી શતાનંદ સ્વામી પણ અનુગામી આચાર્યપદ સ્થાપના વિષે દેશવિભાગના લેખને જ અનુસારી લખે છે : ‘યુવયો: પુત્રબાહુલ્યે જાતેઽપિ ગુરુતાસને । એકઃ સ્થાપ્યો ગુણી પુત્રો ન જ્યેષ્ઠનિયમો�ત્ત્ર તુ ।’ - તમારા બંનેના ધણા પુત્રો થાય તો પણ ગુરુપણાના સ્થાનમાં ગુણી એક પુત્ર સ્થાપવો. આ ગુરુતાના પદમાં પુત્રની સ્થાપનામાં મોટો પુત્ર જ બેસાડવો એવો નિયમ નથી. પરંતુ પુત્રોમાં જે ગુણવાન હોય તેની જ સ્થાપના કરવી.

(श्रीसत्संगिज्वनः ४/४०/५०)
 उपरोक्त श्लोकमां स्पष्ट स्वयं भगवान् श्रीहरि बंने
 आचार्यश्रीओने ४ अनुगामी आचार्यश्रीनी स्थापना करवानी
 आज्ञा करे छे.

સત્ય વસ્તુસ્થિતિથી શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના ભક્તોએ

यत्रेति धर्मले पृथिव्याम् यत्र यत्रगमेन गरेत्वा शशहृतिब्रह्मणो भूतमनुजावतारपरब्रह्मणः ह ॥ ... यत्र यत्र च हरे नरगङ्कतिब्रह्मणः च चन्द्रमभूतगतले । तत्र तत्र सकलाग्रजन्मनं डर्बिधत्प्रमाणितम् ॥ एस अर्च अपूजनम् अवृत्त तत्र तत्र गमेन गरेत्वा सकलाग्रजन्मनं सर्वास्त्राणाम् उर्विधृत्युल्लिप्तिम् ॥ इति श्रीमन्मंगिजीवने नारायण त्वं निधने धर्मस्त्रास्त्रेष्टितीय प्रकरणे सर्वपुराणमनिहृष्टानामासमाप्तं चात्राज्ञम् ॥ विलीनतां धीणानाम् अपगमत तत्र ब्रह्मनारधना शर्वाणादिमृतिनाम् ॥ २६॥ ॥ इति श्रीमप्तस्त्रपुराणम् ॥ ध्यायः ॥ ५७॥ ॥ सवतनवाच ॥ मंष्टुप्यमानोः विलमक्तं संयोर्मर्मस्त्रद्वामरणोपवाप्तिः ॥ भानं दयं सान्वद्विरुद्ध

परिचित थवुं जोઈએ. सत्यने आपણો વિકૃત સ્વરૂપમાં માન્ય કરીએ તો આપણો આસ્તિક કહેવડાવી શકીએ નહીં. આસ્તિક એટલે જે વસ્તુ જેવી ‘અસ્તિ’ છે તેવી માને તે અથવા તેને જાણવાનો પ્રયાસ કરે તે. જે વસ્તુ જેવી છે તેવી નહીં માનતા અન્ય સ્વરૂપે માને તે નાસ્તિક છે.

આજનો માણસ બુદ્ધિના અભાવથી જેટલો પીડાય છે, બુદ્ધિની અલ્પતાથી જેટલો પીડાય છે અનેના કરતા અનેકગણો તો બુદ્ધિના દુલુપયોગથી પીડાય છે. સરળ રીતે બોલાયેલા શબ્દો એ નથી સમજી શકતો એવું નથી. એ વિકૃત અર્થઘટન જ કરવા માગે છે. સામા માણસના કહેવાનું તાત્પર્ય એના ઘ્યાલમાં નથી આવતું એવું નથી એ હાથે કરીને ગાડી અવળે પાટે જ ચડાવતો જ રહે છે. શાખના શબ્દો એક ચોક્કસ બાબત તરફ ઈશારો કરી રહ્યા છે અને સાંભળનાર કે વાંચનાર એ શબ્દોનું અલગ જ અર્થઘટન કરી રહ્યા છે. આ પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર થવાની શક્યતા લગભગ નહિવત્ત છે. કારણ કે, શબ્દોના અર્થઘટનની જવાબદારી છે મનના શિરે અને મન છે સ્વાર્થી, સ્વચ્છંદી અને તર્કવાદી. એ શબ્દોનો એવો જ અર્થ કરશે કે જે એને પોતાને અનુકૂળ હોય.

૨૫. શબ્દાધ્યાહારથી શબ્દનો અર્થબોધ :- જ્યાં પૂરા વાક્યના સ્થાન પર વાક્યના એક અંશનો પ્રયોગ થયો હોય છે. આવા પ્રયોગોમાં શબ્દના અર્થના નિશ્ચય માટે જે શબ્દનો વાક્યમાં પ્રયોગ નથી થયો તે શબ્દોના અધ્યાહાર કરવામાં આવે છે.

ભર્તૃહરિ આ વાતની પુષ્ટિ કરતા કહે છે : ‘યथાપ્રકરણં દ્વારમિત્વસ્ય કર્મણः શ્રુતૌ । બધાન દેહિ વેત્યેતદુપાયાદવગામ્યતે ॥’ (વાક્યપદીય : કા. ૨, શ્લોક - ૩૩૫)

જ્યારે ‘દ્વારમ्’ એવું દ્વિતીયાન્ત કર્મપદ સંભળાય છે ત્યારે વક્તાની ઈચ્છા મુજબ સ્થાન-સંદર્ભ પ્રમાણે ‘બંધ કરો’ અથવા ‘પ્રવેશ આપો’ એવો અર્થપ્રાપ્ત થાય છે.

‘કૃતો ભવાન् ? ।’ તમે કયાંથી ? આ વાક્યનો પૂર્ણ અર્થ ‘આગચ્છતિ’ (આવો છો) ક્રિયાપદના અધ્યાહારથી થાય છે. ‘કૃતો ભવાન् આગચ્છતિ ?’ તમે કયાંથી આવો છો ?

મહાભાગ્યકાર પણ કહે છે : ‘ભવતિ વૈ કસ્યचિદર્થાત् પ્રકરણાત् વાડપૈક્ષયં નિર્જાતમ् ।’ (મહાભાગ્ય : ૨/૨/૧૧) અર્થ અને પ્રકરણ દ્વારા પ્રયોગ ન કરાયેલા શબ્દોના અર્થનું જ્ઞાન થાય છે.

૨૬. શબ્દના એકભાગથી સંપૂર્ણશબ્દનો બોધ :- સંપૂર્ણ શબ્દના ન બોલતા તેના એક ભાગના પ્રયોગથી પણ શબ્દના અર્થનું જ્ઞાન થાય છે. જેમ કે - ‘દેવદત્ત’ આ પૂર્ણ શબ્દ ન બોલતા તેનો એકભાગ ‘દેવ’ અથવા ‘દત્ત’ બોલવાથી પણ ‘અક્ષા’નો બોધ થાય છે. ‘સત્યભામા’ શબ્દની જગ્યાએ ‘ભામા’ બોલવાથી પણ ‘સત્યભામા’નો જ બોધ થાય છે. મુખ (મોહું) શબ્દથી નાક, આંખ, હોઠ આદિ અંગોથી સંપૂર્ણ ચહેરાનો બોધ થાય છે.

૨૭. યુક્તિસંગતાથી શબ્દનો અર્થબોધ :- એક જ શબ્દના અનેક અર્થો થતા હોય ત્યારે જે તે શબ્દનો અર્થ યુક્તિસંગત હોય અને પ્રસંગને અનુકૂળ હોય તે જ સ્વીકારવામાં આવે છે.

‘વૃક્ષાગ્રવાસી ન ચ પક્ષિરાજઃ ત્રિનેત્રધારી ન ચ શૂલપાણિः ।

ત્વગ્વસ્ત્રધારી ન ચ સિદ્ધયોગી જલં ચ બિભ્ર ઘટો ન મેઘः ॥’ - વૃક્ષની ઉપર રહે છે, પરંતુ પક્ષિરાજ નથી, ત્રણ આંખવાળો છે પરંતુ શંકર નથી, ધાલના વસ્ત્રને ધારણ કરે છે પરંતુ સિદ્ધયોગી નથી, પાણીને ધારણ કરે છે પરંતુ નથી તે ઘડો કે નથી વાદળ. પ્રસંગને અનુકૂળ આ શ્લોકનો અર્થ ‘નારિયેળ’ થાય છે.

‘અસ્થિ નાસ્તિ શિરો નાસ્તિ બાહુરસ્તિ નિરઢાનુલિઃ । નાસ્તિ પાદદ્વયં ગાઢમ અઢાગમ આલિઢાગતિ સ્વયમ् ॥’ - જેને હાડકાં નથી, માથું નથી, પણ આંગળીઓ વગરના હાથ છે. બે પગ નથી છતાં જાતે આવીને ગાઢ આલિંગન કરે છે. પ્રસંગને અનુકૂળ આ શ્લોકનો અર્થ ‘ખમીસ અથવા શર્ટ’ થશે.

‘સીમન્તિનીષુ કા શાન્તા રાજા કોડ્ભૂત ગુણોત્તમઃ । વિદુષાં કા સદા વન્દ્યા અત્રૈવોક્ત ન બુધ્યતે ॥’ - સીમન્તિની સ્ત્રીઓમાં સૌથી શાંત સ્ત્રી કોણ છે ? બધા રાજાઓમાં સૌથી વધુ ગુણવાન રાજા કોણ છે ? વિદુષાં કોણ સદા પૂજનીય છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર શ્લોકમાં જ સમાયેલો છે.

જેમ કે ‘સીમન્તિનીષુ કા શાન્તા’ આ વાક્યનો પહેલો અક્ષર ‘સી’ અને છેલ્લો અક્ષર ‘તા’ અર્થાત્ ‘સીતા.’ આ પ્રથમ પ્રશ્નનો જવાબ છે. ‘રાજા કોડ્ભૂત ગુણોત્તમઃ’ આ વાક્યનો પહેલો અક્ષર ‘રા’ અને છેલ્લો અક્ષર ‘મ’ અર્થાત્ ‘રામ.’ આ બીજા પ્રશ્નનો જવાબ છે. ‘વિદુષાં કા સદા વન્દ્યા’ આ વાક્યનો પહેલો અક્ષર ‘વિ’ અને છેલ્લો અક્ષર ‘દ્વા’ અર્થાત્ ‘વિદ્યા’ આ ત્રીજા પ્રશ્નનો જવાબ છે.

૨૮. ઉપસર્ગના યોગથી શબ્દના અર્થમાં ભેદ :- ઉપસર્ગના યોગથી શબ્દ અને ધાતુઓના અર્થમાં ધણો ફેર પડી જાય છે, એક જ શબ્દ પોતાની વિરુદ્ધ અર્થનો પણ બોધ કરે છે.

‘ઉપસર્ગોણ ધાત્તનાથાર્દ બલાદ ન્યાત્ર નીયતો । પ્રહારાહારસંહારવિહારપ્રતિહારવત् ॥’ (સિદ્ધાંત કૌમુદી સૂત્ર - ૨૨૩૨) ઉપસર્ગના યોગથી ધાતુનો અર્થ બહુ દૂર જતો રહે છે. જેમ કે -

‘હ’ ધાતુનો અર્થ હરણ કરવું. પરંતુ ઉપસર્ગના કારણો તેનો અર્થ આહાર, પ્રહાર, વિહાર, સંહાર, પ્રતિહાર વગેરે થાય છે.

‘સ્થા’ ધાતુનો અર્થ છે - ઉભું રહેવું. પરંતુ ‘પ્રસ્થાન’ શબ્દમાં તેનો અર્થ ગમન કરવું થાય છે. તેમજ ઉત્થાન, સંસ્થાન, અનુષ્ઠાન, પ્રતિષ્ઠાન, નિષાવગેરેમાં અર્થમાં ફેર પડે છે.

આત્મનેપદ અને પરસ્મૈપદના ભેદથી પણ ધાતુનો અર્થ બદલાય છે. જેમ કે - ભજુ ધાતુ આત્મનેપદમાં હોય તો ‘ભોજન કરવું’ અર્થ થાય છે. પરંતુ પરસ્મૈપદમાં ‘રક્ષણ કરવું’ એવો અર્થ થાય છે. ‘ઓદનં ભુડ્કે’ (ભાત ખાય છે) ‘રાજા મહીં ભુનક્ષિ’ (રાજા પૃથ્વીની રક્ષણ કરે છે.)

૨૯. પ્રત્યયના યોગથી શબ્દના અર્થમાં ભેદ :- એક જ શબ્દ અથવા ધાતુને પ્રત્યય લાગતા શબ્દ તથા ધાતુનો અર્થ બદલાતો જાય છે. જેમ કે -

૧. સુગંધે જાતઃ ઇતિ સ્ત્રોગંધઃ અશ્વઃ - સુગંધ દેશમાં જન્મેલો ઘોડો.
૨. સુગંધે પ્રાયેણ બાહુલ્યેન ભવ

यत्रेति धर्मनेत्रपृथिव्याम् यत्रयत्रगमेनगरेत्वा गुणहृतिब्रह्मणो भूतमनुजावतारपरब्रह्मणः ह ॥ ... यच्यत्तत्त्वद्वर्णरग्नितिब्रह्मणोऽर्चनमसूक्ष्मरूपतले तत्रतत्त्वसकलाग्रजन्मनोऽर्द्धिभूतमगमहिलीनताम् ३५॥
एस्य अर्चनेपूजनम् असूत तत्रतत्त्वगमेनगरेत्वा सकलाग्रजन्मनोऽर्चव्यासाणाम् उर्विभूत्युलिष्ठिम् इतिज्ञीसम्मिज्ञीवनेनगरयणान्विनिधमन्नालेहितीयप्रकरणे सर्वयुगमननिस्तपानामासपतंचाक्रान्तम्
विविन्नतांश्चीणानाम् अगमसतततत्त्ववक्तुतरधनाशुर्पाणादिमप्तिनावः ३६॥ इतिज्ञीसम्प्रत्यक्षप्रवृत्त्यानाम् अस्यायः ३७॥ सत्त्वतनवाचा। संष्टप्यमानोऽविलम्भत्त्वंयेमर्मस्वर्ववृत्त्वान्वरणोपवान्निः। भानंदयंसान्दहरिष्वा

હोઈ શકે છે એટલા માટે આઈન્સ્ટાઈનના પુસ્તકને કેવળ એ જ માણસ સમજી શકે છે, જે બહુ હાયર મેથેમેટિક્સ - ઉચ્ચ ગણિત સમજી શક્યો હોય. આઈન્સ્ટાઈનના પુસ્તકને સમજવાને માટે ભાષાનું જ્ઞાન પર્યાપ્ત ન રહ્યું, ગણિતનું જ્ઞાન અનિવાર્ય બની ગયું. કારણ કે, ભાષા ગણિત બની રહી છે અને આઈન્સ્ટાઈન જેવા લોકોનો ખ્યાલ છે કે ભવિષ્યની જે વિજ્ઞાનની ભાષા હશે એ શબ્દને છોડીને સિંબોલ લઈ લેશે ગણિતના. કારણ કે એમાં બરાબર રીતે વાત કરી શકાય છે, નહીંતર કોઈપણ ગમે તે રીતે અર્થ કરી શકે છે.

૩૨. સંબંધી શબ્દોનો વિશેષ અર્થ :- સંબંધી શબ્દો પોતાના ભાવને આધારે વિશેષ અર્થનો બોધ કરાવે છે તે કારણથી જ સંબંધી શબ્દોની સાથે વાક્યમાં સ્વ શબ્દનો પ્રયોગ કરવાની આવશ્યતા રહેતી નથી. જેમ કે -

‘માતરિ વર્તિતવ્યમ्, પિતરિ વર્તિતવ્યમ्, ન ચોચ્યતે સ્વસ્યાં માતરિ, સ્વસ્મિન् પિતરિ । સમ્બન્ધાચ્ચતદ્ ગમ્યતે, યા યસ્ય માતા યો યસ્ય પિતેતિ ।’ (મહાભાષ્ય : ૧/૨/૭૧) - માતાની સાથે આવો વ્યવહાર કરવો જોઈએ, પિતાની સાથે આવો વ્યવહાર કરવો જોઈએ વગેરે વાક્યોમાં સ્વ શબ્દનો પ્રયોગ નથી કર્યો છતાં પણ પોતાની માતા અને પોતાના પિતાનો બોધ થાય છે. વ્યવહારમાં પ્રસંગ અને સામર્થ્યના આધારે શબ્દના વિશિષ્ટ અર્થનો બોધ થાય છે.

૩૩. ગુણવાચક શબ્દથી અર્થનો અભોધ :- રૂપ-રસ-ગંધાદિક ગુણવાચક શબ્દથી અર્થનો બોધ થતો નથી. કારણ કે, તે અનિર્વચનીય અવ્યવહાર્ય અને સર્વથા સ્વાનુભવગમ્ય છે. જેમ કે - ‘ગુડો મધુરઃ’ (ગોળ ગળ્યો છે) કોઈ વ્યક્તિને પૂછવામાં આવે કે ગોળ કેવો છે? અથવા ગોળમાં મધુરતા શું છે? આનો જવાબ શબ્દ દ્વારા સ્પષ્ટ કરી શકાતો નથી. કારણ કે, તે સ્વાનુભવગમ્ય છે તેથી તે શબ્દો દ્વારા અનિર્વાચ્ય છે.

૩૪. શબ્દમાં મુખ્ય અર્થનો અભોધ :- ક્યારેક શબ્દનો મુખ્ય અર્થ ગૌણ થઈ જાય છે અને ગૌણ અર્થ મુખ્ય થઈ જતાં હોય છે. અર્થાત્ શબ્દનો જે વાસ્તવિક અર્થ હોય છે તે લુંમ થઈ જાય છે અને જે ગૌણ અર્થ હોય તેનો બોધ થતો હોય છે. જેમ કે -

‘ગોછ’ - ગોછ શબ્દનો મુખ્ય અર્થ છે ‘ગાયોને રહેવાનું સ્થાન.’ પરંતુ અત્યારે સંસ્કૃતભાષામાં ગોછ શબ્દનો અર્થ કેવળ ‘રહેવાનું સ્થાન’ એટલો જ રહ્યો છે. આમાં વિશેષ ગો શબ્દના અર્થનો બોધ થતો નથી. આ કારણથી જ ગાયોને રહેવાના સ્થાનને માટે ‘ગોગોછ’ શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે.

પુંગવ, વૃષભ, ક્રષભ ત્રણભ । - આ શબ્દો બળદના પર્યાપ્તિવાચી શબ્દો છે. પરંતુ શ્રેષ્ઠતા અને ઉત્કૃષ્ટતાના ગુણને કારણે સમાસમાં આ શબ્દો કેવળ શ્રેષ્ઠ અર્થના વાચક રહ્યા છે. જેમ કે - ભરતર્ષભः (ભરતોમાં શ્રેષ્ઠ), નરપુંગવः (માણસોમાં શ્રેષ્ઠ)

વેદમાં કવિ શબ્દનો અર્થ કુંતદર્શી કર્યો છે ‘કવર્મનીષી પરિભૂતસ્વયમ્ભૂ’ (યજુ. ૪૦-૮) પરંતુ આનો અર્થ સંસ્કૃતમાં છંદ અને પદના રચયિતા એટલો જ રહ્યો છે.

૩૫. એકશેષ સમાસથી શબ્દનો વિશેષ બોધ :- એકશેષ સમાસમાં એક જ શબ્દથી અધિક અર્થનો બોધ થાય છે. જેમ કે -

‘પિતરૌ’ - આ શબ્દનો અર્થ છે ‘માતા-પિતા.’

‘ભાતરૌ’ - આ શબ્દનો અર્થ છે ‘ભાઈ-ભહેન.’

‘શ્વશ્રૌ’ - આ શબ્દનો અર્થ છે ‘સાસુ-સસરા.’

૩૬. સમાસથી શબ્દનો અર્થભેદ :- સમાસમાં પ્રયોજયેલો શબ્દ પરાર્થનો બોધ કરતો હોવાથી તેમાં વાક્યની અપેક્ષાએ અર્થમાં અંતર પડી જાય છે. ‘પરાર્થાભિધાનં વૃત્તિઃ’ (મહાભાષ્ય : ૨/૧/૧) ભર્તૃહરિએ વાક્યપદીયમાં કહું છે : ‘વૃત્તૌ વિશેષવૃત્તિત્વાદ્ ભેદે સામાન્યવાચિતા ।’ અર્થાત્ વાક્યમાં શબ્દ સામાન્ય અર્થનો બોધ કરાવે છે, પરંતુ સમાસ થવાથી તે જ શબ્દ વિશેષ અર્થનો બોધ કરે છે. જેમ કે, ‘નિષ્કૌશામ્બિઃ’ આ સમાસમાં ‘નિસ’ શબ્દનો અર્થ નિષ્કાંત થાય છે, પરંતુ સમાસ રહિત સ્વતંત્ર ‘નિસ’ શબ્દ પ્રયોગ થયો હોય ત્યારે તેમનો નિષ્કાંત અર્થ થતો નથી.

૩૭. સમાસભેદથી શબ્દનો અર્થભેદ :- ‘પ્રધીઃ, રામેશ્વરઃ, નિર્મક્ષિકમ्’ આ ઉદાહરણોમાં શબ્દનું ઉચ્ચારણ અથવા વર્ણ સમાન હોવા છતાં સમાસ બદલાતા અર્થમાં ઘણો મોટો ફેરફાર થાય છે. જેમ કે -

‘પ્રકૃષ્ટં ધ્યાયતિ ઇતિ પ્રધીઃ’ - આ રીતે ઉપપદસમાસ કરતા તેનો અર્થ થશે - સારું ધ્યાન કરવાવાળો.

‘પ્રકૃષ્ટા ધીઃ ઇતિ પ્રધીઃ’ - આ રીતે પ્રાદિતત્પુરુષ સમાસ કરતા તેનો અર્થ થશે - સારી બુદ્ધિ.

‘પ્રકૃષ્ટા ધીઃ યસ્ય સः’ - આ રીતે પ્રાદિબહુવ્રીહિ સમાસ કરતા તેનો અર્થ થશે - સારી બુદ્ધિવાળો

‘રામસ્ય ઇશ્વરઃ ઇતિ રામેશ્વરઃ’ - આ રીતે પણી તત્પુરુષ સમાસ કરતા તેનો અર્થ થશે - રામના ઈશ્વર અર્થાત્ શિવ.

‘રામઃ ઇશ્વરઃ યસ્ય સઃ ઇતિ રામેશ્વરઃ’ - આ રીતે બહુવ્રીહિ સમાસ કરતા તેનો અર્થ થશે - રામ છે ઈશ્વર જેના અર્થાત્ હિન્દુ.

‘મક્ષિકાણામ् અભાવઃ ઇતિ નિર્મક્ષિકમ्’ - આ રીતે અવ્યવીભાવ સમાસ કરતા તેનો અર્થ થશે - માખીનો અભાવ.

‘મક્ષિકામ् અતિક્રાન્તઃ ઇતિ નિર્મક્ષિકઃ’ - આ રીતે પ્રાદિતત્પુરુષ સમાસ કરતા તેનો અર્થ થશે - માખીને ઉલ્લંઘી ગયેલો.

૩૮. નામપદ અને કિયાપદના ભેદથી અર્થભેદ :- ‘નામાખ્યાતસરૂપા યે કાર્યાન્તરનિબન્ધનાઃ । શબ્દ વાક્યસ્ય તેચ્છર્થો ન રૂપાદધિગમ્યતે ।’ - નામ અને તિડાન્ત જેવા સમાન રૂપવાળા અને અન્ય વ્યાકરણકાર્ય માટે કારણ રૂપ બનતા જે શબ્દો છે તેમનો અર્થ વાક્યના સ્વરૂપ ઉપરથી સમજાતો નથી. જેમ કે -

‘અજાપયઃ પીયતામ्’ - બકરીનું દૂધ પી.

‘અજાપયઃ ત્વં રાજાનમ्’ - તે રાજાને વિજય અપાવ્યો.

‘અજાપયઃ’ આ રીતેના બંને શબ્દો અહીં સરખા રૂપવાળા દેખાય છે. એક જ શબ્દ એક સ્થાને નામપદ છે જ્યારે બીજે સ્થાને તે કિયાપદ છે. જ્યાં નામપદ છે ત્યાં ‘અજાપયઃ પયઃ ઇતિ અજાપયઃ’ આ રીતે વિગ્રહ થઈ

પ્રેરક રૂપ બનશે. જેનો અર્થ થશે વિજય અપાવ્યો.

‘अश्वः वने चरति ।’ - घोडो वनमां यरे છે.

‘अश्वः वनं त्वम् ।’ - तुं वनमां गयो हतो.

અહીં પહેલા વાક્યમાં ‘અશ્વः’ શબ્દ ઘોડો એવો નામાર્થ દર્શાવે છે. જ્યારે બીજા વાક્યમાં ‘દુઓશ्च ગતિવૃદ્ધ્યોः’ ધાતુનું અનાધતન ભૂતકાળ બીજા પુરુષ એકવચનનું રૂપ થશે. જેનો અર્થ ‘ગયો હતો’ એવો થશે. આમ, બંને શબ્દો વર્ણની દર્શાવે સરખા રૂપવાળા દેખાય છે, પરંતુ આનુપૂર્વી (વણી) સમાન હોવા છતાં બંનેનો અર્થ તદ્દન જુદો છે.

૩૮. વાક્યવિભાગથી અર્થભેદ :- વાક્ય વિભાગથી પણ શબ્દના અનેક અર્થો થઈ શકે છે. ‘કાલેનદન્તિનાગાः’ આ વાક્યનો વિભાગ કેવી રીતે કરી શકાય એ જાણી શકતું નથી. આ વાક્યનું વિભાજન ત્રણ પ્રકારે થઈ શકે છે. તેના આધારે શબ્દોના અર્થ પણ બદલાય છે. જેમ કે-

‘कालेन दन्तिना अगाः’ - तुं कणा हाथी पर चढ़ीने गयो.

‘काले नदन्ति नागाः’ - सभय पर हाथीओ अवाज करे છે.

‘काले नदन्ति नागाः’ - समय पर सर्पोऽुङ्किणा मारे थे.

‘लक्ष्म्या वै जायते भानुः (सूर्यः) सरस्वत्यापि जायते ।’ आवाक्यनो विभाग कર्या वगर अर्थ थाय છે. લક्ष्मीથી અને સરસ્વતીથી સૂર્ય જન્મે છે. ‘लक्ष्म्या वै जायते भा (કાન્તિः) નુः (મનુષ્યસ્ય) સરસ્વત्यापि જાયતે ।’ આ રીતે વાક્યનો વિભાગ કરીને જો અર્થ કરીએ તો સાચો અર્થ થશે. લક्ष्मીથી અને સરસ્વતીથી મનુષ્યથી કાન્તિ (પ્રતિભા) જન્મે છે.

૪૦. અત્યવિરામના ચિહ્નથી વાક્યનો અર્થભેદ :- વાક્યમાં અત્યવિરામના ફેરફારથી પણ વાક્યનો અર્થ બદલી જતો હોય છે. જેમ કે, ‘મારો મત જાને દો’ આ વાક્યના બે અર્થ થઈ શકે છે.

મારો મત, જાને દો.

મારો, મત જાને દો.

આ બંને વાક્યનો અર્થ એકબીજાથી તદ્દન વિપરીત છે. ‘મત’ શબ્દની સાથે જોડીને વાંચી શકાય અને ‘જાને દો’ શબ્દની સાથે પણ. આ બંને વાક્યમાં લખવાવાળાનો શું અભિપ્રાય છે તે બતાવવા માટે અલ્યવિરામ ચિહ્નનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. આ ચિહ્ન વાંચતી વખતે થોડું અટકવાનો બોધ કરે છે. તેથી આ ચિહ્ન દ્વારા વાક્યના બે અર્થો થાય છે.

૪૧. નિષેધભેદથી શાઢનો અર્થભેદ : - ‘તત્ત્વાદૃશ્યં તદભાવશ્ચ
તદન્યત્વં તદલ્પત્તા । અપ્રાશસ્ત્યં વિરોધશ્ચ નજર્થાઃ ષટ् પ્રકીર્તિતાઃ ॥’ -
નિષેધ છ પ્રકારના છે. (૧) તત્ત્વાદૃશ્ય (૨) તદ્દ અભાવ (૩)
તદન્યત્વ (૪) તદલ્પત્તા (૫) અપ્રાશસ્ત્ય (૬) વિરોધ.

૧. તત્સાહદશ્યથી શબ્દનો અર્થબોધ :- નિષેધની સાથે પ્રયોગ કરવામાં આવેલ શબ્દના અર્થથી ભિન્ન પરંતુ તેના જેવા જ અર્થનું ગ્રહણ કરવામાં આવે તે નિષેધને તત્સાહદશ્ય કહેવામાં આવે છે. જેમ કે - ‘ન બ્રાહ્મણમ् ઇતિ અબ્રાહ્મણમ् આનય’ - ‘બ્રાહ્મણ રહિતને લેતો આવ’ આ વાક્યમાં બ્રાહ્મણથી ભિન્ન, પરંતુ બ્રાહ્મણ જેવા ક્ષત્રિય આદિ મનુષ્યને લાવવામાં આવે છે. લાકું સુવર્ણ આદિ નહિ.

૨. તદ્દ અભાવથી શબ્દનો અર્થબોધ :- નિષેધની સાથે પ્રયોગ કરવામાં આવેલ શબ્દના અર્થનો નિષેધ કરવામાં આવે તેને તદ્દ અભાવ કહેવામાં આવે છે. જેમ કે, ‘અવિજ્ઞસ્ય અભાવ ઇતિ અવિજ્ઞમ् અસ્તિ’ - વિદ્ધનો અભાવ છે, ‘પાપસ્ય અભાવઃ અપાપમ् અસ્તિ’ - પાપનો અભાવ છે.

उ. तदन्यत्वथी शब्दनो अर्थबोध :- निषेधनी साथे प्रयोग करवामां आવेल शब्दना अर्थथी भिन्ननुं ज्यां ग्रहण करवामां तेने तदन्यत्व कહेवामां आवे छे. जेम के, ‘न अश्वः इति अनश्वं प्राणिनम् आनय’ - घोडाथी भिन्न प्राणीने लेतो आव. अहीं घोडाथी भिन्न प्राणी गाय, गर्दभ आदि लाववामां आवे छे, परंतु ‘नास्ति अश्वो यस्य स अनश्वः’ आ रीते विश्रेष्ट करीने बहुव्रीहि समास करवामां आवे तो ‘अनश्वः’ शब्दनो अर्थ छे - ‘जेनी पासे घोडो नथी तेवो व्यक्ति.’

૪. તદલ્પતાથી શબ્દનો અર્થબોધ :- નિષેધની સાથે પ્રયોગ કરવામાં આવેલ શબ્દના અર્થથી અલ્પતાનું જ્યાં ગ્રહણ કરવામાં આવે તેને તદલ્પતા કહેવામાં આવે છે. જેમ કે - ‘ન ઉદરમ् યસ્યા ઇતિ અનુદરા કન્યા’ - પેટ વિનાની કન્યા. પેટ તો પ્રત્યેક વ્યક્તિને હોય છે, પરંતુ અહીં પેટના નિષેધથી તે કન્યાના પેટની અલ્પતા વ્યક્ત થાય છે.

પ. અપ્રાશસ્ત્યથી શબ્દનો અર્થબોધ :- નિષેધથી સાથે પ્રયોગ કરવામાં આવેલ શબ્દના અર્થથી નિંદા થતી હોય તેને અપ્રાશસ્ત્ય કહેવામાં આવે છે. જેમ કે - ‘અબ્રાહામણોऽયં યस્તિષ્ઠન् મૂત્રયતિ’ (મહાભાગ્ય : ૨/૨/૬) જે બ્રાહ્મણ ઉભો ઉભો મૂત્રે છે તે અબ્રાહણ છે અર્થાત્ નિંદિત બ્રાહ્મણ છે, ‘અપશવો વા અન્યે ગોઅશ્વેભ્યઃ’ (તૈત્તિરીયબ્રાહ્મણ) ગાય અને ઘોડાથી ભિન્ન અન્ય પશુઓ તો અપશુ છે અર્થાત્ અપ્રશસ્ત્ય પશુ છે.

६. विरोधथी शब्दनो अर्थबोध :- निषेधनी साथे प्रयोग करवामां आवेल शब्दना अर्थनो जे विरोधी. जेम के, 'अधर्मः' - धर्मनो विरोधी. 'असूरः' - देवोनो विरोधी - राक्षस.

૪૨. પર્યુદાસપ્રતિષેધથી શાદીનો અર્થબોધ :- જ્યાં વિધિની પ્રધાનતા હોય અને નિષેધની અપ્રધાનતા હોય તેને પર્યુદાસપ્રતિષેધ કહેવામાં આવે છે. જેમ કે, ‘અબ્રાહ્મણમાનય’ - ખ્રાસ્ત્રાણ રહિતને લેતો આવ. આ વાક્યમાં લાવવાની પ્રધાનતા છે નિષેધની નહિ. કારણ કે, લાવવાનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો નથી. બહુધા સમાસમાં પર્યુદાસપ્રતિષેધ હોય છે. ‘પુત્રઃ શત્રુરપણ્ડિતः’ - અવિદ્ધાન પુત્ર શત્રુ છે.

૪૩. પ્રસજ્યપ્રતિષેધથી શરૂદનો અર્થબોધ :- જ્યાં કિયાનો નિષેધ કરવામાં અથવા જ્યાં વિધિની અપ્રધાનતા હોય અને નિષેધની પ્રધાનતા હોય તેને પ્રસજ્યપ્રતિષેધ કહેવામાં આવે છે. જેમ કે, ‘અનૃતં ન વક્તવ્યમ्’ - અસત્ય બોલવું ન જોઈએ. આ વાક્યમાં બોલવું જોઈએ - આ વિધિની અપ્રધાનતા છે અને ન બોલવું જોઈએ - આ નિષેધની પ્રધાનતા છે. ‘ન વ્યાપારશતેનાપि શુક્વત् પાઠ્યતે બકः’ એકસો વાર પ્રયાસ કરવા છતાં બગલાને પોપટની જેમ અભ્યાસ કરાવાતો નથી. અહીં ‘ન પાઠ્યતે’ આ કિયાનો નિષેધ

यत्रेति धर्मले पृथिव्याम् यत्र यत्र गमनं गरेदा न गहृति ब्रह्मणो भूतम् तु जावतारपरद्वस्तुः ह... यत्र यत्र च द्वर्षे र्गक्ति ब्रह्मणोः च नम् भूत्युत्तरे त ब्रह्मतत्र सकलाग्रजन्मनोऽर्ड्विधत्वम् गमनिहिताम् ॥३५॥
एस्य अर्च एवं पृथिव्याम् अभावत् तत्र यत्र गमनं गरेदा सकलाग्रजन्मनोऽर्गवास्तुणाम् उर्विभूत्युत्तरे इति श्रीमत्पृथिव्याम् इति श्रीमत्पृथिव्याम् इति श्रीमत्पृथिव्याम् इति श्रीमत्पृथिव्याम् इति श्रीमत्पृथिव्याम् इति श्रीमत्पृथिव्याम् ॥३६॥ इति श्रीमत्पृथिव्याम् इति श्रीमत्पृथिव्याम् ॥३७॥ इति श्रीमत्पृथिव्याम् इति श्रीमत्पृथिव्याम् ॥३८॥ इति श्रीमत्पृथिव्याम् ॥३९॥

કરवामां आव्यो छे अने निषेध प्रधानता होवाथी प्रसज्यप्रतिषेध

‘द्वौ नजौ तु समाख्यातौ पर्युदास-प्रसज्यकौ ।
पर्युदासः सदृग्ग्राही प्रसज्यस्तु निषेधकृत् ॥
प्राधान्यं तु विधेर्यत्र प्रतिषेधेऽप्रधानता ।
पर्युदासः स विज्ञेयो यत्रोत्तरपदेन नज् ॥
अप्राधान्यं विधेर्यत्र प्रतिषेधे प्रधानता ।
प्रसज्यस्तु स विज्ञेयः क्रियया सह यत्र नज् ॥’

पर्युदास अने प्रसज्य आ बे प्रकारना निषेधो प्रसिद्ध छे. तेमां पर्युदास प्रतिषेध सदृशनुं ग्रहण करे छे अने प्रसज्य प्रतिषेध निषेधनुं ग्रहण करे छे. जेमां विधिनी प्रधानता होय अने निषेधनी अप्रधानता होय अने प्रायः समास थयेलो होय तेने पर्युदासप्रतिषेध जाणवो. अने ज्यां कियानो निषेध करवामां आवे अथवा ज्यां विधिनी अप्रधानता होय अने निषेधनी प्रधानता होय तेने प्रसज्यप्रतिषेध जाणवो.

४४. निषेधात्मक अव्यवीभावसमासथी शब्दनो अर्थबोध :- प्रायः ज्यां पूर्वपदनी प्रधानता होय छे अने निषेधने माटे ज्यां उपसर्गनो प्रयोग थयो होय छे ते निषेध अव्यवीभावसमासनो जाणवो. जेम के, ‘मक्षिकाणाम् अभावः इति निर्मक्षिकम्’ - माखीओनो अभाव, ‘विज्ञानाम् अभावः इति अविज्ञम्’ - विज्ञानो अभाव, ‘हिमस्य अत्ययः इति अतिहिमम्’ - ठंडीनुं ज्वरं रहेवुं.

४५. निषेधात्मक बहुवीहिसमासथी शब्दनो अर्थबोध :- प्रायः ज्यां अन्य पदार्थ प्रधान होय अने विद्यमान पदनो वर्च्येथी लोप थयो होय ते निषेध बहुवीहिसमासनो जाणवो. जेम के, ‘अविद्यमानं मित्रं यस्य स अमित्रः’ - भित्र रहित पुरुष. परंतु जो ‘न मित्रम् इति अमित्रम्’ आ रीते विग्रह करीने न ज्ञात्पुरुषसमास करवामां आवे तो ‘अमित्रम्’ शब्दनो अर्थ थशे शत्रु. ‘निर्गता मक्षिका यस्मात् तत् स्थानं निर्मक्षिकम्’ आ रीते विग्रह करीने बहुवीहिसमास करवामां आवे तो ‘निर्मक्षिकम्’ शब्दनो अर्थ थशे - ज्यांथी माखीओ ज्ती रही छे तेवुं स्थान. अव्यवीभावसमास तथा बहुवीहिसमासमां ‘निर्मक्षिकम्’ शब्दनुं स्वरूप समान छे, परंतु अर्थ तदन जुदो छे. अव्यवीभावसमासमां निषेध प्रधान छे अने बहुवीहिसमासमां अन्यपद प्रधान छे अर्थात् ‘निर्मक्षिकम्’ शब्द ‘स्थानम्’ शब्दनुं विशेषण छे.

४६. विरोधात्मक शब्दनो अर्थबोध :- विरोधात्मक शब्दनो प्रयोग करीने पश्च निषेध करी शकाय छे. जेम के, ‘श्वेतम्’ (धोणु) शब्दनो विरोधात्मक शब्द ‘कृष्णम्’ (काणु) शब्दना प्रयोगथी ‘श्वेतम्’ (धोणु) पदार्थनो निषेध थाय छे. निषेधात्मकशब्द अने विरोधात्मकशब्दथी निषेध थाय छे, परंतु बंनेनो अर्थ तदन जुदो छे. निषेधात्मकशब्द गुण अने कियानो निषेध करे छे, परंतु विरोधात्मकशब्द परस्पर विरोधभावने ज्ञावे छे. जेम के, ‘धनिकः’ (धनवान) ‘दीनः’ (गरीब), ‘श्वेतम्’ (धोणो रंग) ‘कृष्णम्’ (काणो रंग) अहीं धनवान शब्दनो विरोधात्मक शब्द गरीब छे तेमજ गरीब शब्दनो विरोधात्मक शब्द धनवान छे, धोणानो विरोधात्मक शब्द काणो छे तेमज काणा शब्दनो

विरोधात्मक शब्द धोणो छे. ‘न श्वेतम् अश्वेतम्’ धोणा रंगनो अभाव. अहीं ‘अश्वेतम्’ निषेधात्मक शब्द ‘श्वेतम्’ (धोणो रंग) नो निषेध करे छे अर्थात् ‘अश्वेतम्’ शब्दथी ‘श्वेतम्’ भित्र. विश्वना तमाम रंगनुं ग्रहण थाय छे, परंतु विरोधात्मक ‘कृष्णम्’ शब्द मात्र ‘श्वेतम्’ शब्दनो ज निषेध करतो नथी पश्च विश्वना तमाम रंगनो निषेध करे छे. तेथी ‘श्वेतम्’ अने ‘अश्वेतम्’ आ बे शब्दो कहेवाथी विश्वना तमाम रंगनुं ग्रहण थाय छे, परंतु ‘श्वेतम्’ अने ‘कृष्णम्’ कहेवाथी धोणा अने काणा रंगने ज ग्रहण करवामां आवे छे. अर्थात् ‘कृष्णम्’ भित्र ‘श्वेतम्’ अने ‘श्वेतम्’ भित्र ‘कृष्णम्’ आ बंने रंगनुं ज ग्रहण थाय छे.

४७. निषेधना निषेधथी मूणशब्दनो अर्थबोध :- निषेधनो फरी निषेध करवामां आवे तो बंने निषेधो मणीने फरी मुख्य अर्थनो बोध करवा लागे छे. जेम के, ‘विज्ञस्य अभावः इति अविज्ञः’ विज्ञनो अभाव अने फरीवार निषेधनो निषेध करवामां आवे तो पाइो मूण अर्थनो बोध थाय छे. जेम के, ‘अविज्ञस्य अभावः इति अनविज्ञः’ विज्ञना अभावनो अभाव ऐटले विज्ञनो बोध थाय छे.

‘अभावश्चतुर्विधः । प्रागभावः प्रध्वंसाभावोऽत्यन्ताभावोऽन्योऽन्याभावश्चेति ।’ (तर्कसंग्रह) अभाव चार प्रकारना छे (१) प्रागभाव (२) प्रध्वंसाभाव (३) अत्यन्ताभाव (४) अन्योन्याभाव.

४८. प्रागभावथी शब्दनो अर्थबोध :- वस्तुपदार्थनी उत्पत्ति पूर्व रहेला अभावने प्रागभाव कहेवामां आवे छे. जेम के, ‘घटोत्पत्तेः प्राक् घटो नास्ति’ घडाना निर्माण पहेला घडानो अभाव छे.

४९. प्रध्वंसाभावथी शब्दनो अर्थबोध :- वस्तुपदार्थ नष्यथा पटीना अभावने प्रध्वंसाभाव कहेवामां आवे छे. जेम के, ‘घटस्य नाशान्तरमपि घटो नास्ति’ घडो फूटी गया पटी घडानो अभाव.

५०. अत्यन्ताभावथी शब्दनो अर्थबोध :- वस्तुपदार्थनो त्रैकालिक अभावने अत्यन्ताभाव कहेवामां आवे छे. जेम के, ‘वायौ रूपाभावः’ वायुमां रूपनो अभाव.

५१. अन्योन्याभावथी शब्दनो अर्थबोध :- वस्तुपदार्थनो परस्पर अभावने अन्योन्याभाव कहेवामां आवे छे. ‘घटे पटाभावः, पटे घटाभावः’ घडामां वस्त्रानो अभाव, वस्त्रमां घडानो अभाव.

५२. लक्षणाथी शब्दनो विशिष्ट अर्थबोध :- ‘अन्वयस्य तात्पर्यस्य चानुपपत्तिप्रतिसन्धानं लक्षणाप्रवृत्तौ कारणम्’ (मंजूषा - लक्षणानिरूपण) ज्यारे वाक्यमां शब्दोनो अन्वय न थतो होय त्यारे लक्षणा करवामां आवे छे. तेथी लाक्षणिक प्रयोगना आधारे अन्य शब्दोने माटे अन्य शब्दोनो प्रयोग थाय छे. तेथी अन्य शब्दथी अन्य अर्थनो बोध थाय छे.

‘तात्स्थयात्तथैव ताद्वर्म्यात्तसामीप्यात्तथैव च । तत्साहचर्यात्तादर्थ्याज् ज्ञेया वै लक्षणा बुधैः ॥’ (मंजूषा - लक्षणानिरूपण) (१) तात्स्थ्य - तेना उपर स्थित होवुं. (२)

યત્રેચિ પ્રગતલે પૃથ્વીયામ् યત્રયત્ત્રગ્રામેનગરેવા નશ્શુનિબ્રહ્મણો ભૂતમનુજાવતારપરબ્રહ્મણ: હ... . . . પચયત્ત્રચહ્રે ર્નગ્રહિતિબ્રહ્મણો: ચર્ચનમસ્તુણતલે નચતત્ત્રમસ્કલામ્બજનમનં ડર્વિધતુમગ્રહિલીનતામ્ || ૩૮ ||
ણાસ ન્નર્વન્ન્યજનમ્ય જ્ઞાનત્ત્ર નત્ત્રત્ત્રગ્રામેનગરેવા સક્લામ્બજનમનં સર્વાદ્રાદ્રાણાનામ્ ડર્વિધતુંલાદિપ્રમશન્નિષ્ટીસંગ્રહિતીયત્ત્રપ્રકરણે સ્રયુપુરાગમનનિસ્ફળાનામાસમસ્તપંચાત્રાજમે
ખિલીનાંથીણામ્ અગમતસતત્ત્રબ્રહ્મણનાભનાદ્રાદ્રાણાનિષ્ટીનાવા: || ૩૯ || સદ્ગુરુનાવાવા: સંષ્ટુષ્ટમાનો: ખિલીસ્કરસંઘેર્મદ્વાર્દ્વસ્ત્રામરણોષ્ટાનિષ્ટિ: જ્માનં દ્વયસ્તાનદરિષ્ટા

તાદ્રમ્ય - તેના જેવું ધર્મવાળું હોવું. (૩) **તત્ત્સામીષ્ય -** તેની સમીપમાં હોવું. (૪) **તત્ત્સાહચર્ય -** તેની સાથે હોવું. (૫) **તાદ્રથ્ર -** તેની માટે હોવું. આ પાંચ નિમિત્તોથી વિદ્વાનોએ લક્ષણા સમજવી જોઈએ.

‘તત્તુભિ: પ્રકારૈરતસ્મિન् સ ઇત્યેતદ્ ભવતિ, તાત્સ્થ્યાત्, તાદ્રમ્યાત्, તત્ત્સામીષ્યાત्, તત્ત્સાહચર્યાદિતિ ।’ (મહાભાષ્ય: ૪/૧/૪૮) પતંજલિ કહે છે કે, ચાર પ્રકારથી અન્ય શબ્દથી અન્ય શબ્દનું જ્ઞાન થાય છે અર્થાત્ લક્ષણિક અર્થનો બોધ થાય છે. તત્ત્સ્થતા, તાદ્રમ્યતા, તત્ત્સમીપતા અને તત્ત્સાહચર્ય.

૧. **તાત્સ્થ્યલક્ષણા :-** જે વસ્તુ જેના પર આધાર-આધેયભાવ સંબંધથી રહે છે ત્યારે આધારના ગુણોના આધેયપદાર્થમાં આરોપ કરવામાં આવે છે. જેમ કે, ‘મંચા હસન્તિ’ - બેન્ચીસો હસે છે. અહીં બેન્ચીસો પર બેઠેલા આધારરૂપી બાળકોનો હસવારૂપી ગુણધર્મ આધેયરૂપ બેન્ચીસોમાં આરોપ કરવામાં આવે છે. કારણ કે, બેન્ચીસો હસી શકતી નથી એટલે લક્ષણાથી આ વાક્યનો અર્થ થશે - ‘બેન્ચીસો પર બેઠેલા બાળકો હસે છે.’ ‘ગિરિર્દહૃતે’ પર્વત સળગે છે. અહીં લક્ષણાથી અર્થ થશે - ‘પર્વત પર રહેલા વૃક્ષો સળગે છે.’ કારણ કે, તાત્ત્વિક દસ્તિએ પર્વત સળગે એવો પદાર્થ નથી તે કારણથી અહીં લક્ષણા કરવાથી જ વાક્યનો સાચો અર્થ થશે.

૨. **તાદ્રમ્યલક્ષણા :-** પશુ-પક્ષી અને જીવજંતુના વિવિધ ગુણોને જોઈને લક્ષણાને આધારે તેના જેવા ગુણથી યુક્ત મનુષ્યાદિને માટે પણ તે શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે. જેમ કે, શૂરવીરતાની સાદેશ્યતાથી ‘સિંહો માણવકઃ’ (બાળક સિંહ છે) મૂર્ખતાની સાદેશ્યતાથી ‘ગૌર્વાહીકઃ’ (ભરવાડ બળદ છે) અલ્પજ્ઞતાની સાદેશ્યતાથી ‘કૂપમંડૂકઃ, કૂપકચ્છપઃ ।’ અહીં બાળકમાં સિંહ જેવી શૂરવીરતા જોઈને બાળકને લક્ષણાથી સિંહ કહેવામાં આવે છે. ન્યાયશાસ્ત્રમાં આ લક્ષણાને જહિત્યાર્થા લક્ષણા કહે છે.

૩. **તત્ત્સામીષ્યલક્ષણા :-** લક્ષણિક શબ્દ પોતાના સમીપવાચી અર્થનો પણ બોધ કરે છે. જેમ કે, ‘ગંગાયાં ઘોષઃ’ (ગંગાના તટ ઉપર જૂંપડી) અહીં લાક્ષણિકરૂપથી અભિપ્રેત ગંગાશબ્દ છે તેનો અર્થ જલપ્રવાહ છે તે જલપ્રવાહની સાથે જે તટનો સામીષ્ય સંબંધ છે તે લક્ષણાર્થ છે. તેથી લક્ષણાવૃત્તિ દ્વારા ગંગાશબ્દ તટ અર્થનો બોધ કરાવે છે.

૪. **તત્ત્સાહચર્યલક્ષણા :-** જે વ્યક્તિ જે વસ્તુપદાર્થને ધારણ કરે છે તે વસ્તુપદાર્થના નામથી પણ તે વ્યક્તિનો બોધ થાય છે અથવા તેના સાહચર્યથી અન્ય વ્યક્તિનો પણ બોધ થાય છે. સાહચર્યને કારણે શબ્દોનો અન્ય અર્થમાં પણ પ્રયોગ થાય છે. ‘છત્રિણો યાન્તિ’ (છત્રીવાળા જાય છે) આ ઉદાહરણમાં જેની પાસે છત્રી નથી તેને પણ છત્રીવાળાના સાહચર્યથી છત્રીવાળા કહેવાય છે. ‘યદ્દી: પ્રવેશય’ (લાકડી પ્રવેશ કરાવ) આ ઉદાહરણમાં લાકડીવાળાનો પણ કેવળ લાકડી કહેવાથી બોધ થયો. ચોર સાથે રહેવાવાળાને પણ ચોર કહેવાય છે ભલે તે ચોરી ન કરતો હોય. ન્યાયશાસ્ત્રમાં આ લક્ષણાને અજહિત્યાર્થા લક્ષણા કહે છે.

૫. **તાદ્રથ્રલક્ષણા :-** જે વસ્તુપદાર્થ જે વ્યક્તિ માટે હોય ત્યારે

લક્ષણાવૃત્તિ દ્વારા તે વસ્તુપદાર્થથી તે વ્યક્તિનો બોધ થાય છે. જેમ કે, ‘સ્થૂણા ઇન્દ્ર:’ અહીં સ્થૂણા શબ્દ યજીવ સ્તંભવિશેષ ઈન્દ્ર માટે હોવાથી સ્થૂણા શબ્દથી ઈન્દ્રનો બોધ થશે પણ સ્થૂણા શબ્દથી સ્તંભનો અર્થ બોધ થશે નહિએ.

૬. **જહિત્યલક્ષણા :-** વેદાંતીઓ વાક્યના એક અંશનો ત્યાગ અને એક અંશનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તેને ‘જહિત્યલક્ષણા’ કહે છે. જેમ કે, ‘તત્ત્વમસિ’ તે તું છો. આ ઉપનિષદના વાક્યમાં ‘તત્ત’ પદ સર્વજ્ઞ વિશેષણથી યુક્ત ચૈતન્ય પરમાત્માનો બોધ કરે છે. અને ‘ત્વમ્’ પદ અલ્પજ્ઞ વિશેષણથી યુક્ત ચૈતન્ય જીવાત્માનો બોધ કરે છે. અહીં સર્વજ્ઞ અને અલ્પજ્ઞ આ બંને વિશેષણોમાં સમાનતા સંભવ નથી. પરંતુ પરમાત્મા અને જીવાત્મા આ બંનેના ચૈતન્યમાં સમાનતા સંભવ છે. તેથી સર્વજ્ઞ અને અલ્પજ્ઞ આ બંને વિશેષણ અંશનો ત્યાગ કરીને કેવળ શુદ્ધ ચૈતન્ય અંશનો જ બોધ કરાવે છે. તેથી વાક્યનો અર્થ થશે ‘તે ચૈતન્ય તું છો’ આવી રીતે વિશેષણ અંશનો ત્યાગ અને વિશેષ અંશનું ગ્રહણ કરવાથી જહિત્યલક્ષણાથાય છે. (પરમલઘુમંજૂધા: લક્ષણાનિરૂપણ)

‘સોડ્યં દેવદત્ત: ।’ ‘આ તે દેવદત્ત છે.’ અહીં ‘તત્ત’ પદથી પ્રતીત થવાવાળું પરોક્ષરૂપ ‘તે’ અંશને અને ‘ઇદમ્’ પદથી પ્રતીત થવાવાળું પ્રત્યક્ષરૂપ ‘આ’ અંશને પરસ્પર વિરોધપણું છે. અર્થાત્ પરોક્ષ અને પ્રત્યક્ષને પરસ્પર વિરોધપણું છે. તેથી ‘તત્ત’ અને ‘ઇદમ્’ આ બંને પદનો અન્વય દેવદત્તમાં થઈ શકશે નહિએ. તેથી ‘તત્ત’ અને ‘ઇદમ્’ આ વિશેષણ અંશનો ત્યાગ કરીને કેવળ શુદ્ધ દેવદત્ત અંશનો જ બોધ જહિત્યલક્ષણાથી થાય છે.

૫૩. **શબ્દથી શબ્દ અને અર્થનો બોધ :-** શબ્દ પ્રથમ પોતાના સ્વરૂપનો બોધ કરે છે અને પછી અર્થનો બોધ કરે છે. પ્રત્યેક જ્ઞાનમાં બે તત્ત્વનો સમાવેશ થાય છે, તેમાં એક જ્ઞાન અને બીજું જ્ઞાન. જેમ કે

‘આત્મરૂપં યથા જ્ઞાને જ્ઞાયરૂપં ચ ગૃહ્યતે । અર્થરૂપં તથા શબ્દે સ્વરૂપં ચ પ્રકાશતે ।’ ધડાના જ્ઞાનમાં એક જ્ઞાન અને પસ્તુનો સમાવેશ થાય છે અને બીજું જ્ઞાનનો અર્થાત્ ‘જ્ઞાતો ઘટઃ’ (મને ધડાનું જ્ઞાન થઈ ગયું) તેમજ શબ્દથી શબ્દના સ્વરૂપનું અને અર્થનું ગ્રહણ થાય છે. ગાય કહેવાથી એક ‘ગાય’ વસ્તુનું ગ્રહણ થાય છે અને બીજું ‘ગાય’ શબ્દનું.

‘શક્તિગ્રહં વ્યાકરણોપમાનકોષાન્તવાક્યાદ વ્યવહારતશ્વચ । વાક્યસ્ય શોષાદ વિવૃતેર્વદન્તિ સાત્ત્રિધ્યતઃ સિદ્ધપદસ્ય વૃદ્ધા: ॥’ (મંજૂધા-નામાર્થનિરૂપણ)

શબ્દના અર્થનું જ્ઞાન આઠ પ્રક

પ્રત્યયનો અર્થ થાય છે કર્તા. આમ પ્રકૃતિ અને પ્રત્યય બંને મળીને ‘પાચકઃ’ શબ્દનો અર્થ થયો ‘પાકકર્તા’ આમ ધ્યાત્વર્થનિર્ણય, લક્ષારાર્થનિર્ણય, સુભર્થનિર્ણય વગેરે જ્ઞાન વ્યાકરણ વગર શક્ય જનથી.

‘कुमरीनव भूपस्य’ આ વાક્યનો વ્યાકરણ વિના અર્થ કરવા જઈએ તો કોઈ અર્થબોધ થતો નથી, પરંતુ વ્યાકરણ દ્વારા સુખન્ત, તિંન્ત, સંધિ, પ્રકૃતિ અને પ્રત્યયાદિનો વિભાગ કરીને અર્થ કરીએ તો વાક્યનો અર્થબોધ આ રીતે થશે.

‘कुमरीनव भूपस्य’ आ वाक्यनो पट विभाग आ रीते थशे -
‘कुम्, अरीन्, अव, भूप, स्य’

‘भूप ! कुम् (पृथिवीम्) अव (रक्ष), अरीन् (शत्रून्), स्य (नाशय)’
आ रीते अन्वय करता वाक्यनो अर्थ थशे - ‘हे राजा ! पृथ्वीनुं रक्षण
कर, शत्रुनो नाश कर.’

આ જ રીતે વ્યાકરણ અધ્યયન દ્વારા જ નિમ્ન લિખિત વાક્યનો અર્થ થઈ શકે અન્યથા નહીં.

‘मामव द्य च शत्रुन् मे’ -

‘મામ્ અવ, મે શત્રૂન દ્વા’ - મારી રક્ષા કર અને મારા શત્રુઓનો નાશ કર.

‘अप्यन्तरायाण्यार्य ? - अपि (किम्) अन्तर् आयाणि (अन्तर् आगच्छानि) आर्य (श्रीमन्)’ शुं हुं अं हृ आवी शुं हुं श्रीमान् ?

પ્ર. ઉપમાનથી શબ્દનો અર્થબોધ :- જે શબ્દના અર્થનું જ્ઞાન નથી તે અર્થનું જ્ઞાન સાદેશ્યથી કરાવવામાં આવે છે. ગાય શબ્દના અર્થનું જ્ઞાન છે, પરંતુ રોજ (ગવય) શબ્દના અર્થનું જ્ઞાન નથી ત્યારે ‘ગौરિવ ગવયः’ (ગાય જેવું રોજ હોય છે) આમાં ગાયની ઉપમા દ્વારા નીલગાય પશુનું જ્ઞાન થાય છે. યધપિ ઉપમાન દ્વારા નિશ્ચિત અને તાત્ત્વિક અર્થનું જ્ઞાન થતું નથી તથાપિ અપ્રત્યક્ષ વસ્તુનો બોધ ઉપમાન દ્વારા સામાન્ય રૂપથી થાય જ છે.

પદ. કોશથી શબ્દનો અર્થબોધ :- જે શબ્દોના અર્થનું જ્ઞાન નથી તે અર્થના જ્ઞાન માટે કોશ ગ્રંથોની વિશેષ આવશ્યકતા રહે છે. કોશમાં શબ્દોનો અર્થ કહેલો હોય છે તે અર્થથી શબ્દનો અર્થ સમજાય છે. કોશ-ગ્રંથ શબ્દોના પર્યાયવાચી શબ્દ દઈને શબ્દોના અર્થ સ્પષ્ટ કરે છે. જેમ કે - ‘સ્વર્ગોષુપશુવાગ્વત્રદિગ્નેત્રવૃણિભૂજલે ।’ (અમરકોશ : કા. ૩, શ્લોક-૨૫)

ગાય શબ્દના સ્વર્ગ, બાળ, પશુ, વચન, વજ, દિશા, નેત્ર,
કિરણ, પૃથ્વી, જળ વગેરે અર્થો થાય છે. કોશના વિષયમાં એક વાત
જાણી રાખવી અત્યંત જરૂરી છે કે કોશ-ગ્રંથોમાં શબ્દોના અર્થોનો
સંગ્રહમાત્ર કરવામાં આવ્યો છે. એક એક શબ્દના અનેક અર્થ
કોશમાં આપવામાં આવ્યા છે તેમાંથી ક્યો અર્થ કઈ જગ્યાએ લેવો,
તેનો નિર્ણય આમવાક્ય અથવા પ્રકરણાદિ દ્વારા નિશ્ચિત કરવામાં
આવે છે.

૫૭. આખવાકયથી શાદુનો અર્થબોધ :- ‘આપ્તો નામાનુભવેન
વસ્તુતત્ત્વસ્ય કાત્સ્યેન નિશ્ચયવાન्, રાગાદિવશાદપિ નાન્યથાવાદી યઃ સ
ઇતિ ચરકે પતજ્જલિઃ ।’ (મંજૂષા - શક્તિનિરૂપણા) પોતાના અનુભવ
દ્વારા વસ્તુપદાર્થને નિશ્ચિતરૂપથી જાણે છે અને રાગ-દ્વેષથી પણ

ક્યારેય અસત્ય ન બોલતા હોય તે આમ પુરુષ કહેવાય છે તેમ ચરકશાસ્ત્રમાં પતંજલિએ કહ્યું છે.

‘न्यायदर्शनमां महर्षिं गौतमनुं कथन छे के,
 ‘आत्मोपदेशसामर्थ्याच्छब्दादर्थसम्प्रत्ययः’ (न्यायदर्शन : २/१/५२)
 आत्मोपदेशना सामर्थ्यथी शब्दना अर्थनुं ज्ञान थाय छे. वात्स्यायन
 ऋषिए आ सूत्रनी व्याख्या करता कह्युं छे के, शब्दना ऐवा अर्थो
 जेने आपणे प्रत्यक्षतः नथी ज्ञेई शकता. ज्ञेम के, स्वर्ग, अप्सरा,
 देवता वगेरे आ ज्ञान केवળ शब्द सत्ताथी थतुं नथी. परंतु
 आत्मपुरुषोना वयनथी थाय छे.

વેદ કહે છે કે, ભગવાન સર્વત્ર વ્યાપેલા છે. આપણને નથી દેખાતા. યા તો વેદ સાવ જુઠા હોવા જોઈએ, યા તો એમ બને કે આપણને હજુ વેદોની કક્ષાએ પહોંચવાનું બાકી હોય. આ બે શક્યતાઓમાંથી બીજી વધારે સ્વીકારવા યોગ્ય છે. કારણ કે, આપણી ચાંચ ન બૂડે તેવી આવી વાતો બીજા ઘણાં આમપુરુષો, જ્ઞાનીઓ, કર્મયોગીઓ, સંન્યાસીઓ, યોગીઓ અને ભક્તો દ્વારા સદીઓથી થતી આવી છે. કંઈ નહિ તો નમ્રતા ખાતર પણ આપણને આમપુરુષોની વાત ગળે ન ઉતરે ત્યાં સુધી એ વાતોને સમજવા મથવું જોઈએ. સૂરજ અંગે ઘુવડ જે દણ્ણિ બિંદુ અપનાવે તે આપણે અજમાવીએ તેમાં વિવેક નથી. આઈન્સ્ટાઈન જેવા મહાન વિજ્ઞાનીએ પણ આવો વિવેક બતાવીને વિજ્ઞાનની મર્યાદા સ્વીકારી છે.

પુરુષને કંઈક ગમી જાય છે તેનું રૂપ એ આંખ દ્વારા પામે છે અને એ શરીર એને આકર્ષક જગ્યાય છે. એ વસ્તુ પ્રત્યક્ષ છે, ઈન્દ્રિયગમ્ય છે અને જોનારની આંખ પણ રોકડી છે. અહીં સુધી સમજાય છે પણ પછી બે વર્ષે કશુંક અકથ્ય એવું આકર્ષણ જાગે છે. બંને એકબીજાથી દૂર હોય તોય એકબીજાને જંખે છે, ગમે તેવો રોકડપ્રેમી, દ્રવ્યવાદી, સાબિતીઘેલો, વિજ્ઞાનવિદ પણ કબૂલ કરશે કે જેનું અસ્તિત્વ ‘એકને એક બે’ની માફક પ્રયોગશાળામાં સિદ્ધ કરી શકાય એમ નથી એ જંખના છે તો ખરી જ. ટૂંકમાં ઈન્દ્રિયોની પકડમાં ન આવ્યું એવું કંઈક મનના પ્રદેશમાં હોઈ શકે એ વાત સ્વીકારવી પડે. પ્રશ્ન થાય કે મનની પકડમાં ન આવે એવું કોઈ તત્ત્વ ખરું ? જે ઈન્દ્રિયાતીત હોય તે મનોગમ્ય હોઈ શકે, પરંતુ જે મનાતીત હોય તેનો પત્તો શી રીતે મળે ? એથીય આગળ જે બુદ્ધિગમ્ય ન હોય તેને શી રીતે ખોળવું ? વિજ્ઞાન ખૂબ આગળ વધ્યું. એણે ઈન્દ્રિયગમ્ય, મનોગમ્ય અને બુદ્ધિગમ્ય હોય એવી બધી બાબતોમાં ઘણી મોટી ફાળ ભરી પણ બુદ્ધિથી પર એવા કશાકની વાત આવે છે અને વિજ્ઞાન હાથ ધોઈ નાખે છે. જ્યાં વિજ્ઞાનના હાથ હેઠા પડે ત્યાંથી જ અધ્યાત્મની શરૂઆત થાય છે.

બુધગ્રહનું એક વર્ષ પૃથ્વીના ૮૮ દિવસ જેટલું લાંબુ છે જેને પૃથ્વી પર એક વર્ષ કહે તેનો અર્થ અન્ય ગ્રહો અને તારાઓ પર શું થાશો? આપણો કહીએ કે એક હજાર વર્ષ પહેલાં ફલાણા રાજી થઈ ગયા. આ વાત માત્ર પૃથ્વી પૂરતી સાચી છે. એક હજાર પ્રકાશવર્ષ દૂરના ગ્રહ પરથી જો દૂરભીન દ્વારા પૃથ્વીનો ખેલ જોવા મળે તો એ રાજી જીવતો જોવા મળે. કારણ કે, પૃથ્વી પરના પ્રકાશને એ ગ્રહ પર

यत्रेति धरणले पृथिव्याम् यत्रयत्रग्नामेनगं द्वा नशक्षतिब्रह्मणो भूतमनुजावतारपरब्रह्मणः ह ॥....॥ यच्यत्रवृद्धरेर्नगङ्गतिब्रह्मणोऽर्चनमस्तुरात्मेऽत्रतत्रसकलाग्नमनं उर्विधत्तमग्निहिलीनताम्॥३८॥
लास्य नमर्चनं पूजनम् अस्त्रूत् तत्रतत्रग्नामेनगं द्वा नशक्षतिब्रह्मणाम् उर्विधत्तसंवर्त्तिनाम् इति शिक्षिनीसम्मितिवेनगाग्नयण्णचस्त्रेऽधर्मश्चालेऽहितीयप्रकरणे सूर्यपुराणमनिस्तुतानामासमपंचाक्रान्तम्
विश्वीनां धीणाम् अग्नमनतत्रतत्रब्रह्मणो धनाद्यापित्तिनाम्॥३९॥ इति शिक्षिनीप्रत्ययात्प्रहृष्टानाम् ॥४०॥ सत्रतत्रवाचा संपूज्यमानोऽस्तिलभूतसंघेर्महार्द्वस्त्रामग्नेयवाजिः ज्ञानं दयंसान्वद्विद्व

पहोंचता एक हजार वर्ष लागे. पांचेक हजार प्रकाशवर्ष दूरना तारा परथी जोनारने आजे पाण श्रीकृष्णनी रासलीला जोवा मणी शके. अहीं पृथ्वी परना माणसो कुहे छे के, भगवान श्रीकृष्ण पांच हजार वर्ष पूर्व थई गया छे. आ आपणी नादानियत छे. माटे भगवानना स्वरूपनुं यथार्थ ज्ञान आमपुरुषोना वयनथी थाय छे.

५८. व्यवहारथी शब्दनो अर्थबोध :- मातापिताना व्यवहारथी शब्दोना अर्थनो बोध थाय छे. जेम के, पिता वगेरे हारा प्रयुक्त 'गामानय' (गाय लेतो आव) आ वाक्य सांभणीने गायने लावता जोईने अने 'गां नय, अश्वमानय' (गाय, घोडो, लही जवुं, लाववुं) वगेरे शब्दोनो अर्थ बोध थाय छे.

५९. वाक्यशेषथी (प्रसिद्धिथी) शब्दनो अर्थबोध :- अनेक अर्थनो बोध करता शब्दनो अर्थ प्रसिद्धिना आधारे प्रसंगने अनुरूप अर्थ करवानो होय छे. जेम के, आर्य लोको 'यव' (जव) शब्दनो प्रयोग 'दीर्घशूक' (लांबा अणीवाणा जव) ना अर्थमां करे छे अने 'म्लेच्छ' (यवन) लोको 'यव' (जव) शब्दनो प्रयोग 'प्रियंगु' (वृक्षविशेष) ना अर्थमां करे छे, परंतु 'यवैर्जुहोति' आ वैदिक मंत्रमां 'यव' शब्दनो क्यो अर्थ करवो तेना निर्णय माटे 'यदान्या औषधयो म्लायन्ते अथैते मोदमानास्तिष्ठन्ति' - 'ज्यारे अन्य औषधिओ म्लान थई जाय छे त्यारे ते लीला रंगना देखावा लागे छे.' आ वाक्यशेषथी 'यव' (जव) शब्दनो प्रयोग 'दीर्घशूक' (लांबा अणीवाणा जव) करवो जोईअ. 'प्रियंगु' (वृक्षविशेष) नहीं.

६०. विवरणथी शब्दनो अर्थबोध :- जे शब्दना अर्थनुं ज्ञान न होय त्यारे ते शब्दना विवरण (व्याख्या)थी अर्थनुं ज्ञान थाय छे. जेम के, 'पचति' आ पदनो अर्थ स्पष्ट करवा माटे 'पाकं करोति' (रांधे छे) कहेवाथी 'पचति' शब्दना अर्थनुं ज्ञान थाय छे.

६१. इटशब्दथी अर्थबोध :- 'अवयवार्थमनपेक्ष्य समुदायशक्तिमात्रेणार्थबोधकत्वं रूढत्वम्' - प्रकृति-प्रत्ययरूपी अवयवना अर्थोनी अपेक्षा वगर केवण समुदाय शक्तिथी जे शब्द अर्थनो बोध करे तेने इट शब्द कहेवाय छे. अर्थात् जे शब्दनो परंपरागत कोई निश्चित वस्तु के व्यक्ति माटे ज प्रयोग थतो होय तेने रुढ कहेवाय छे. जेम के, गाय. अहीं गाय शब्दमां गा तथा य आ बे अक्षरो छे ते बने अक्षरोनो अलग-अलग कोई ज अर्थ थतो नथी, परंतु बने अक्षरोना समुदायथी निश्चित गणे गोदीवाणा विशिष्ट प्राणीरूपी अर्थनुं ज्ञान कहेवाय. आम गाय शब्दने एक रुढ शब्द कहेवाय छे. (परमलघुमंजूषा-शक्तिनिरूपण)

६२. योगाइट शब्दथी अर्थबोध :- 'अवयवार्थसंवलितसमुदायशक्त्या अर्थबोधकत्वं योगरूढत्वम्' - प्रकृति-प्रत्ययरूपी अवयवोना अर्थ संभिलित थईने समुदाय शक्तिथी अर्थनो बोध करावे ते शब्दने योगाइट कहेवाय छे अर्थात् जे शब्दनो प्रकृति-प्रत्ययरूपी अवयवनो अलग अर्थ होवा छतां ते शब्दनो प्रयोग कोई निश्चित वस्तु के व्यक्तिना बोध माटे ज थतो होय ते शब्दने योगरुढ कहेवाय छे. जेम के, 'पङ्कजम्' - कमण, आ शब्दमां 'पङ्के जातम् इति पङ्कजम्' आ व्युत्पत्ति अनुसार 'पङ्क+जन्' प्रकृति अने 'ड' प्रत्ययरूपी अवयवनो अर्थ थतो होवा

छतां पाण पंकज शब्दनो अर्थ केवण 'कमण' थाय छे. माटे 'पंकज' शब्दने योगरुढ शब्द कहेवाय छे. (परमलघुमंजूषा-शक्तिनिरूपण)

६३. योगिकशब्दथी अर्थबोध :- 'अवयवशक्त्यैवार्थबोधकत्वं यौगिकत्वम्' प्रकृति-प्रत्ययरूपी अवयवथी जे शब्द अर्थनो बोध करे ते शब्दने योगिक शब्द कहेवाय छे. जेम के, 'पाचकः' रांधवावाणो. आ शब्दमां 'पचति इति पाचकः' आ व्युत्पत्ति अनुसार 'पच' प्रकृति 'अक' प्रत्यय छे जेमां 'पच' धातुनो अर्थ रांधवुं थाय छे अने 'अक' प्रत्ययनो अर्थ कर्ता थाय छे. तेथी 'पाचकः' शब्दनो व्युत्पत्ति अनुसार अर्थ थाय छे रांधवावाणो. आम प्रकृति-प्रत्ययथी बोध थतो होवाथी 'पाचकः' शब्दने योगिक शब्द कहेवाय छे. (परमलघुमंजूषा-शक्तिनिरूपण)

६४. योगिकइट शब्दथी अर्थबोध :- 'अवयवशक्त्या समुदायशक्त्या चार्थबोधकत्वम् यौगिकरूढत्वम्' प्रकृति-प्रत्ययरूपी अवयव शक्तिथी तथा मात्र समुदाय शक्तिथी जे शब्द अर्थनो बोध करावे तेने योगिकरुढ शब्द कहेवाय छे. जेम के, 'मण्डपः' आ मंडप शब्दना बे अर्थो थाय छे. जेमां एक 'मण्डं पिबति इति मण्डपः' आ व्युत्पत्ति अनुसार 'मण्ड+पा' प्रकृति 'ड' प्रत्यय छे जेमां 'मण्ड+पा' प्रकृतिनो अर्थ ओसामण पीवुं थाय छे अने 'ड' प्रत्ययनो अर्थ कर्ता थाय छे. तेथी 'मण्डपः' शब्दनो व्युत्पत्ति अनुसार अर्थ थाय छे - ओसामण पीवावाणो. आम, प्रकृति-प्रत्ययथी बोध थतो होवाथी एक 'मण्डपः' शब्दने योगिक शब्द कहेवाय छे अने भीजो 'मण्डपः' शब्दनो अर्थ थाय छे - मांडवो. ज्यारे 'मण्डपः' शब्दनो अर्थ मांडवो थाय छे त्यारे 'मण्डपः' शब्द प्रकृति-प्रत्ययरूपी अवयवना अर्थोनी अपेक्षा वगर केवण समुदाय शक्तिथी अर्थनो बोध करे छे तेथी 'मण्डपः' शब्दने एक रुढ शब्द पाण कहेवाय छे. (परमलघुमंजूषा-शक्तिनिरूपण)

'युधिष्ठिरस्य या कन्या नकुलेन विवाहिता । भीमसेनस्य या माता सा देवी वरदायिनी ।।' आ श्लोकमां आवेला शब्दो योगिकरुढ शब्दो छे तेथी तेमना बे अर्थो थशे. जेम के -

१. युधिष्ठिर - 'युधि स्थिरः यः असौ इति युधिष्ठिरः' आ व्युत्पत्ति अनुसार युधिष्ठिर शब्दनो योगिक अर्थ कर्ते युगोथी युद्धमां जे स्थिर छे ते अर्थात् हिमालय थाय. परंतु जो युधिष्ठिर शब्दनो रुढ अर्थ लहीअे तो राजा युधिष्ठिर थाय छे.

२. नकुल - 'न कुलं यस्य स नकुलः' आ व्युत्पत्ति अनुसार नकुल शब्दनो योगिक अर्थ कर्ते नकुल शब्दनो अर्थ थशे. जेने कुण नथी ते अर्थात् भगवान शंकर थाय. परंतु जो नकुल शब्दनो रुढ अर्थ लहीअे तो राजा युधिष्ठिरनो भाई नकुल थाय छे.

३. भीमसेन - 'भीमा सेना यस्य स भीमसेनः' आ व्युत्पत्ति अनुसार भीमसेन शब्दनो योगिक अर्थ कर्ते जेनी भयंकर सेना छे ते देवोना सेनापति अर्थात् कार्तिकेय थाय. परंतु जो भीमसेन शब्दनो रुढ अर्थ लहीअे तो राजा युधिष्ठिरनो भाई भीमसेन थाय छे.

ओटो अर्थ :- आ श्लोकमां आवेला शब्दने जो योगरुढ शब्द

માનીને અનુવાદ કરીએ તો તેનું અનુવાદ આ રીતે થશે. યુધિષ્ઠિરની જે પુત્રી છે જેના નકુલની સાથે લગ્ન થયા છે, જે ભીમસેનની માતા છે તે દેવી વરદાનદેવાવાળી છે.

સાચો અર્થ :- આ શ્લોકના શબ્દનો જો યૌગિક અર્થ ગ્રહણ કરવામાં આવે તો શ્લોકનો અનુવાદ આ રીતે થશે. જે હિમાલયની પુત્રી છે તે શંકરની પત્ની છે અને જે કાર્તિકેયની માતા છે તે પાર્વતી વરદાયિની દેવી છે.

ક્યારેક શબ્દ પોતાનો મુખ્ય અને સ્વાભાવિક અર્થને છોડીને અન્ય અર્થનો બોધ કરવા લાગે છે. મહાભાષ્યકાર પતંજલિ આનું વિવેચન કરતા કહે છે : ‘યુક્તं પુનર્યત् નિયતવિષયા નામ શબ્દાઃ સ્યुઃ । બાઢં યુક્તમ् । અન્યત્રાપિ તદ્વિષયર્દર્શનાત् ।’ (મહાભાષ્ય : ૨/૨/૨૮) શું એ યોગ્ય છે કે શબ્દનો કોઈ રૂઢ અર્થમાં પ્રયોગ હોય. હા, એ યોગ્ય છે. લૌકિક વ્યવહારમાં પણ એવું જોવામાં આવે છે.

‘उपक्रमोपसंहारभ्यासापूर्वताफलम् । अर्थवादोपपत्ती च लिङ्गं तात्पर्यनिर्णये ॥’ (वेदांतसारः १०२) કોઈપણ શાસ્ત્રના તાત્પર્યનો નિર્ણય કરવા માટે છ કારણો અપેક્ષિત છે. (૧) ઉપક્રમ અને ઉપસંહારમાં શું કહેવામાં આવ્યું છે. (૨) અભ્યાસ (૩) અપૂર્વતા (૪) ફળ (૫) અર્थવાદ (૬) ઉપપત્તિ.

૬૫. લક્ષણથી લક્ષ્યનો બોધ :- ‘અવ્યાપ્ત્યતિવ્યાપ્ત્યસંભવ-રૂપદોષત્રયશૂન્યત્વે સતિ અસાધારણધર્મવત્ત્વં લક્ષણસ્ય લક્ષણમ् ।’ જે લક્ષણમાં અવ્યામિ, અતિવ્યામિ અને અસંભવ - આ ત્રણ દોષોમાંથી એક પણ દોષ ન હોય અને લક્ષિત વસ્તુનો અસાધારણ ધર્મ હોય તેને લક્ષણ કહેવામાં આવે છે અર્થાત્ લક્ષ્યના પૂર્ણ ભાગમાં વિદ્યમાન રહેતા થકા લક્ષ્યથી ભિન્ન સ્થળોમાં અવિદ્યમાન લક્ષણ જ અસાધારણ ધર્મ હોઈ શકે છે અને તે જ તેનું વાસ્તવિક લક્ષણ છે. એક પદાર્થ બીજા પદાર્થથી ભિન્ન છે આ પ્રકારનું ભેદ જ્ઞાન લક્ષણનું ફળ છે.

અવ્યામિદોષ : ‘લક્ષ્યૈકદેશાવૃત્તિત્વમવ્યાપ્તિઃ ।’ લક્ષ્યના પૂર્ણ ભાગમાં જે લક્ષણ ઘટિત થતું ન હોય તેને અવ્યામિદોષ કહેવામાં આવે છે. જેમ કે, જે ગાયને ન જાણતો હોય તે પૂછે કે, ગાય કોને કહેવાય? ત્યારે ગાયનું લક્ષણ કરવામાં આવે કે ‘રક્તત્વં ગોર્લક્ષણમ् ।’ લાલ રંગની જે હોય તેને ગાય કહેવાય. આ લક્ષણ ગાયનું યોગ્ય નથી. કારણ કે, આ લક્ષણ માત્ર લાલ રંગની ગાય હોય તેમાં જ ઘટિત થઈ શકે છે. પરંતુ કાળી, ધોળી અને ચિતકબરી વગેરે ગાયોમાં ઘટિત થતું નથી. અર્થાત્ આ લક્ષણ સમસ્ત ગાયોમાં ઘટિત ન થતાં ગાયજાતિના એક ભાગમાં ઘટિત થાય છે. અતઃ આ લક્ષણ અવ્યામિદોષથી યુક્ત છે. માટે ‘રક્તત્વં ગોર્લક્ષણમ् ।’ એ ગાયનું લક્ષણ સ્વીકારી શકાય નહીં.

अतिव्याप्तिदोषः : ‘अतिव्याप्तिदोषः - लक्ष्यवृत्तित्वे सति अलक्ष्यवृत्तित्वमतिव्याप्तिः ।’ જે લક્ષણ લક્ષ્યના સંપૂર્ણ ભાગમાં ઘટિત થતા થકા જે લક્ષ્ય નથી તેમાં પણ જે ઘટિત થાય તેને અતિવ्यાપ્તિદોષ કહેવામાં આવે છે. અર્થાત् જે લક્ષણ લક્ષ્યમાં પણ રહે અને જે લક્ષ્ય નથી તેમાં પણ રહે. જેમ કે, ગાયનું લક્ષણ કરવામાં આવે કે ‘શૃદ્ધિ-ગત્વં ગોર્લક્ષણમ्’ શીંગડાવાળી જે હોય તેને ગાય કહેવાય. પરંતુ

આ લક્ષણ ગાયનું યોગ્ય નથી. કારણ કે, શીંગડા તો ગાયમાં હોય છે તેમજ ગાયથી બિત્ત ભેંસ, બકરી વગેરે પશુઓમાં પણ હોય છે અર્થાત્ આ લક્ષણ સમસ્ત ગાયોમાં ઘટિત થતા થકા ગાયથી બિત્ત શીંગડાવાળા પ્રાણીઓમાં પણ ઘટિત થાય છે તેથી આ લક્ષણ અતિવ્યાભિદોપથી યુક્ત છે. માટે ‘શૃંગત્વં ગોર્લક્ષણમ्’ એ ગાયનું લક્ષણ સ્વીકારી શકાય નહીં.

અસંભવદોષ : ‘असમ્ભવदोषः - लक्ष्यमात्रावृत्तित्वम् ।’ લક્ષ્યના એક પણ ભાગમાં લક્ષણ સંભવિત થતું ન હોય તેને અસંભવદોષ કહેવામાં આવે છે. જેમ કે, ગાયનું લક્ષણ કરવામાં આવે કે ‘એકશફવત્ત્વં ગોર્લક્ષણમ्’ એક ખરીવાળી જે હોય તેને ગાય કહેવાય. પરંતુ આ લક્ષણ ગાય માટે યોગ્ય નથી. કારણ કે, એક ખરી તો ઘોડાઓમાં અને ગર્દભમાં જ સંભિવત છે, પરંતુ ગાયજીતિઓમાં નહિ તેથી આ લક્ષણ અસંભવદોષથી યુક્ત છે. માટે ‘એકશફવત્ત્વં ગોર્લક્ષણમ्’ એ ગાયનું લક્ષણ સ્વીકારી શકાય નહીં.

અવ્યામિ, અતિવ્યામિ અને અસંભવ આ ત્રણ દોષથી રહિત અસાધારણ ધર્મવાળું લક્ષણ જ વાસ્તવિક લક્ષણ હોય છે અને તે જ તે લક્ષ્યનો અસાધારણ ધર્મ પણ હોય છે. જેમ કે, ગાયનું લક્ષણ કરવામાં આવે કે ‘સાસ્નાદિમત્ત્વં ગોર્લક્ષણમ्’ ગળે ગોદડીવાળી જે હોય તેને ગાય કહેવાય છે. ગળે ગોદડી માત્ર ગાયોને જ હોય છે અન્યત્ર કોઈને પણ નહિ. અતઃ ‘સાસ્નાદિમત્ત્વં ગોર્લક્ષણમ्’ એ ગાયનું લક્ષણ સ્વીકારી શકાય છે. તેવી રીતે ‘ગન્ધવત્ત્વં પૃથિવ્યાઃ લક્ષણમ्’ ગંધ જેમાં હોય તેને પૃથ્વી કહેવાય છે. ગંધ માત્ર પૃથ્વીમાં જ હોય છે અન્યત્ર ક્યાંય પણ નહિ. અતઃ ગંધ યુક્ત હોવું એ પૃથ્વીનો અસાધારણ ધર્મ છે અને અવ્યામિ, અતિવ્યામિ અને અસંભવ આ ત્રણ દોષથી રહિત છે. તેથી ‘ગન્ધવત્ત્વં પૃથિવ્યાઃ લક્ષણમ्’ આ પૃથ્વીનું લક્ષણ માની શકાય છે. પરંતુ સર્વત્ર લક્ષ્યનું લક્ષણ કરી શકાય નહિ.

વેદનું પ્રામાણ્યમ : વેદધર્માવિલંબિઓ વેદને પ્રમાણ-સત્ય જ્ઞાનના સાધન તરીકે માને છે. વેદમાં ચારેય વેદો, બ્રાહ્મણો, આરણ્યકો તથા ઉપનિષદોનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે અને તેમને શ્રુતિ કહેવામાં આવે છે. સનાતન સ્મૃતિઓ, ઈતિહાસો તથા પુરાણોને પણ પ્રમાણ તરીકે સ્વીકારે છે. પરંતુ જ્યાં આ સર્વેનો પરસ્પર વિરોધ હોય ત્યાં ઈતિહાસ, પુરાણ કરતા સ્મૃતિઓનું પ્રામાણ્ય ચઢતું અને સ્મૃતિઓથી શ્રુતિઓનું ચઢતું એવો નિયમ માને છે. શ્રુતિશાસ્ત્ર અથવા સાંપ્રદાયિક શાસ્ત્રના પ્રમાણને મૂકીને કેવળ ‘બાપા વાક્ય પ્રમાણમ्’ નો સિદ્ધાંત જ સ્વીકારવો તે બુદ્ધિની નિર્બંધતા સૂચવે છે. તથા ‘બાપા વાક્ય પ્રમાણમ्’ જ સાંપ્રદાયિક ધર્મગ્રંથનો અભ્યાસ કરતા અટકાવે છે. અમુક માન્યતામાં બંધાઈ જવા કરતા શાસ્ત્રના તત્ત્વજ્ઞાનથી માહિત થઈ બુદ્ધિને કસી આગળ વિચાર કરવો જોઈએ, જેથી આપણી કૂપમંડૂકતા ટળે. શાસ્ત્રો એ ઘણા સમયના અનેક આત્મપુરુષોના અનુભવ ઉપર રચાયેલા છે અને એ અનુભવનો આપણો લાભ લેવો ન જોઈએ ? આટલા પ્રાચીન સમયમાં બીજી કોઈ પ્રજ્ઞામાં આટલું ઊંચું તત્ત્વજ્ઞાન મળી આવતું નથી. હવે આવો પિતાના અમૂલ્ય રત્નો ભરેલો ખજનાનો વારસો ક્યો પુત્ર જતો કરે !

યત્રેચિ પ્રગતલે પૃથ્વીયામ् યત્રયત્ત્રગ્રામેનગરેવા નશ્શુનિબ્રહ્મણો ભૂતમનુજાવતારપરબ્રહ્મણः ૬૦.... યત્ત્રયત્ત્રહરેર્નગ્રાતિબ્રહ્મણો: ચર્ચનમસ્તુધાતલે: નચતત્ત્રમસકલામ્બજનમનંડર્વિધત્તમગમહિલીનતામ્બ ॥૩૮॥
ણાસ નન્દચંદ્રજનમ જ્ઞાત્ત્ર નત્ત્રત્ત્રગ્રામેનગરેવા સકલામ્બજનમનંમર્વાદ્રાદ્રાણાનામ્બ ડર્વિધત્તલંદર્વિધમ રત્નિશીમસંગિનીવનેનાગાયળાચરિત્રેધર્મસ્ત્રાલે: હિતીયપ્રકરણોસ્થયુર્ગમનનિસુણાનામાસમસ્તપંચાંત્રાનમે:
વિલીનતાંધીણામ્બ ક્રમગમનમતત્ત્રવક્તતાનભનાદ્રાષ્ટ્રાણાદિષ્પનિનાવના ॥૨૯॥ રત્નિશીમસ્ત્રાયલસ્પુર્ણાનમનિધ્યાય: ॥૫૯॥ સાદ્રેનનવાચા: સંષ્ટુયમાનો: વિલસક્તસંદેર્મસ્ત્રાદર્વસ્પુર્ણામરગ્રામવાનિ: જ્ઞાનંદયંત્રાનદરિનચ

હવે પ્રામાણ્ય એટલે શું ? તે સમજવું જોઈએ. પ્રામાણ્ય એ ન્યાયશાસ્ત્રનો પારિભાષિક શબ્દ છે. ન્યાયશાસ્ત્રના સર્વ સિદ્ધાંતો અન્ય દર્શનનોને માન્ય નથી, પણ ન્યાયશાસ્ત્રમાં યોજેલી સિદ્ધાંતના નિણયની પદ્ધતિ સર્વશાસ્ત્રોને લગભગ સર્વાંશે માન્ય છે એમ જરૂર કહી શકાય. સર્વશાસ્ત્રોમાં એ પદ્ધતિથી વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. જે વાક્ય કે જે શાસ્ત્ર અમુક વસ્તુનો યથાર્થ અનુભવ કરાવતું હોય, તે વાક્યનું કે તે શાસ્ત્રનું તે વસ્તુના યથાર્થ અનુભવ માટે પ્રામાણ્ય-પ્રમાણરૂપ હોવાપણું ગણાય છે. ‘યથાર્થનુભવઃ પ્રમા ।’ યથાર્થ અનુભવ તે પ્રમાણ. જે અનુભવજ્ઞાન ફલવત્ત પ્રવૃત્તિજનન યોગ્ય હોય તેને યથાર્થ કહેવામાં આવે છે, અમુક વસ્તુ જોવામાં આવતા, તેની પાસે જરૂર તે લેતા, તે જે જોયેલી વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય, તો તે પ્રવૃત્તિ ફળવાણી કહી શકાય. જેમ કે, દૂરથી આપ્રદ્દણ જોવામાં આવ્યું હોય, તેની પાસે જરૂર લેતા આપ્રદ્દણ જે મળે તો તે પ્રથમનો આપ્રદ્દણ જોવા રૂપ અનુભવ યથાર્થ છે. જો પથ્થર મળે તો પ્રથમનો અનુભવ ભ્રમ છે. ‘પ્રમાકરણં પ્રમાણમ् ।’ યથાર્થ અનુભવ રૂપ પ્રમાણનું કરણસાધન તે પ્રમાણ કહેવાય છે. પ્રમાણો છ પ્રકારના છે.

૬૬. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ :- ‘ઇન્દ્રિયાર્થસત્ત્રિકષોત્ત્વન્ જ્ઞાનં પ્રત્યક્ષમ् ।’ ઇન્દ્રિય અને વસ્તુ અને સંયોગથી જે જ્ઞાન થાય છે તે પ્રત્યક્ષ. તે જ્ઞાન જો યથાર્થ હોય તો તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ કહેવાય છે. પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનના સાધનો ઇન્દ્રિયો છે. પ્રથમ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણરૂપ ઇન્દ્રિયો છે. ઇન્દ્રિયોના સાધન સિવાય કોઈપણ વસ્તુનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થતું નથી. ઘટ, પટવગેરે પદાર્થનું જોવાથી જ્ઞાન થાય છે.

૬૭. અનુમાન પ્રમાણ :- અનુમિતિનું સાધન તે અનુમાન. પર્વત પર ધૂમાડો જોવાથી અજ્ઞિન નજરે નહિ પડવા છતાં પર્વત પર અજ્ઞિન છે. તેવું જે જ્ઞાન-અનુમિતિ થાય છે તેને અનુમાન કહેવામાં આવે છે. જ્યાં જ્યાં ધૂમાડો હોય ત્યાં ત્યાં અજ્ઞિન હોવો જોઈએ એ વ્યાપ્તિ જ્ઞાન મનુષ્યોને સાધારણ રીતે હોવાથી પર્વત પર ધૂમાડો જોવાથી ત્યાં અજ્ઞિન છે એવું અનુમાન થાય છે.

૬૮. ઉપમાન પ્રમાણ :- અજ્ઞાત વસ્તુ અમુક બીજી વસ્તુ જેવી છે એમ જ્ઞાનવાથી તે અજ્ઞાત વસ્તુ જોવામાં આવતા તે જ્ઞાત બીજી વસ્તુના જેવી જ્ઞાવવાથી તે અમુક જે વસ્તુ છે એવું જે જ્ઞાન-ઉપમિતિ થાય છે તે ઉપમાન કહેવાય છે. ખચ્ચર જેણો જોયું નહિ હોય તેને કહેવામાં આવે કે ખચ્ચર કંઈક મોટા ગર્દભ જેવું અને કંઈકનાના ઘોડા જેવું છે, તો ખચ્ચર જોવામાં આવતા તે મોટા ગર્દભ તથા નાના ઘોડા જેવું જ્ઞાનવાથી એ જે ખચ્ચર છે એમ જ્ઞાન થાય છે તે ઉપમાન છે. ઉપમિતિનું સાધન તે ઉપમાન.

૬૯. શબ્દ પ્રમાણ :- અમુક શબ્દો કહેવાથી જે યથાર્થ શબ્દ જ્ઞાન થાય તે શબ્દ પ્રમાણ કહેવાય છે. જેમ કે, કાશી ગંગા નદીના કિનારા પર છે. જેણો કાશી કે ગંગા ન જોયા હોય તેને જેણો તે જોયા હોય તેના કહેવાથી જે શાબ્દિક યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે તે શબ્દ પ્રમાણ.

ગણાય છે. જ્ઞાન માટે બાળકોએ દરરોજ ભણવું એવી જે આજા તે વિધિવાક્ય કહેવાય છે. લોકના વિશ્વાસપાત્ર થવા માટે અસત્ય બોલવું નહિ તે નિષેધ વાક્ય કહેવાય છે. વિધિ-નિષેધ સિવાયના વાક્ય અર્થવાદ ગણાય છે. જેમ કે, અજ્ઞિનાઠનું ઔષધ છે.

લૌકિક વાક્ય-સામાન્ય મનુષ્યોના વાક્ય, કોઈક પ્રમાણ અને કોઈક અપ્રમાણ હોય છે. ઉપરના વાક્યો છે તે પ્રમાણરૂપ છે. સૂર્ય પૃથ્વીની આસપાસ ફરે છે એ લૌકિક વાક્ય અપ્રમાણ છે. ખગોળના જ્ઞાનથી આપણે જાણીએ છીએ કે સૂર્ય પૃથ્વીની આસપાસ ફરતો નથી, પણ પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે. વેદવાક્ય સર્વ પ્રમાણ છે, કારણ કે તે પરમાત્માના વાક્ય છે.

૭૦. અર્થપત્તિ પ્રમાણ :- અમુક જ્ઞાન થવાથી બીજું જ્ઞાન માની લેવામાં આવે - સહજ થાય તેને અર્થપત્તિ કહેવામાં આવે છે. અર્થપત્તિનો સમાવેશ નૈયાયિકો અનુમાનમાં કરે છે. સ્થૂલ (જાડા) શરીરનો દેવદત્ત દિવસે જમતો નથી તો રાત્રે જમતો હોવો જોઈએ. કારણ કે, જખ્યા વિના સ્થૂલ શરીર હોવાપણું સંભવતું નથી. આ પ્રકારનું જે જ્ઞાન થાય છે તે અર્થપત્તિથી થાય છે.

૭૧. અનુપલબ્ધિ પ્રમાણ :- અમુક સ્થળે અમુક વસ્તુ નહિ હોવાથી ત્યાં તે વસ્તુના અભાવનું જે જ્ઞાન થાય છે તેને અનુપલબ્ધિ કહેવાય છે. જેમ કે, અહીં ઘડો નથી.

પ્રામાણ્ય સ્વતોગ્રાહ્ય છે કે પરતોગ્રાહ્ય છે એ જ્ઞાનવું જોઈએ. જો પ્રામાણ્ય સ્વતોગ્રાહ્ય માનીએ તો જોવામાં આવતું જીણ પ્રમાણ-સત્ત્વજ્ઞાન છે કે અસત્યજ્ઞાન છે. જીણ છે જે કંઈ બીજું છે એવો સંશય થવો જોઈએ નહિ. પરંતુ સંશય થાય છે તે ઉપરથી પ્રામાણ્ય સ્વતોગ્રાહ્ય નથી એમ જ્ઞાનાય છે. દૂરથી જ્ઞાનાતું જીણ ખરેખર જીણ છે એમ નિશ્ચય નહિ થઈ શકતો હોવા છતાં જીણ માટે તૃપ્તાતુર મનુષ્ય પ્રવૃત્તિ કરે છે. જો જીણ પ્રાપ્ત થાય છે તો માને છે કે મને જે પ્રથમ જીણનું જ્ઞાન થયું હતું તે સાચું હતું. જો પાસે જતા જ્ઞાનાય કે અહીં જીણ નથી પણ માત્ર મૃગતૃષ્ણિકા જાંઝવાનું જીણ છે, તો તે માને છે કે મને પ્રથમ જીણનું જ્ઞાન થયું હતું તે સત્ય જ્ઞાન ન હતું પણ ભ્રમજ્ઞાન હતું. પ્રથમનું જ્ઞાન જો સમર્થ પ્રવૃત્તિ જનક હોય - પ્રવૃત્તિ કરતા સફળ નિવક્તે તો સત્ય જ્ઞાન છે, એમ નિશ્ચિત થાય છે. માટે જ્ઞાનનું પ્રામાણ્ય સ્વત: નથી, જ્ઞાન થતાની સાથે તેના સત્ત્વત્વનો નિર્ણય થતો નથી, પરંતુ પરતઃ, સફળ પ્રવૃત્તિનું જનક થવાથી તેના સત્ત્વત્વનો નિર્ણય થાય છે. આ રીતે નૈયાયિકો પ્રામાણ્યને સ્વત: ગ્રાહ્ય માનતા નથી, પરંતુ પરતઃ ગ્રાહ્ય માને છે. આ વિષયમાં જુદા જુદા શાસ્ત્રોના મતો અલગ-અલગ

નથી. પ્રથમ જળ જ્ઞાનમાં સંશય થાય છે એનું કારણ દૂરથી જોવું એ અથવા દાખિમાં એ પ્રકારનો દોષ છે. દાખિમાં દોષ નહોય અને દૂરથી જોવાનું નહોય તો જળનું પ્રથમ જ્ઞાન જ વ્યાવહારિક-લૌકિક સત્ત્ય જ્ઞાનહોય શકે છે. અને પ્રામાણ્ય સ્વતઃ ગ્રાહ્ય છે પરતઃ ગ્રાહ્ય નથી.

ઉપર કહેલા છ પ્રમાણોમાં મુખ્ય પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. અનુમાન, ઉપમાન, લૌકિક શબ્દ, અર્થપત્તિ અને અનુપલબ્ધિ એ બધા પ્રમાણોની સિદ્ધિ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણના પ્રમાત્વપર અવલંબેલી છે. જો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનું પ્રમાત્વ સિદ્ધ થાય નહિ તો બીજા પ્રમાણોનું પ્રમાત્વ સિદ્ધ થાય નહિ. જેમ કે, પર્વત વન્નિવાળો છે. કારણ કે તેના પર ધુમાડો છે. હવે ધુમાડાનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન જો પ્રમાણવાળું હોય તો પર્વત વન્નિવાળો છે એવું અનુમાન સાચું થાય. પણ ધુમસને ધુમાડો માન્યો હોય તો ધુમાડા જેવા દેખાતા ધુમસવાળો પર્વત હોવાથી પર્વત પર વન્નિ સિદ્ધ થતો નથી. હેતુનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન પ્રમાણવાળું હોવું જોઈએ અર્થાત્ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન પ્રમાણવાળું છે એમ પ્રથમ સિદ્ધ થાય તો પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન પર અવલંબેલા બીજા પ્રમાણોમાં પ્રમાત્વ સિદ્ધ થાય.

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જો સ્વતઃ પ્રમાણ હોય તો ભ્રમ થાય નહિ એમ નૈયાચિકો કહે છે અને તેને માટે તેઓ પરતઃ પ્રમાણ માને છે. પરતઃ પ્રમાણ માનવામાં આગળ કહ્યું તેમ અનવસ્થા, આત્માશ્રય, અન્યોન્યાશ્રય, ચક્કિકા વગેરે દોષો આવે છે.

વેદધર્માનુયાયીઓ વેદ, બ્રાહ્મણ, આરાધ્યક, ઉપનિષદ્, વગેરે જેનો શુનિ શબ્દમાં સમાવેશ થાય છે તેને સર્વાંશો પ્રમાણ રૂપ માને છે. વેદના પ્રમાણનું ખંડન કરવા બૌદ્ધ તથા જૈનધર્મો જ્યારે પૂર જોશમાં હતા ત્યારે પ્રયત્નો થયા હતા.

મનુષ્યોને ભ્રમ થાય છે કે નહિ?

મનુષ્યોને ભ્રમ થાય છે.

વેદકર્તા ઋષિઓ મનુષ્ય હતા કે નહિ?

મનુષ્યો હતા.

ઋષિઓ મનુષ્યો હોવાથી ભ્રમપાત્ર છે માટે તેમના રચેલા વેદો ભ્રમમૂલક-ભ્રમરૂપ છે માટે પ્રમાણ નથી. આવા વેદધર્મ વિરોધીઓએ કુતકો કર્યા હતા. જીણો આ કુતક તેમના ધર્મના આચાર્યાના રચેલા ગ્રંથોને લાગું ન પડતા હોય! ઉપરના જેવો પણ વિલ્લદ સિદ્ધાંત ફલિત કરતો તર્ક કરી શકાય. ‘મનુષ્યોને સત્ત્ય જ્ઞાન થાય છે. વેદકર્તા ઋષિઓ મનુષ્ય હતા. માટે ઋષિના રચેલા વેદો સત્ત્ય જ્ઞાનવાળા છે.’

વેદધર્માનુયાયીઓ વેદને ઈશ્વર પ્રણીત માને છે એટલે તેમાં ભ્રમનો સંભવ નથી. પરમાત્મા અને ઈશ્વર અચિંત્ય પદાર્થોછે તેને તર્ક સિદ્ધ કરી શકતો નથી. ‘તર્કપ્રતિષ્ઠાનાત’ (૨-૧-૧૧) એ બ્રહ્મસૂત્રમાં તર્કને અપ્રતિષ્ઠિત ગણ્યો છે.

વૈદિક ધર્મ એ માણસે નિર્માણ કરેલો ધર્મ નથી. કોઈ એક વ્યક્તિ આપણા ધર્મની સંસ્થાપક નથી. એ જ તેની વિશિષ્ટતા છે. આવું બીજા ધર્મોની બાબતમાં નથી. ઈસ્લામ ધર્મ મહિમદ પયગંબરે, પ્રિસ્તી ધર્મ ઈસુઅને, બૌદ્ધ ધર્મ ભગવાન બુદ્ધે સ્થાપેલો છે. તેથી દરેક ધર્મ ઉપર તેના સંસ્થાપકની અસર પડી છે.

બુદ્ધનો ધર્મ અહીં (ભારતમાં) એક હજાર વર્ષ સુધી ટક્કો હતો.

એ વિચારનો જબરદસ્ત પ્રચાર થયો હતો એટલું જ નહિ રાજ્યસત્તાએ અથળક સંપત્તિ ખર્ચી બૌદ્ધ ધર્મને રાજ્યધર્મ અને પ્રાધર્મ બનાવવા પ્રયત્ન કર્યો હોવા છતાં પણ બૌદ્ધધર્મને અહીંથી ભાગવું કેમ પડ્યું?

મુસલમાનોએ ભારતમાં પાંચસો વર્ષ સર્વોચ્ચ સત્તા અને સમૃદ્ધિના સિંહાસન પર બેસી એકહથું રાજ્યસત્તા ચલાવ્યા છતાં પણ ભારતમાં વૈદિક ધર્મ અને હિન્દુ સમાજ ટક્કો છે. મધ્યયુગમાં સ્પેનમાં મુસલમાનો સત્તા ઉપર આવતા જ આખું સ્પેન મુસલમાન થઈ ગયેલું જોવા મળે છે. ત્યારબાદ ફર્દિનાન્ડ અને ઈસાબેલા જેવા ચુસ્ત પ્રિસ્તીઓ આવતા ત્યાંની પ્રજા પણ પ્રિસ્તી થઈ હતી. ત્યારબાદ ફર્દી મુસલમાનો સત્તા પર આવતા તે પ્રજા પાછી મુસલમાન થઈ. જ્યારે ભારતમાં જુદાં જુદાં ધર્મના રાજ્યાંઓ હોવા છતાં પણ વૈદિક ધર્મ ટકી રહ્યો. પ્રિસ્તી ધર્મના વંટોળિયાએ આખા યુરોપને પ્રિસ્તી કરી નાખ્યું, પરંતુ તે જ પ્રિસ્તી ધર્માનુયાયીઓએ ભારતના સિંહાસન પર બસો વર્ષ રાજ્ય કર્યા છતાં વૈદિકધર્મને કંઈ જ અસર કરી શક્યા નથી. જે બૌદ્ધધર્મ ચીન, જાપાનને આંજ પોતાના કરી લીધા. તેને અહીંથી કેમ ભાગવું પડ્યું? વાસ્તવમાં તેના ઉદ્ગાતા બુદ્ધનો જન્મ અહીં ભારતમાં જ થયો હતો. આ બુદ્ધ ધર્મને તો રાજ્યાશ્રમ મળ્યો હતો. રાજ્યસંપત્તિ તે ધર્મના પ્રચારમાં ખર્ચી હતી. અશોક અને હર્ષ જેવા સમાટોએ તેને રાજ્યધર્મ બનાવ્યો હતો. તેના વર્તન વ્યવહારમાં છૂટછાટ હતી. આમ છતાં તેને અહીંથી શા માટે ભાગવું પડ્યું? અહીં બૌદ્ધધર્મ ખૂબજ પ્રચલિત હતો, છતાં પણ વૈદિક સમાજ અને વૈદિક સંસ્કૃતિ કેમ અણનમ રહ્યા? વૈદિક ધર્મમાં પ્રિસ્તી ધર્મ જેવું બાધ્ય કર્મકાંડ; જેવું કે ચર્ચમાં જવું, સંઘ પ્રાર્થના કરવી વગેરે ન હોવા છતાં પણ તે કેમ ટકી રહ્યો? વળી, અહીં એવું પણ જોવા મળે છે કે એક જ ધર્મમાં પિતા શિવભક્ત હોય અને પુત્ર વિષ્ણુભક્ત હોય માતા દેવી ઉપાસક હોય અને દીકરી રામની ભક્તિ કરતી હોય. એક જ થાળીમાં સાથે જમવા બેસતા નથી. ધર્મના આચાર-વિચારમાં બધા પાસે સમાન સાધન હોવું જ જોઈએ એવો પણ આગ્રહ નથી, છતાં વૈદિક ધર્મમાં એવું તે શું હશે કે તેણે સમાજને પકડી રાખ્યો છે?

એક એવો પણ સમય હતો કે જ્યારે વિરાટ શ્રીક સેનાની આગેકૂચના નિનાદથી ધરણી ધ્રુજી ઉઠાતી. શ્રીકોની એ પ્રાચીન ભૂમિનું આજે પૃથ્વીના પટ પરથી નામોનિશાન ભૂસાઈ ચૂક્યું છે. આજે કહેવાતી એની કથાઓની એક વાત રહેવા પામી નથી. એક એવો પણ સમય હતો કે જ્યારે રોમન ગરૂડે જગતમાં જે કાંઈ લેવા જેવું હતું તેના પર તર

यत्रेति धर्मले पृथिव्याम् यत्रयत्रग्नामेनग्नेवा नशहृतिब्रह्मणो भूतमनुजावतारपरब्रह्मणः ह् ... यत्रयत्रन्तरं र्ग्रहते न च तत्र सकलाग्नमनं इवाद्दणानाम् उर्विभूतं लभते इति प्रकरणे सूर्यपुराणमननिष्ठुणानामासपंचाश्रान्तम् ॥३८॥ गास नन्दनं पूजनम् ज्ञानवृत् तत्र तत्रग्नामेनग्नेवा महाकलाग्नमनं सर्वाद्दणानाम् उर्विभूतं लभते इति प्रकरणे सूर्यपुराणमननिष्ठुणानामासपंचाश्रान्तम् ॥३९॥ विशीनां तथीणाम् अगमनसत्रतत्रक्षतरभनाद्यार्थादिष्प्रश्निनावतः ॥३९॥ इति प्रकरणे सूर्यपुराणमननिष्ठुणानामासपंचाश्रान्तम् ॥४०॥ सद्वतनवाच ॥ संष्टुपमानोः विलम्बत्तरं द्येर्महार्द्वर्णमरणोपवासिः ॥ भानं द्यंस्तानद्विहृत्य

पेठे अटेश्यथया. मानवताना मुखारविंद पर आ राष्ट्रो आवी छाप मूडी गया छे.

परंतु आपणे हजु ज्ञीने छीअे. कदाच आजे पाण मनु भगवान पाई वणे तो ऐमने हिंगमूढ भनी जता वार नहि लागे. कोई पारकी भूमि पर पोते आवी गया छे अेवुं ऐमने नहि लागे. आजे पाण असलनी ए प्रणालीओ मोजूद छे. हजारो वर्षो वीती चूक्या छे छतां ए ज कायदाओ व्यवस्थित थाय छे ने विचाराय छे. युगोना बुद्धि प्रभावथी अने सदीओना अनुभवथी परिपाक पामेला चीतिरिवाजे आजे पाण मोजूद छे. जाणे अनन्तकाण टकी रहेवा सर्जया न होय ! हिवसो पर हिवसो वीते छे. कमनसीभीना प्रहार पर प्रहारो ऐमना पर झींकाय छे, परंतु ए प्रहारनी मात्र एक ज असर थई छे. अथी वधु ज्ञेम पूरायुं छे ने अडगता प्राम थई छे. आछे वेदिक धर्मनी गरिमा ! आछे भारतीयोनी गरिमा !

वेदांत दर्शनमां श्रीशंकराचार्ये परब्रह्मनुं अद्वैत तरीके निरुपण कर्यु छे. श्रीभास्कराचार्ये भेदाभेद, श्रीरामानुजाचार्ये विशिष्टाद्वैत, श्रीमध्वाचार्ये द्वैत, श्रीनिम्बाकार्चार्ये द्वैताद्वैत, श्रीकंठाचार्ये शैवविशिष्टाद्वैत, श्रीपति आचार्ये वीरशैवविशिष्टाद्वैत, श्रीवल्लभाचार्ये शुद्धाद्वैत, श्रीविज्ञानभिक्षु ए अविभागाद्वैत, श्रीबलदेव अनित्य भेदाभेद अने श्रीचैतन्यमहाप्रभु ए अचिन्त्यद्वैताद्वैत तरीके परब्रह्मनुं निरुपण करेलुं छे.

‘एक सद् विप्रा बहुथा वदन्ति’ ए श्रुति अनुसार परब्रह्मने तर्कशास्त्रमां कर्ता, सांघ्यशास्त्रमां पुरुष, योगशास्त्रमां ईश्वर, भीमांसाशास्त्रमां कर्म, वेदांतशास्त्रमां ब्रह्म, बौद्धशास्त्रमां बुद्ध अने जैनशास्त्रमां अर्हन् नामथी कह्या छे. कोई कहे छे यज्ञ करवाथी परब्रह्मनी प्राप्ति थाय छे. तो कोई कहे छे योग करवाथी, कोई कहे छे ज्ञानबलथी, तो कोई कहे छे साधनाबलथी, कोई कहे छे अभ्यासबलथी, तो कोई कहे छे निर्वाणथी परब्रह्मनी प्राप्ति थाय छे.

वेदो ब्रह्म ने सर्वज्ञ सर्वनियंता सर्वशक्तिमान कहे छे, शिवोपासक शिवने कहे छे. वैष्णवो पुरुषोत्तम कहे छे. याज्ञिको यज्ञपुरुष कहे छे. सौगतबोद्धिको सर्वज्ञ कहे छे. जैनहिंगम्बरो निरावरण कहे छे. भीमांसको उपास्य कहे छे. चार्वाकाचार्य लोकव्यवहार कहे छे. शिल्पीओ विश्वकर्मा कहे छे. योगशास्त्रीओ ब्रह्मने तेजोमय ज्ञानात्मक कहे छे.

१. बौद्धदर्शनमां ‘चित्तस्य निःक्लेशावस्थारूपो निरोधो मुक्तिनिगद्यते’ क्लेशरहित अवस्थारूप निरोधने मोक्ष कह्यो छे.

२. सांघ्यदर्शनमां ‘विवेकज्ञानात्पुरुषस्य यः प्रकृतेर्वियोगो भवति स मोक्षः’ विवेकभ्याति द्वारा पुरुषनो प्रकृतिथी जे वियोग थाय छे तेने मोक्ष कह्यो छे.

३. न्यायशास्त्रमां ‘नित्यसंवेद्यमानेन सुखेन विशिष्टात्यन्तिको दुःखनिवृत्तिः पुरुषस्य मोक्षः’ शरीरादि एकवीश दुःखोनो आत्मतिक ध्वंशने मोक्ष कह्यो छे.

४. जैनदर्शनमां ‘कृत्स्नकर्मक्षयो मोक्षः’ सर्व कर्मना क्षयने मोक्ष कह्यो छे.

५. वैशेषिकदर्शनमां ‘बुद्धिसुखदुःखेच्छाधर्माधर्मप्रयत्नभावनाख्य-संस्कारद्वेषाणां नवानामात्मविशेषगुणानामुच्छेदो मोक्षः ।’ बुद्धि, सुख, दुःख, ईश्वर, धर्म, अधर्म, प्रयत्न, भावना, संभस्कार अने देष आ जे नव आत्माना विशेष गुणो छे तेना विनाशने मोक्ष कह्यो छे.

६. अद्वैततत्त्वदर्शनना पुरस्कर्ता श्रीशंकराचार्यना भतानुसार ‘प्रपञ्चविलयो मोक्षः’ प्रपंचना नाशने मोक्ष कह्यो छे.

७. विशिष्टाद्वैत तत्त्वदर्शनना पुरस्कर्ता श्रीरामानुजाचार्यना भतानुसार ‘सर्वकर्तृत्वमेकं विहाय वासुदेवस्य सर्वज्ञत्वादीनां कल्याणगुणानामाप्निमत्त्वे सति भगवद्याथात्म्यानुभवः’ सर्वकर्तापश्चाने छोडीने वासुदेव भगवानना कल्याणकारी गुणोनी प्राप्ति थवाथी भगवान जेवो अनुभव थाय छे तेने मोक्ष कह्यो छे.

८. द्वैततत्त्वदर्शनना पुरस्कर्ता श्रीमध्वाचार्यना भतानुसार ‘जागात्क त्ता-लाक्ष्मीपतित्ता-श्रीवात्साहार्जा’ भगवद्ज्ञानायत्तनिर्दुःखपूर्णसुखम्’ जगत्कर्तापश्चुं लक्ष्मीपतिपश्चुं अने श्रीवत्सने छोडीने भगवानना ज्ञानने आधीन जे दुःखो अभाव अने पूर्ण सुख तेमनी प्राप्ति थवी तेने मोक्ष कह्यो छे.

९. शुद्धाद्वैततत्त्वदर्शनना पुरस्कर्ता श्रीवल्लभाचार्यना भतानुसार ‘द्विभुजकृष्णोन सह स्वांशभूतानां जीवानां गोलोके लीलानुभवः’ द्विभुज श्रीकृष्णनी साथे श्रीकृष्णाना अंशभूत ज्ञवोने गोलोकमां जे लीलानो अनुभव थवो तेने मोक्ष कह्यो छे.

१०. भेदाभेदतत्त्वदर्शनना पुरस्कर्ता श्रीभास्कराचार्यना भतानुसार ‘जीवस्य लिङ्गशरीरापगमः’ ज्ञवना लिङ्ग शरीरना नाशने मोक्ष कह्यो छे.

११. त्रिदी संप्रदायना भतानुसार ‘आनन्दमयपरमात्मनि जीवात्मलयः’ आनंदमय परतामामां ज्ञवात्मानो लय थवो तेने मोक्ष कह्यो छे.

१२. अभिनवगुभाचार्यना भतानुसार ‘पूर्णात्मत्वलाभः’ पूर्णात्मताना लाभने मोक्ष कह्यो छे.

१३. पाशुपतसंप्रदायना भतानुसार ‘पाशुपतधर्माचरणात् पशुपतिसमीपगमनमेव पुनरावृत्तिरहितम्’ पाशुपतना धर्मना आयरणथी पशुपति भगवाननी पासे पहोंचीने फरीवार संसारमां आववुं न पडे तेने मोक्ष कह्यो छे.

१४. श्रीपाणिनि ३४४१ ८११२ ‘परापश्यन्तीमध्यमावैखरीति वाणीचतुष्टये प्रथमायाः पराख्यायाः ब्रह्मरूपायाः वाण्याः दर्शनम्’ परा, पश्यन्ती, मध्यमा अने वैखरी आ चार वाणीमां प्रथम परा नामनी ब्रह्मरूपवाणी द्वारा दर्शन करवुं तेने मोक्ष कह्यो छे.

१५. भीमांसामतानुसार ‘प्रपञ्चसम्बन्धविलयो मोक्षः’ प्रपंचना संबंधनो विलय थवो तेने मोक्ष कह्यो छे.

१६. योगदर्शनमतानुसार ‘पुरुषार्थशून्यानां गुणानां प्रतिप्रसवः कैवल्यं स्वरूपप्रतिष्ठा वा चितिशक्तिः’ पुरुषार्थ शून्य कार्य-कारणरूप गुणोनुं प्रतिप्रसव थवुं तेने कैवल्य (मोक्ष) कह्यो छे.

१७. चार्वाकमतानुसार ‘स्वतन्त्रं मृत्यु वेति’ स्वतन्त्रता अथवा मृत्यु ज मोक्ष कह्यो छे.

૭ અંધજનોએ હાથીના જુદાં જુદાં અંગોનો સ્પર્શ કર્યા પછી હાથીનું વર્ણન પોતપોતાની રીતે કર્યું તે વાર્તા ખૂબ જાણીતી છે. વીસમી સદીમાં એવો જ કિસ્સો નિરોગી આંખ ધરાવતા દેખતા આચાર્ય બાબતમાં બન્યો તે જાઝો જાણીતો નથી. અદ્વૈત, દૈતાદૈત, દૈત, શુદ્ધાદૈત, વિશિષ્ટાદૈત. પરંતુ અભિલ પરબ્રહ્મને નિહાળવામાં બહુ ઓછાને સફળતા મળી.

શ્રીમદ્ભગવદ ગીતા પર કોઈ ટીકા સંપૂર્ણ નથી અને હોઈ પણ ન શકે. જ્યાં સુધી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જેવી વ્યક્તિ ટીકા ન કરે ત્યાં સુધી ભગવદ ગીતા પર કોઈ ટીકા સંપૂર્ણ નથી. બધા પાસાઓ છે અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના અનંત પાસાઓ છે એમાંથી જેને જે ગમે તે પસંદ કરી લે છે. શ્રીશંકરાચાર્ય એ જ ગીતામાં સંન્યાસ સિદ્ધ કરી દે છે, અકર્મ સિદ્ધ કરી દે છે અને એ જ ગીતામાં તિલક કર્મ સિદ્ધ કરી દે છે. ઘણી વ્યાખ્યાઓ છે શ્રીકૃષ્ણ પર, અંદાજે પચાસ નહિ હજાર અને રોજ વધતી જાય છે. પરંતુ કોઈ ટીકા ગીતાને ન્યાય નથી આપી શકતી.

શ્રીકૃષ્ણનું જે જીવનદર્શન છે તે એક સંઘટિત એકતા (ઓર્ગેનિક યુનિટી) છે. તેમાં હજાર પાસાઓ પર ટીકાઓ થઈ છે. તેના પર શ્રીરામાનુજાચાર્ય કંઈ જુદું કહે છે, શ્રીશંકરાચાર્ય કંઈ જુદું કહે છે, શ્રીનિબાર્કાચાર્ય કંઈ જુદું કહે છે, શ્રીવલ્લભાચાર્ય કંઈ જુદું કહે છે, તિલક કંઈ જુદું કહે છે. ગાંધીજી કંઈ જુદું કહે છે, વિનોબા કંઈ જુદું કહે છે, અરવિંદ કંઈ જુદું કહે છે. આ હજારો કંઈ કંઈ કહેનારા લોકોને જો આપણે બધાને એકઠા કરીને રાખી લઈએ તો પણ એ ‘ઓર્ગેનિક યુનિટી’ સંભવતું નથી.

શ્રીશંકરાચાર્યનો કેવલાદૈત, શ્રીરામાનુજાચાર્યનો વિશિષ્ટાદૈત અને શ્રીવલ્લભાચાર્યનો શુદ્ધાદૈત - આ ત્રણ મહાન સંપ્રદાયો વેદાંતના છે. આ આચાર્યોએ તત્ત્વજ્ઞાનમાં ઘણા ઉંડા અવગાહનો કર્યા છે. શંકરાચાર્ય જ્ઞાનને મહત્વ આપ્યું અને એમનું વેદાંત આચારમાં નહિ મુક્તાવાથી અનધિકારીઓમાં પોપટિયા જ્ઞાન સ્વરૂપે પ્રસરી શુદ્ધ ગણાયું. એહિક સુખની ઉપેક્ષા કરતો સંસારના મિથ્યાત્વનો સિદ્ધાંત વૈભવી પુરુષોથી જીલી શકાયો નહિ. અને નૈષ્કર્ય યોગ સાધી શકાયો નહિ. બીજા બે આચાર્યોએ ભક્તિ પર ભાર મૂક્યો. પ્રભુને ધરાવેલી વૈભવી સામગ્રી પ્રભુમાં પ્રેમ ઉત્પત્ત કરવાને બદલે સ્વામ્ભાવિક રીતે વૈભવમાં પ્રેમ ઉત્પત્ત કરનારી બની. મનુષ્યની નિર્બણતાઓને લીધે અનિષ્ટ પરિણામ ઉત્પત્ત થયા તેને માટે મૂળ સંપ્રદાયના સંસ્થાપક આચાર્યો જવાબદાર નથી.

તત્ત્વજ્ઞાનને સમજવા બાબતમાં જુદાં જુદાં અનુભવો થાય તો પણ શાદ્દ પ્રયોગની બાબતમાં એક જ પ્રકારના શબ્દોની યોજના થઈ શકે છે. જેમ કે, અહિંસા શબ્દની પાછળ રહેલી ભાવના એ શબ્દ વાપરનારા વ્યક્તિઓમાંથી ભાગ્યે બે વ્યક્તિની સરખી હોય એમ બને. એવું ઘણા શબ્દો વિષે છે. લેખક-વિવેચક માને છે કે, અમુક વિષયમાં એટલો સ્પષ્ટ કર્યો છે કે એમાં હવે સમજણ ફેર થવાનો સંભવ જ નથી. પણ એના જ અંગત શિષ્યોમાં પાછળથી એટલા મતભેદ દેખાય આવે છે કે એ લેખકનો મૂળ અર્થ શોહ્શે એ સમજ જ ન શકાય. જ્યાં એકના વિચારોનો બીજાએ સંગ્રહ કર્યો

હોય ત્યાં આવી સમજણ ફેર થવાનો સંભવ એથીયે વિશેષ છે. એટલે આચાર્યોના વચ્ચનોની પાછળ રહેલો લક્ષ્યાર્થ એમણે એક રીતે ધાર્યો હોય અને શિષ્યો જુદી રીતે પણ સમજતા હોય.

અનુભવની કદાપિ શબ્દો દ્વારા બરાબર વ્યાખ્યા કરી શકાય નહિ. વ્યાખ્યા કરવા બેસીએ તો પરિચિત લાગણી પણ અપરિચિત જેવી થઈ જાય. છતાં આચાર્યો જરૂર કાંઈક પોતાના અનુભવને સમજવવા માટે લખે છે. આ રીતે અદ્વૈત, દૈતાદૈત, દૈત, શુદ્ધાદૈત, વિશિષ્ટાદૈત વગેરે સર્વે વાદો લખનારાની ભૂમિકાનું અને અનુભવનું કાંઈક દર્શન કરાવે છે. કેવળ વાદી તો એ ભૂમિકા અને અનુભવને ઓળખી જ ન શકે. પણ કદાચ - કિંચિત અનુભવી એ ભૂમિકાને ઓળખે છતાં એકના ઉપર જ હંમેશાં સ્થિર રહે એવું ન બને. તેથી જ અનુભવની ભૂમિકા પણ તત્ત્વજ્ઞાનના વિવેચનમાં ભાગ ભજવે છે.

અતઃ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ લોયાના બારમા વચ્ચનામૃતમાં કહે છે : “જ્યારે મુમુક્ષુ પ્રથમ ગુરુ પાસે આવે ત્યારે વક્તા જે ગુરુ તેને વિશે દેશ, કાળ, સંગ, દીક્ષા, કિયા, મંત્ર, શાસ્ત્રાદિકનું જે શુભ-અશુભપણું તથા પોતાની જે શ્રદ્ધા તેનું જે મંદતીક્ષણપણું તેણે કરીને (જ્ઞાનમાં) એવો બેદ પડી જાય છે માટે સારા દેશાદિકને સેવવા તથા વક્તા પણ સુધો શાંત હોય ને તેમાં કોઈ દોષ ન હોય તે સમે તે થકી જ્ઞાન સાંભળવું.”

ક્રીડીઓના સમજમાં હાથીના વજનની ચર્ચા થાય ત્યારે હાથીનું વજન પણ મિલિગ્રામમાં મંડાય તેવું બને. આપણી પહોંચ કેટલી?

તૈત્તિરીય ઉપનિષદ ‘સત્ત્વં જ્ઞાનમનન્તં ભ્રાષ્ટ. યો વેદ નિહિતં ગુહાયાં પરમે વ્યોમન્’ કહે છે. સત્ત્વ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે અને અનંત છે. એ સત્ત્વરૂપી બ્રહ્મ પરમ વ્યોમમાં વ્યામ હોવા છતાં આપણા હંદયની ગુફામાં છુપાયું છે.

ભારતીય મનને બાહ્ય જગતમાંથી મળી શકે તેટલું બધું મળી ચૂક્યું પણ તેને એનાથી સંતોષ ન થયો. અને તો શોધ આગળ ચલાવવી હતી. પોતાના આત્મામાં જ દૂબકી મારવી હતી અને આખરી જવાબ તેને મળ્યો પણ ખરો. વેદના આ વિભાગને ઉપનિષદો, વેદાંત, આરણ્યકો કે રહેસ્યોના નામે ઓળખવામાં આવે છે. આપણે એકદમ જોઈએ છીએ કે ધર્મ બહારની બધી ઔપચારિકતાથી મુક્ત થયેલો છે. આધ્યાત્મિક બાબતો જડની ભાષામાં નહિ પણ ચેતનની ભાષામાં કહેવાઈ છે. સૌથી સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ ભાષામાં રજૂ કરાઈ છે. સ્થળની અને જરા પણ વળગતી નથી. દુન્યવી વસ્તુઓ સાથે જરાય બાંધછોડ કરાઈ નથી. કોઈ પ્રકારના ડર વિના કોઈ જાતની બાંધછોડ વગર માનવજ્ઞાને આની પહેલા ભાગ્યે જ ઉપદેશાયેલા ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સત્ત્વની

યત્રેચિ પ્રગતલે પૃથ્વીયામ् યત્રયત્રગ્યામેનગરં રો નશશ્નિતિબ્રદ્ધાણો ભૂતમનુજાવતારપરવ્રદ્ધાણા: હ યત્રયત્રચહેરે નરગ્નાં તત્ત્વિતિબ્રદ્ધાણો: ચર્ચનમસ્તુર્ગતલે તત્ત્વતત્ત્વસક્લાગ્નજ્ઞમનાં ડર્વિધલમગમહિલીનતામ્ || ૩૮ ||
લાસ નફર્ચન્દ્રનન્દ્ર જ્ઞાન્દ્ર તત્ત્વતત્ત્વગ્યામેનગરોદ્ર સક્લાગ્નજ્ઞમનાં સર્વાબ્રદ્ધાણાનામ્ ડર્વિધલંસારિયમ્ રત્નિઝીસંસંગિઝીવનેનગરગ્યાન્ચરિને ધર્મજ્ઞાને હિતીયપ્રકારગ્યોસર્વ્યપુરાગમનનિસ્તુરણનામાસમસ્તપંચાંત્રમને
વિસીનાંખીળાનામ્ ક્રમગમનસતત્ત્વતત્ત્વસક્લાગ્નનાં ભનાશર્વાંગમનિનાવા: || ૩૯ || રત્નિઝીમત્ત્વતત્ત્વસક્લાગ્નનામ્ ધ્યાયઃ: || ૪૦ || સત્ત્વતત્ત્વનાવાચ્ચ || સંસ્કૃતાનો: ખિલમસ્તકસંઘેર્મસ્વર્દ્વસ્ત્રામગરણોષવાનિ: જ્ઞાનંદયંસ્તાનુદરિસ્ત્ર

આધારિત બીજી એવા સત્યો છે કે જે માણસ પોતે ટકી રહે ત્યાં સુધી ટકે. અને આપણી સામાજિક પરિસ્થિતિઓમાં આપણી પોખાકની પરિપાટીઓમાં, આપણી ભોજનની રીતોમાં, આપણી પૂજાના પ્રકારોમાં ભારતમાં આટલા બધા પરિવર્તનો આવવા છતાં શ્રુતિઓના વિશ્વવ્યાપી સત્યો માત્ર આ સત્યો એકલા જ વિશ્વવ્યાપી થઈ શકે છે.

છાંદોગ્ય ઉપનિષદના પહેલા અધ્યાયમાં સત્ય-અસત્ય વચ્ચેના સૂક્ષ્મ વિવેકને પ્રગટ કરતી એક આખ્યાયિકા છે. કુરુદેશમાં ઉષસ્તિ નામના અધ્યર્થું નાની વયની પત્ની સાથે કોઈ ધનવાનના ગામમાં રહેતા હતા. એકવાર કુરુપ્રદેશમાં મોટો દુકાળ પડ્યો અને ઉષસ્તિને દિવસો સુધી ભૂખ્યા રહેવું પડ્યું. જ્યારે પ્રાણસંકટ ઊભું થયું ત્યારે તેઓએ એક ધનાઢ્ય પાસે જઈને અત્રની યાચના કરી. ધનાઢ્યે કહ્યું : “મારી પાસે એઠી અડદની દાળ સિવાય બીજું કશું જ નથી. જે કાંઈ રાંધેલી દાળ હતી તે મેં મારા ભાણામાં ઠાલવી દીધી છે. હું તમને એહું ભોજન શી રીતે આપું?” જવાબમાં ઉષસ્તિએ ધનાઢ્યને કહ્યું : “તું મને એ જ આપી દે.” ભોજન આપ્યા બાદ ધનાઢ્યે ઉષસ્તિને પીવા માટે પાણી આપ્યું. ત્યારે ઉષસ્તિએ કહ્યું : “હું એ પાણી નહિ પીઉં. કારણ કે તે ઉચ્છિષ્ટ છે.” ઉષસ્તિની આવી વાત સાંભળી ધનાઢ્ય બોલ્યો : “શું અડદની દાળ ઉચ્છિષ્ટ ન હતી?” ઉષસ્તિએ જવાબ આપ્યો : “પ્રાણસંકટ હતું તેથી મારે એઠી અડદની દાળ ખાવી પડી, પરંતુ પાણી તો મને બધે મળી રહે છે.” સત્યપાલન માટે વિવેક જરૂરી છે. ‘માલ્યાલાના ટેકાવાળી બુદ્ધિ’ વિના સત્યની સાધના ન થઈ શકે.

ઉપનિષદ્કાળનો યુવાન સત્યકામ જાબાલ પોતાની માતાને કહે છે : “હે માતા! વેદના અધ્યયન માટે હું બ્રહ્મચારી બનીને આચાર્યને ત્યાં રહેવા ઈચ્છું છું. મારું ગોત્ર કર્યું છે? માતા સત્યકામને કહે છે : “હે વત્સ! તારું ગોત્ર કર્યું છે એની મને જાણ નથી. પહેલા હું પતિના ઘરે આવતા ઘણા મહેમાનોની સેવા પરિચયામાં જ રત રહેતી હતી. એવે વખતે તારો જન્મ થયેલો. પછી તો તારા પિતાનું અવસાન થયું અને હું અનાથ બની તેથી તારા ગોત્રની મને જાણ નથી. આચાર્ય પૂછે તો કહેજે કે હું માતા જબાલાનો પુત્ર છું અને મારું નામ સત્યકામ જાબાલ છે.” સત્યકામ પહોંચ્યો ઋષિ ગૌતમના આશ્રમે. ઋષિએ પૂછ્યું : “હે સૌભ્ય! તારું ગોત્ર કર્યું?” સત્યકામે માતાના કહેવા પ્રમાણે કર્યું અને સાચેસાચું કહી દીધું. ગૌતમ ઋષિ પ્રસંગ થયા ને બોલ્યા : “હે સૌભ્ય! બ્રાહ્મણ હોય તે જ આમ બોલે. તે સત્ય છોડ્યું નથી તેથી હું તને શિષ્ય બનાવીશ.”

ગમે તેવો ભટકેલો, માર્ગ ભૂલેલો પણ અનું લોહી બ્રાહ્મણનું છે માટે આદરને પાત્ર છે એનું કારણ એમાં એક ઋષિ બેઠેલો છે. ઋષિ કદાચ ભટકી જાય અને કદાચ સમાજની દસ્તિએ આપણે એમ કહીએ કે એનું પતન થયું પણ એ ઋષિત્વ જેમાં પડેલું છે એના પતનથી પણ સમાજને વેદવ્યાસ મળતા હોય છે. વેદવ્યાસજીના પ્રાગટ્યની કથા બતાવે છે. પરાશર ઋષિ મત્ત્યગંધાના સંસર્ગથી પતનને પામ્યા પણ તેના પતનથી વેદવ્યાસ ભગવાનનો જન્મ થયો તે વાતને સમાજે ક્યારેય ન ભૂલવી જોઈએ.

ઉપનિષદમાં મુખ્યત્વે ચાર યુવાનોના નામ ખાસ જાણીતા છે. તૈત્તિરીય ઉપનિષદમાં ઋષિ વરુણના પુત્ર અને બ્રહ્મજિજ્ઞાસાથી શોભતા ઋષિ ભૂગુની વાત આવે છે. કઠોપનિષદમાં ઋષિ ઉદાલકના સુપુત્ર નચિકેતાની કથા ૨૪ થઈ છે. છાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં ઉદાલક આરુણિના સુપુત્ર શ્વેતકેતુની બ્રહ્મજિજ્ઞાસા પ્રગટ થઈ છે. ઉપરોક્ત મંત્ર છાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં માતા જબાલાના પુત્ર સત્યકામની કથા સાથે જોડાયેલો છે. સત્યકામને ઋષિએ ભાણાવ્યો અને દૂબળી તથા નબળી એવી ચારસો ગાયો આપીને કહ્યું : “હે સૌભ્ય! આ ગાયોને વનમાં લઈ જા.” ત્યારે સત્યકામે કહ્યું : “હે ગુરુદેવ! આ ગાયોની સંખ્યા હજાર નહિ થાય ત્યાં સુધી હું વનમાંથી પાછો નહીં ફરું.” આમ સત્યકામ ઘણા વર્ષો સુધી વનમાં રહ્યો. વનમાં રહીને એણે વિવિધ દેવતાઓની પાસેથી વિદ્યા ગ્રહણ કરી. એ જ્યારે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરીને આશ્રમમાં પાછો ફર્યો ત્યારે ગુરુજીએ એને કહ્યું : “હે સૌભ્ય! તું તો બ્રહ્મવેતા જેવો ભાસે છે પછી ગુરુજીએ સત્યકામને વિદ્યા આપી.”

જેમસ કેલહનની વાત સાવ સાચી છે : “સત્ય હજુ તો બૂટની દોરી બાંધે ત્યાં તો અસત્ય પૃથ્વીનો અડધો ચક્રરાવો મારી ચૂક્યું હોય છે.”

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ યુધિષ્ઠિર રાજાને કહે છે : ‘ન તત્ત્વવચનં સત્યનાતત્ત્વવચનં મૃષા । યદ્ભૂતહિતમત્વન્તં તદ્દ્વિ સત્યં પ્રકીર્તિતમ् ॥’ - હુમેશાં યથાર્થ વચ્ચેન જ સત્ય અને અયથાર્થ વચ્ચેન જ અસત્ય હોય એમ નથી હોતું. જેનાથી પ્રાણીઓનું કલ્યાણ થાય તે વચ્ચેન જ સત્ય કહેવાય.

તૈત્તિરીય ઉપનિષદના ઋષિ કહે છે : ‘સત્યં વદ ધર્મ ચર.’ સત્યઅત્યંત સરળ હોય છે. અસત્ય જબરું અસરળ હોય છે. કોર્ટના કઠેરામાં ઊભેલા ખૂનીના વકીલની ઊલટ તપાસ લાંબી હોય છે. નિર્દોષ આરોપીની જુબાની ટૂંકી હોય છે. એ તો ન્યાયમૂર્તિને માત્ર એટલું જ કહે છે : “મેં ખૂન નથી કર્યું.”

અસત્ય ચાર પ્રકારે આચરણ કરાય છે : (૧) સદ્ભાવ પ્રતિષેધ : જે હોય તેનો નિષેધ કરવો. (૨) અસદ્ભાવ-ઉદ્ભાવના : જે ન હોય તે ઊભું કરવું. (૩) અર્થાન્તર : પલટી મારવી, વાતને વિષયાંતર દ્વારા આડે પાટે ચડાવી દેવી. (૪) ગર્હા : બીજાની નિંદા-કુથલી કરવી.

સત્યનિષ્ઠ માણસે ખૂબજ સાચવવું પડે છે. એકવાર અસત્ય બોલવાની ટેવ પડે પછી દરેક પ્રસંગે જૂદું બોલવાની પીડા એકધારી ઘટતી જ જાય છે. કોઠે પડી ગયેલું અસત્ય ચટકા ભરતું નથી. ‘સત્યં વદ’ જેવા બે શબ્દો તરત ગળે ઉત્તરી જાય છે, પરંતુ આચરણમાં જટ ઊતરતા નથી. સાચું બોલવાનારે સાચું શું અને

ભાષાના મૂળ ચાર ભેદો કહ્યા છે. પહેલી ભાષા તે સત્યા, બીજી તેની વિપરિત તે મૃષા, ત્રીજી બંનેના મિશ્રણ જેવી તે સત્યામૃષા અને ચોથી અસત્યામૃષા. આ ચાર પ્રકારની ભાષાના ઉત્તર ભેદો બેતાળીસ ગણાવ્યા છે. સાચી વાણીની સાધના કરનારે આ ભેદો જાણી રાખવા જેવા છે. વાણીના નાના-નાના સ્ખલનો આપણા જીવનને ફોલી ખાય છે. બધું બચી જાય છે, પરંતુ સત્ત્વ જ ખતમ થાય છે, શીલ કરમાઈ જાય છે અને ખોખું ટકી જાય છે. વાસણ જ્યારે ગોબાઈ જાય છે કે કાણું થઈ જાય ત્યારે એનું ભંગાર તરીકે જીવવાનું શરૂ થાય છે.

૭૨. સત્યા : સત્યા એટલે સાચી ભાષા. એના દસ પ્રકાર પાડવામાં આવ્યા છે.

૧. જનપદ સત્ય : જનપદ એટલે દેશ. અમુક દેશ કે પ્રદેશમાં કોઈ વસ્તુ માટે અમુક શબ્દ રૂઢ થયો હોય તે બીજે ન બોલાતો હોય તોય તે પ્રદેશ માટે સત્ય ગણાય. કચ્છમાં કેરીને આંબો કહે છે. ભાષા જુદી પડે પણ તેમાં અસત્ય નથી.

૨. સંમત સત્ય : કેટલાક શાષ્ટ્રપ્રયોગો અંગે સર્વસંમતિ પ્રવર્તતી જોવા મળે છે. ધોડો ગમે તે રંગનો હોય છતાં જેના ધુંટણ સુધીના ચાર પગ અને કપાળ ધોળા હોય તેવા ધોડાને જ પંચ-કલ્યાણી ધોડો કહેવાય બીજાને નહિ.

૩. સ્થાપના સત્ય : કેટલાક સત્યો લાંબા સમયના વ્યવહારને કારણે વ્યવહારમાં સ્થાયી બની ચૂક્યા હોય છે. અંબામાતાની મૂર્તિ અંબામાતા ગણાય છે એ મૂર્તિ જ મંદિરમાં હોય તે મંદિર અંબામાતાનું મંદિર ગણાય છે. એકડા પછી બે ભીડા મૂકવાથી સો ગણાય છે અને ત્રણ મૂકવાથી હજાર ગણાય છે.

૪. નામ સત્ય : કચરાપેટીમાંથી કાચ અને પ્લાસ્ટિકના ટુકડાઓ બેગા કરી જીવન ગુજરાતનાર ચીંથરેહાલ છોકરીનું નામ રાજેશ્વરી હોય શકે. નિઃસંતાન હોય એવા પતિનું નામ કુલવર્ધન હોય શકે. જબલપુરમાં કાપડની એક દુકાનનું નામ છે 'દિગંબર કલોથ સ્ટોર.' અમદાવાદમાં ઝૂપડપણીમાં એક વિસ્તારનું નામ છે કુબેરનગર. લંડનના દારુના પબનું નામ છે મહાત્મા ગાંધી પબ. વાત હાસ્યાસ્પદ છે, પરંતુ વ્યવહારમાં વાંધો નથી આવતો.

પ. રૂપ સત્ય : કોઈ દંભી માણસ ભગવા વસ્ત્ર પહેરે તેથી સાધુમાં ખપે. માલદાર માણસ નાની અમથી ઓરડીમાં રહે ને મેલાધેલા કપડા પહેરે તેથી ગરીબમાં ખપે. તલવાર કે બંદૂક લઈને હરતો ફરતો માણસ બહાદુરમાં ખપી જાય.

૬. પ્રતીત્ય સત્ય : અન્ય બાબતો પર આધાર રાખતું સાપેક્ષ સત્ય વ્યવહારમાં ચાલી જાય છે. થોડાક વર્ષો પહેલા અમુક ચીજનો ઓછો ભાવ હતો તેને કારણે આજની કિંમત મોંઘી ગણાય. દુર્જનોના ટોળામાં સૌથી ઓછો દુર્જન સારો લાગે.

૭. વ્યવહાર સત્ય : ટ્રેન અમદાવાદ પહોંચે ત્યારે લોકો કહે છે કે અમદાવાદ આવી ગયું. ચોમાસામાં પાણી ગળતું હોય તો ય લોકો કહે છે કે ધાબું ગળે છે.

૮. ભાવ સત્ય : ગાયને માતા કહેવી એ થયું ભાવસત્ય. ચંદ્રને ચંદ્રમાભા કહેવા એ પણ ભાવસત્ય.

૯. યોગ સત્ય : યોગનો અર્થ અહીં એસોસિએશન કરવાનો છે.

કોઈ બોસ સાહેબ મટી જાય તોય એને સાહેબ કહેવાય જાય છે. ફોજદાર કે જવાન નિવૃત્તિ બાદ ખાખી યુનિફોર્મમાં ન હોય તોય એને ફોજદાર કે જવાન કહેવાય જાય. બે બાબતો વર્ચ્યેનું સાહચર્ય મનમાં કાયમ રહી જાય છે. છૂટાછેડા થઈ જાય પછી પણ કોઈ સ્વીને ફલાણાની પત્ની તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

૧૦. ઉપમા સત્ય : ઉપમા અલંકાર વપરાય ત્યારે શ્રી મૃગનયની કે ગજગામિની ગણાવાય. કોઈ રાજી સૂર્યસમાન તેજસ્વી ગણાવાય. ગામડામાં બે બાળકોની જોડ સુંદર હોય તો ખેડૂતો કહે છે ‘રામ-લક્ષ્મણાની જોડી.’

૭૩. મૃષા : આ પ્રકારની ભાષામાં અસત્યનો વિનિયોગ થાય છે એના દસ પ્રકારના ભેદો છે.

૧. કોધ અસત્ય : કોધમાં કોઈ માણસને ગધેડો કહેણો

૨. માન અસત્ય : પોતાની છાપ પાડવા માટે આત્મશલાઘા કરીને કહેવં કે માલં નામ હેણે, તમાલં ગમેતે કામથર્થ જશે.

૩. માયા અસત્ય : બીજાને ઠગવાના આશયથી ક્યારેક ઉધીના પૈસા લેવા આવેલો માણસ કહે છે : તમારા પૈસા દૂધે ધોઈને પાછા વાળીશ. તમને છેતરં તો મારે રૌરવ નરકમાં જવું પડે.

૪. લોભ અસત્ય : દુકાનદાર સાડી ખરીદવા આવેલી સ્ત્રીને કહે છે : આ જીતની એકજ સાડી બચેલી છે. પાંચસો રૂપિયામાં આવી સાડી પછી ન મળે.

પ. પ્રેમ અસત્ય : પ્રેમી પોતાની પ્રિયતમાને કહે છે કે તારા વિના
હું જીવી શકું તેમ નથી. તારાથી ચડિયાતી બીજી સ્વી જરૂર એમ નથી.
તું મને છોડી દેશો તો મારા દિલના ટુકડા થઈ જશે.

૬. દ્વેષ અસત્ય : જેના પ્રત્યે આપણાને દ્વેષ હોય તેવો માણસ પ્રામાણિક હોય તો યું તેને ચોર કહેવાય જાય છે.

૭. હાસ્ય અસત્ય : સરદારજી પર રચાયેલી બધી મજાક હાસ્ય અસત્ય ગાળાય

૮. ભય અસત્ય : ભયંકર સજા થશે એવા ભયથી જૂદું બોલવું. જ્યેદે મેઈલ થતું હોય ત્યારે માણસ ન છૂટકે જૂદું બોલે છે.

૮. કથા અસત્ય : કથારસ જામે તે માટે અસંભવિત હોય તેને સંભવિત ગણાવવું. વાર્તામાં કે પરિકથામાં સાત સમંદર પાર કરીને કે શેતરંજી પર ઊડીને માણસ રાક્ષસના એકદંડિયા મહેલમાં પહોંચી જઈ શકે.

૧૦. ઉપધાત અસત્ય : સામેની વ્યક્તિને આધાત પહોંચાડવા કહેવું : તું ચોર છે, બાયલો છે, અક્કલ વગરનો છે ઈત્યાદિ.

૭૪. સત્યા મૃષા : આ પ્રકારની ભાષામાં સત્ય અને અસત્ય વચ્ચે ભેળસેળ થઈ જાય છે. આવા મિશ્રણના દસ પ્રકારો છે.

१. ઉત્પત્તિ મિશ્ર : ગામમાં દસથી ઓછા બાળકો અમુક દિવસે જન્મ્યા હોય તો ય દસ બાળકો જન્મ્યા હોય તેમ કહેવું તે.

૨. વિગત મિશ્ર : કોમી હુલ્લડમાં પાંચ માણસો માર્યા ગયા હોય તો ય વાતવાતમાં લોકો કહે છે કે પચાસ મૃત્યુ પામ્યા.

उ. उभय मिश्र : जन्म के मृत्यु अंगे विगतो मर्यादीने गप्पा
मारवाते.

૪. જવ મિશ્ર : ધાયલોના ટગલામાં થોડાક મરેલા હોય તોય આ ધાયલ થયેલાઓ પડ્યા છે તેમ કહેવું તે.

યત્રેતિ ધ્રગુલે પૃથ્વીયામ् યત્રયત્રગ્યામેનગરેવા નશદ્ધનિબ્રદ્ધાણો ભૂતમનુનાવતારપરબ્રહ્મણः ५.... ૮. ચચ્ચયત્રચહેરેન્રગ્નતિબ્રદ્ધાણો: ચર્ચનમસ્તુતાતલે ૯. ચતુતત્ત્રમસકલાગ્નજનમનંડર્વિધત્વમગ્રહિલીનતામ્ ॥૨૭॥
ગાસ નમ્રચનેષ્ટનમ્બ અનુત્ત. તત્ત્ત્રગ્યામેનગરેવા સકલાગ્નજનમનંસર્વાદ્દાણનામ્ ૧૦. ઉર્વિધ્રતંદાધિપ્રમ રતિનીસમંગ્નિવેનોનાગયણચરિત્રેધમંત્રાલે હિતીયપ્રકરણોસ્થયુરગાગમનનિસ્થુતાનામાસમસ્તચાત્રાન્નમે
વિલીનતાંધીણનામ્ ૧૧. અગમતનત્ત્રત્રબ્રહ્મનાભનાશર્ણાદિષ્પતિનાવના ૨૮. ૧૨. રતિનીસત્પાયલાપુરુષાનમનિસ્થુતાનામાસમસ્તચાત્રાન્નમે ૧૩. યાનંદયંત્રાન્નહરિદ્વ

૫. અજીવ મિશ્ર : ઘણા લોકો સમરાંગણમાં મરી ચૂક્યા હોય ત્યારે થોડાક જીવતા હોય તો ય ત્યાં લાશો પડેલી છે તેમ કહેવું તે.

૬. જીવાજીવ મિશ્ર : કેટલા મર્યાદાને કેટલા જીવ્યા તેની વિગત બરાબર જાણ્યા વગર જ ઠોકાઠોક કરવી તે.

૭. અનંત મિશ્ર : લીમડાના પાનને લીમડો કહેવું તે.

૮. પ્રત્યેક મિશ્ર : પ્રત્યેક વનસ્પતિ અંગે ઉપર કહી તેવી ભૂલ કરવી તે. ગરમાળાના ઝડપ પર ફૂલ ખીલે ત્યારે લોકો કહે 'ગરમાળો ખીલ્યો.'

૯. અદ્વા મિશ્ર : કોઈ પ્રસંગે સામાવાળાને ઉતાવળ કરાવવા દિવસ પૂરો થયો ન હોય તો ય કહેવું કે રાત પડી ગઈ. રાત બાકી હોય તો ય બોલાય જાય કે દિવસ ઉંઘ્યો.

૧૦. અદ્વાદ્વા મિશ્ર : હજુ સવાર હોય ત્યાં કોઈ કહે કે જલદી કર બપોર થવા આવી.

૧૧. અસત્યા મૃધા : ચોથા પ્રકારની આ ભાષા નથી સત્ય, નથી અસત્ય કે નથી મિશ્ર. આ વ્યવહાર ભાષા છે ને એના બાર પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે.

૧. આમંત્રણી : પત્રમાં સંબોધન કરતી વખતે નામ આગળ પ્રિય લખવું તે.

૨. આજ્ઞાયની : આજ્ઞા વચન હોવા છતાંય યુક્તિપૂર્વક કહેવું કે બજાર બાજુ જાય તો ધૂપસળી લેતો આવજે.

૩. યાચની : જીવનભર ઉપકાર નહિ ભૂલું, મને ઉછીના સો રૂપિયા આપ. એવા શબ્દો દ્વારા યાચના કરવી તે.

૪. પ્રજ્ઞાયની : શ્રોતાઓને ઉપદેશમાં કહેવું કે સાચું બોલવાથી આયુષ્ય વધે. નાનપણમાં પણ પંક્તિઓ સાંભળવા મળતી હોય છે કે 'વહેલા સૂઈ વહેલા ઊઠે જે વીર, બળ બુદ્ધિ ને ધન વધે સુખમાં રહે શરીર.'

૫. પ્રચ્છન્દી : જાણ ન હોય ત્યારે કે શંકાને કારણે વાત કઢાવવા માટે સામેની વ્યક્તિને પૂછવું : આ શું છે? તને શું લાગે છે?

૬. પ્રત્યાખ્યની : કોઈ આપણી પાસે કશુંક માગવા આવે ત્યારે તે ચીજ હોય તો ય ના કહેવી તે.

૭. ઈચ્છાનુવર્તિની : પૂછનારની ઈચ્છા જાણીને પવન પ્રમાણે હોડી હંકારવી તે.

૮. અભિગૃહીતા : સ્પષ્ટ નિર્ણય આપવો તે. આમ કરવા જેવું એમ ચોખ્ખેચોખ્ખું કહેવું તે.

૯. અનભિગૃહીતા : અભિપ્રાય આપતી વખતે અસ્પષ્ટ વાત કહેવી તે. મારે તો વધારે શું કહેવાનું હોય. તને યોગ્ય લાગે તે કર.

૧૦. સંશયકરણી : અનેક અર્થ નીકળે તેવા શબ્દો પ્રયોજને સામી વ્યક્તિને સંશયમાં નાખવી તે. 'મારો અને તારો સંબંધ કેવો છે તે તો તું જાણો છે, પરંતુ બધું ધણીનું ધાર્યું થાય છે.'

૧૧. વ્યાકૃતા : સ્પષ્ટ વચન કહેવું તે. હું અત્યારે જ તને તારા વચનમાંથી મુક્ત કરું છું. તું મન પર ભાર રાખ્યા વિના નિરાંતે જઈ શકે છે. આ ઘરના બારણા તારા માટે કાયમ માટે ભુલ્લા જ છે.

૧૨. અવ્યાકૃતિ : સમજ ન પડે એવા ગૂઢ અર્થવાળું વચન બોલવું તે. 'મારું હદ્દય કહે છે કે, ભૂલ તારી છે તું જ તારા હદ્દયને પૂછી જો.' સત્ય અને અસત્ય વચ્ચેના સૂક્ષ્મ વિવેક અંગે

જૈનદર્શનમાં આટલું ઝીણું સૂતર કંતાયું છે.

ક્યારેક માણસ ધર્મગ્રંથોને વાંચ્યા અને સમજ્યા વગર માત્ર પોતાની માન્યતાને કે પોતાના અભિપ્રાયને સત્યમાં ખપાવે છે. પોતાની જ માન્યતા સાચી, એવી હઠ યુદ્ધના મૂળમાં રહેલી છે. યુદ્ધ માટે સંસ્કૃતમાં મજાનો શબ્દ છે : 'મમ સત્યમ्' સત્યની ઉપાસના ખુલ્લા મનની નમ્રતા માગે છે. મનની દરેક બાબતને એકથી વધારે બાજુ હોય છે અને બધી જે - તે દણ્ઠિકોણથી સાચી હોઈ શકે. છગન અને મગન એકબીજાને મળે ત્યારે ખરેખર તો કેટલા જણા મળતા હોય છે?

૧. છગન પોતાને જે રીતે જુએ તે છગન.

૨. છગનને મગન જે રીતે જુએ તે છગન.

૩. છગન અંદરથી ખરેખર છે તે છગન.

૪. મગન પોતાને જે રીતે જુએ તે મગન.

૫. મગનને છગન જે રીતે જુએ તે મગન અને

૬. મગન અંદરથી ખરેખર છે તે મગન.

સત્યની શોધ અત્યંત ખુલ્લા મનથી થવી જોઈએ.

કદાચ એમ પણ હોય. માણસના પ્રત્યક્ષીકરણને એના અનુભવનો, અભિપ્રાયનો, પૂર્વગ્રહનો કે દણ્ઠિકોણનો રંગ લાગી જાય છે. જે મને સમજાયું તે જ સત્ય છે એવું વલણ સૂક્ષ્મ હિંસાને પ્રગટ કરનારું છે. અમુક દણ્ઠિએ એમ પણ હોઈ શકે એવી ધેચારિક ઉદારતા દ્વારા આહિસા ધર્મ પળે છે. ઘણા લોકો અભિપ્રાય અને સત્ય વચ્ચે ભેણસેળ કરતા હોય છે. હાથી કેવો છે તે અંગે છ અંધજનો પોતાનો અભિપ્રાય આપે તેવી આ વાત છે. આગ્રહ સાથે સૂક્ષ્મ કે સ્થૂળ હિંસા આપોઆપ જોડાઈ જાય છે. માટે શાખના વચન અનુસાર ચાલવું તો અચુક આપણે ખોટા આગ્રહથી બચી જઈશું.

ઝગવેના ઝષિનું ફરીથી સ્મરણ કરીએ. તેઓ કહે છે : સત્ય એ જ બધિ છે. બ્રાહ્મણો એને અનેક રીતે વાણી દ્વારા પ્રગટ કરે છે. સદીઓથી પોતાને સમજાયેલા સત્યના કોઈ અંશને, મતને, વાદને, સિદ્ધાંતને કે વિચારને સત્ય ગણાવવાના આશયથી પંડિતો વચ્ચે શાસ્ત્રાર્થ થતાં રહ્યા છે. ચાર જણા ચાર જુદી દિશાઓથી એવરેસ્ટનું આરોહણ શરૂ કરે છે. ચારે જણાના અનુભવો જુદાં હોય છે. ચારે જણાના માર્ગો પણ જુદા હોય છે. પરિણામે ચારે જણાનું એવરેસ્ટ અંગેનું પ્રત્યક્ષીકરણ જુદું હોય છે. માર્ગો જુદા હોવા છતાં ટોચ તો એક જ હોય છે. ચારે જણા ટોચ પર પહોંચીને જે જુએ તે સરખું હોય છે, પરંતુ ચારે જણા પોતપોતાના અનુભવો જુદી જુદી વાણી દ્વારા વ્યક્ત કરશે. જો ચાર જણા એકબીજાના દણ્ઠિબિંદુને સમજવા મથે તો સત્યની ઉપાસના સાર્થક થાય. એક મંદિરમાં માતાજીનું ભવ્ય તેલચિત્ર હતું. મંદિરના ડાબા-જમણા બે પ્રવેશદ્વારથી બે જણા દાખલ થયા. એકને સરસ્વતી દેખાય, બીજાને લક્ષ્મી. બંને જણા ચિત્રની પ્

साचा छे. कहेनार के समजावनारनो दृष्टिकोण जुदो होय तो जुहुं देखाय पश्च तेमां लडवानी जरूर नथी.

सोकेटीस कहेता : “जे माणस जाणो के पोते नथी जाणतो ते ज्ञानी छे.” सोकेटीसना ज भिजाजमां ऐम कही शकाय के, ‘गांडाओनी होस्पिटलमां जे गांडाने घ्याल होय के पोते गांडो छे ते डाक्हो गणाय.’

कोण कोने जाणो छे? कोण कोने ओणाखे छे? जेनी साथे आपणो आखी जिंदगी रही ए छी ए तेमने पश्च ओणाखवा मुश्केल छे तो पछी हुं निर्णय करवावाणो कोण छुं? हुं कहुं हुं के फ्लाणो माणस खराब छे, फ्लाणो माणस चोर छे, फ्लाणो माणस बेईमान छे. आ बधुं तो बेहोशीमां तो नथी करी रह्यो ने? अने आपणो खरेखर बेहोशीमां करी रह्या छी ए. हुं तमारी पासे आवुं अने कहुं के फ्लाणो माणस खूब सारो माणस छे, खूब ईमानदार छे तो तमे कहेशो : “आ कणियुगमां ईमानदारी ज क्यां छे? ईमानदारी सहेली छे शुं? तमने घ्याल नहि होय ए माणस पश्च जरूर बेईमान हशे. बधा बेईमान ज छे. जो हुं तमने कहुं के फ्लाणो माणस ईमानदार छे तो तमे विश्वास नहि करो अने पच्चीस ढलीलो करशो के ए ईमानदार होई ज ना शके. परंतु जो हुं तमने ऐम कहुं के फ्लाणो माणस बेईमान छे तो तमे कहेशो के बेशक हशे. तमे एक पश्च ढलील नहि करो. खबर छे के आवुं शा माटे थाय छे? निंदा उपर आपणो तरत ज विश्वास मूकी दृष्टि ए छी ए, प्रशंसा उपर क्यारेय नहि. केम? अयेतन वात छे आ. निंदाथी आपणाने खुशी मणे छे. कारण के, ज्यारे कोई माणसने नीचो बतावी एत्यारे आपणाने लागे छे के आपणो उंचा छी ए अने अने ज्यारे कोई पश्च माणसनी प्रशंसा थाय त्यारे आपणाने हुः ख थाय छे. कोई माणस उंचो होय तो आपणो नीचा बनी जूँ ए छी ए.”

न्यूयोर्कमां एक लग्ननो भोजन समारोह योजायो. आशरे बसो जेटला भित्रो-संबंधीओ वगेरे आमंत्रित महेमानो हता. महेमानो बधा आवी गया. भोजन शरु थवानुं हतुं. त्यां एक महेमाने पोताना भिस्सामांथी एक सुंदर नानी पेटी काढी अने तेमांथी एक सिक्को काढ्यो. सिक्को त्रण हजार वर्ष जूनो भिसरनो सिक्को हतो अने तेषो कहुं : “में आ एक रूपियानो सिक्को पच्चीस हजार रूपिया आपीने खरीदो छे, त्रण हजार वर्ष जूनो छे. अप्राप्य सिक्काओमां सौथी जूनो छे. आवो एक बीजो सिक्को पश्च छे, ए ज समयनो. बस दुनियामां आ बे ज सिक्काओ छे. दुनियामां एक सिक्को कोईक बीज व्यक्ति पासे छे अने एक आ छे. में खरीदो एटले में विचार्युके लग्नमां लई जाउं. भित्रोने बतावीश, तेओ खुश थशे.” सिक्को एकथी बीज हाथमां फ्रवा लाग्यो. केटलाक लोको तेने पूछवा माटे टोणे वणी गया : “केटलो जूनो छे? क्या राजाना समयनो छे? कई धातुनो बनेलो छे? तेना पर शुं लभ्युं छे?” ऐम सिक्को फरतो रह्यो.

अडधा कलाक बाट सिक्को मणवो मुश्केल बनी गयो. कोई जाणो क्यां खोवाई गयो? जेने पश्च पूछ्युं तेषो कहुं के, “मारा हाथमां आवेलो पश्च में मारा पाडोशीने ज्ञेवा आपी हीधो हतो. मने कशी

खबर नथी.” जेमने पश्च पूछ्युं तेमाणे कहुं : “मारा हाथमां आवेलो हतो, में ज्ञेयो हतो, पछी में बीजाने आपी दीधेलो.” त्यां बस्सो लोको जमा थयेला, घरमां लग्न हता, सिक्को क्यां गयो? मुश्केली उभी थई गई. बधा महेमानो भेगा थई गया अने तेमाणे कहुं के, “अमारा भिस्सा तपासी लो, कपडा तपासी लो, अमे तो नथी लीधो.” ऐवुं ज नक्की थयुं के बधाना कपडा तपासवामां आवे. परंतु एक माणसे कहुं के, “हुं तो अहीं महेमान तरीके आव्यो छुं, योर तरीके नथी आव्यो. हुं तो केवण एटलुं ज कहीश के में सिक्को नथी लीधो. परंतु मारा भिस्सामां कोईने हाथ नहि नाखवा दउं. हुं थोडो चोर छुं? ज्ञेई विचारीने हाथ नाखजो. आ पिस्तोल मारी पासे छे.” पछी तो वात विशेष स्पष्ट बनी गई. आपणाने बधाने ए वात समजाई गई हशे के ए माणसे सिक्को लई लीधो छे. पोलीसने झोन करवो पड्यो, परंतु पोलीस आवे ए पहेला एक अद्भुत घटना बनी गई. पोलीसने झोन करवामां आव्यो. आभा घरना दरवाजा बंध करी देवामां आव्या. झघडो थवानी पूरी शक्यता हती. ए माणसने हाथ लगाववो योग्य नहोतो. ते गोणी चलावी शके तेम हतो. अजब पागल माणस हतो. लोको तेने समजावता पश्च हता, छतां ते तेयार नहोतो. अने त्यां एक नोकरे पाणीनुं वासण टेबल परथी उठायुं अने लोको ए ज्ञेयुं के ए वासण नीये सिक्को पडेलो छे. ए माणसे, भिचाराए सिक्को लीधो नहोतो, सिक्को टेबल पर हतो. एटले लोको ए कहुं : “तुं केवो पागल माणस छे? ज्यारे ते सिक्को लीधो नथी तो आटलो उपद्रव शा माटे उभो कर्यो?” तेषो पोताना भिस्सामां हाथ नाख्यो अने तेना जेवो ज बीजो सिक्को बहार काढीने कहुं : “बीज सिक्कानो मालिक हुं छुं. आ माणस जे कही रह्यो हतो एवो बीजो पश्च एक सिक्को छे ते मारी पासे छे. में पश्च विचार्यु हतुं के लग्नमां सिक्को लई ने जाउं अने बतावुं, परंतु तेषो पहेला बतावी दीधो एटले हुं चूप रह्यो. हवे बताववानो कोई अर्थ नहोतो. परंतु पांच भिनिट पहेला मारो विश्वास कोण करत के आ सिक्को चोरीनो नथी? कोण विश्वास करत? पांच भिनिट पहेला ए बस्सो माणसोमां एवो क्यो माणस हतो जेषो एवो शक ना कर्यो होत के तेषो चोरी करी छे?”

एकवार सत्य अने असत्य नामना ए माणसो नही ए नहावा गया. सत्यनी टेव हती के ए धाणी बधी वार सुधी नाहीने पोतानी जातने शुद्ध करतो. परंतु असत्य तो सहेजवारमां ज शुद्धिअशुद्धिनी परवा कर्या विना जेम तेम नाहीने बहार आवी जतो. आजे पश्च ऐम ज कर्युं पश्च आजे तेषो एक आयोजन कर्युं. जेमां तेना घडयन्त्रनी खुआवती हती. बहार नीकणीने तेषो सत्यना कपडा पहेरी लीधा अने त्यांथी पकायन थई गयो. ज्यारे सत्य नाहीने बहार आव्या त्यारे तेना कपडां मण्या नहि. हवे कपडा विना घेर केम जवाय? तेषो तो असत्यना कपडा पहेरी लीधा. आ घटना पछी क्यारेय सत्यने असत्य मण्यो नथी, तेथी आजे पश्च असत्य पासे सत्यना ज कपडा छे अने सत्य पासे असत्यना. आ कारणे आपणे धणा मूँजवणामां छी ए के सत्य कोण? असत्य कोण?

श्रीमद्भगवद्गीतामां श्रीकृष्ण अर्जुनने कहे छे के, तुं युद्धमां

યત્રેતિ ધ્રગુલે પૃથ્વીયામ् યત્રયત્ત્રગ્રામેનગરેવા નશ્શ્વનિબ્રહ્મણો ભૂતમનુજાવતારપરબ્રહ્મણः ५.... ૮ચયત્ત્રહરેર્નગ્રણતિબ્રહ્મણો: ચર્ચનમસ્તુતાતલે ૯ચત્ત્રમસકલાગ્રજનમનંડર્વિધત્તમગ્રહિલીનતામ્ ॥૨૭॥
લાસ નન્દનેષ્ટુનુસ અનુત્ત કત્તવ્યગ્રામેનગરેવા સકલાગ્રજનમનંસર્વાદ્રાસ્યાનામ્ ૯ર્વિધત્તલંદર્વિધમ્ ૧નિનીસમંગ્રિજીવનેનાગયળાચરિત્રેધમંત્રાલે હિતીયપ્રકરણોસ્યયુરગાગમનનિરુપણનામાસમસ્તપંચાત્રાન્મને
વિલીનનાંધીણનામ્ ૯મગમનનતત્ત્રવસ્તુનાખનાયાદિષ્પત્તિનાવના: ૨૮ ૧નિનીસત્પાયલષ્પણ્યનામ્ ૩ધાયના: ૫૯ ૧સત્ત્વનનવાવા: ૧સંયુક્તમાનો: સિલમક્તસંઘેર્મસ્હર્વચલ્યામગ્રણોયવામિ: ૩માનંદયેસ્તાન્રહિસ્ત

જઈને લડ. જો બંનેની વાતો જોઈએ તો અર્જુન વધારે ધાર્મિક દેખાશે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની વાત બહુ ધાર્મિક નહિ દેખાય. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે લડ. અર્જુન કહે છે મારીશ તો દુઃખ થશે, પીડા થશે. એવા કોણ ધાર્મિક હશે જે કહેશે કે અર્જુન જે કહે છે તે ખોટું છે. બધા ધાર્મિક કહેશે તે બરાબર છે.

પરંતુ લડવા છતાં શ્રીકૃષ્ણ કંઈ જ ઈચ્છતા નથી. આ અનિયાના કેટલા અદ્ભુત કારણો છે. શ્રીકૃષ્ણ પોતે સ્વયં એકલા જ લડે છે અર્જુનની તરફથી. એનું આખું સૈન્ય સામે પક્ષેથી લડે છે! લડનારાની આ રીત નથી કે ખુદ પોતાનું સૈન્ય દુશ્મનની તરફથી લડતું હોય. શ્રીકૃષ્ણ લડે છે પાંડવો તરફથી અને શ્રીકૃષ્ણનું આખું સૈન્ય એકલા શ્રીકૃષ્ણને બાદ કરીને લડે છે કૌરવોની તરફથી. લડવાની આવી રીત કદી સાંભળી નથી. જો આ રીત છે લડવાની તો બધા લડનારા ખોટા છે. આ જ શ્રીકૃષ્ણ લડનારા તરીકે સાચા છે.

સંત હસન બસરીએ દરિયા કિનારે એક પુરુષને ખીની સાવ જ નજીક સૂતેલો જોયો. તેના હાથમાં બાટલી હતી. થી તેના વાળ પસવારતી હતી. સંતનું મન આ દશ્ય જોઈને ખાદું થઈ ગયું. થોડી જ વારમાં દરિયામાં તોકાન આવ્યું. પેલો પુરુષ દોડ્યો અને એણો દરિયામાં ઝંપલાવીને દૂબતા અનેક માણસોને બચાવી લીધા. સંતને આશ્રય થયું. પેલા પુરુષે પાસે આવીને સંતને કહ્યું : “હું ખારવો છું, દરિયાકંઠે વસું છું. આ થી મારી માતા છે. દરિયા કિનારે મીદું પાણી ન મળે તેથી બાટલીમાં પીવાનું પાણી લઈ આવું છું. તમને તરસ લાગી હોય તો આ પાણી પીશો?” વાત સાંભળીને સંતે ગાંઠ વાળી કે કોઈપણ માણસ માટે તુરંત અભિપ્રાય નહિ બાંધુને કોઈને મારાથી નીચો નહિ ગણ્યું.

એકજ થી એના પિતા માટે દીકરી હોય છે, પતિ માટે પત્ની હોય છે, પુત્ર માટે માતા હોય છે, સાસુ માટે વહુ હોય છે, ભાઈ માટે બહેન હોય છે, જેઠાણી માટે દેરાણી હોય છે, જમાઈ માટે સાસુ હોય છે, ભાભી માટે નણાંદ હોય છે, દિયર માટે ભાભી હોય છે અને દીકરાની દીકરી માટે દાદીમા હોય છે. વ્યક્તિ એક જ પરંતુ એના તરફ જોવાની દષ્ટિ અનેક. અભિપ્રાય આપતા પહેલા સમગ્રપણે વિચારવું પડે. તેથી ઈસુએ કહ્યું : “કોઈના કાળું ના બનો.” આપણાથી કોઈ માટે તુરંત અભિપ્રાય બાંધવો કે ફલાણો માણસ તો ચારિન્યહીન છે. એવું કહીએ ત્યારે આપણા અભિપ્રાયને ‘ચારિન્યની’ આપણી વ્યાખ્યાનો રંગ લાગી જાય છે. કોઈ ગણિકાને હલકી ગણવાનું બહુ સહેલું છે પરંતુ એની મજબૂરીને સમજીને કરણા બતાવવાનું અધરું છે. વાદ-વિવાદ થાય ત્યારે ઘણીવાર ચર્ચામાં પ્રકાશ કરતા ગરમીનું પ્રમાણ વધારે હોય છે. જેથી સમજીણ ઓછી હોય તે વધારે ઉગ્રતાથી ઘાટા પાડે છે. દલીલ ખૂટી પડે તેનું સ્થાન ઉશ્કેરાટ લેતો હોય છે. ચર્ચા કે દલીલબાળ સત્યની શોધ માટે ન હોય ત્યારે અહંકારનો ઉકરડો બની રહે છે, એમાં પોતાનો કક્કો ખરો કરવાની જીદ હોય છે. નમ્રતા કે જિજ્ઞાસા નથી હોતી. આવી દલીલબાળ અવરોધક છે. ગાંધીજીનો સત્યાગ્રહ સામા પક્ષને નમાવવા માટેની યુક્તિરૂપે પ્રયોજયો હતો. તેઓ સામે પક્ષે રહેલા સત્યને પ્રમાણવા માટે સદાય તત્પર રહેતા. પોતાની રાઈ જેવડી

ભૂલ કબૂલ કરવાની તત્પરતા બતાવવામાં તેમણે કદી અહંકારને વચ્ચે આવવા ન દીધો. લુઈ ફિશરે ગાંધીજીનું વિદ્યાન ટાંક્યું છે : “હું સ્વભાવે હુંમેશાં સમાધાનપ્રિય માણસ રહ્યો છું. કારણ કે મને ક્યારેય એવો વિશ્વાસ નથી રહ્યો કે હું ખરો છું.” અહંકાર આગલે બારણોથી પ્રવેશો ત્યારે સત્ય પાછલે બારણોથી ભાગી છૂટે છે.

‘સત્યમેવ જ્યતિ નાનૃતમ્’ ‘સત્યં વદ ધર્મ ચર’ ‘સત્યં બ્રહ્મ’ ‘ઉપનિષદ સત્યસ્ય સત્યમ્’ ‘સત્યસ્ય અપિહિતં મુખમ્’ ‘હદયેન હિ સત્યં જ્ઞાનાતિ’ ‘સત્યમ્ જ્ઞાનમ્ અનંતમ્ બ્રહ્મ’ આજે હું કેટલીવાર જૂદું બોલ્યો ? આધ્યાત્મિક માર્ગ પ્રથમ પગલું માંડવાની શુલ્ભ શરૂઆત આ પ્રશ્નથી થાય છે. માણસ માત્ર બે મહિના સુધી જૂદું ન બોલવાનો સંકલ્પ પાળે તો એને જરૂર અનુભવ થશે કે એની પ્રાણ ઊર્જામાં થોડોક વધારો થયો છે. વાતવાતમાં બોલાતું પ્રત્યેક જૂદું માણસને પ્રભાવહીન બનાવતું જાય છે. જૂદું બોલીને સામા માણસને છેતરવા કરતા તો સાચું બોલીને એને નારાજ કરવાનું વધારે વ્યવહારું છે. તમે જૂદું બોલ્યા પછી પકડાઈ ગયેલા માણસનો મ્લાન ચહેરો જોયો છે ? એ માણસની પ્રાણઊર્જા તે ક્ષણે સાવ ઘટી ગઈ તેથી એનો ચહેરો નૂર ગુમાવી બેઠો ! નરસિંહ મહેતા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને વફાદાર રહે કે નાગરી નાતને ? સોકટીસ પોતાના માંહલાને વફાદાર રહે કે એથેન્સના સરેરાશ નાગરિકને ? વિષ્ણુગુમ ચાણક્ય ભ્રષ્ટ રાજા ધનનંદને વફાદાર રહે કે અખંડ ભારતના સ્વખને ? સીતાજી વનવાસી રામને વફાદાર રહે કે સુખ-સમૃદ્ધિની સંપૂર્ણ ખાતરી આપનાર રાવણને ? મીરાંબાઈ શ્રીકૃષ્ણને વફાદાર રહે કે રાણાને ? સત્ય પ્રત્યેની વફાદારી કદી સુખ નથી આપીતી, પરંતુ આત્મતૃપ્તિ જરૂર આપે છે એ જ ખરા સુખની ચરમસીમાંથી.

જે બધા સમયે બધી જગ્યાએ બધી સ્થિતિમાં એક સમાન રહે એનું નામ સત્ય. એ પરમ તત્ત્વનો સ્વભાવ છે. એનો કદી અભાવ હોતો નથી. ગીતાજી કહે છે :- ‘અસત્યનું કદી અસ્તિત્વ હોતું નથી, અને સત્યનું કદી અનસ્તિત્વ (અભાવ) હોતું નથી.’ ‘નાડસતો વિદ્યતે ભાવ: નાડભાવો વિદ્યતે સત:’

જે સત્ય છે તે ભૂતકાળમાં હતું, વર્તમાનકાળમાં છે અને ભવિષ્યકાળમાં રહેશે. આર્ધદશ્ટાઓ કહે છે કે મેં સત્યને મેળવી લીધું એમ ન કહો. પણ એમ કહો કે મેં સત્યને માર્ગ ચાલતા ચાલતા ભગવાન મેળવી લીધા. સત્ય અને પરબ્રહ્મ આ બેને એક જ છે. એટલે જ તો શ્રુતિ કહે છે : ‘સત્યં જ્ઞાનં અનન્તં બ્રહ્મ’ સત્ય, જ્ઞાન, અનંત અને બ્રહ્મ આ એકબીજાના પર્યાયવાચક છે. સત્યનું ફલક બહુ મોટું છે. એનો વ્યાપ બહુ વિશાળ છે. એવું કશું નથી જ્યાં એ ન હોય. ઋષિઓ કહે છે : તું તારા હોઠ બંધ રાખ, કાન બંધ રાખ,

ધ્યેયમાં સોકેટિસની સ્થિરતા હતી. ઈસુના નામે ઈસવી સન શરૂ કરનારાઓએ જ ઈસુને પ્રથમ સત્યને છોડાવવા જીવતા વધસ્તંભ (કોસ) ઉપર જડી દીધા હતા.

સાચું નારિયેલ હંમેશાં વધેરાય જતું હોય છે અને ખોટું જનારિયેલ મોતિયે મઠાય છે. સમાજ એવા લોકોને રસ્તા વચ્ચેથી દૂર કરે છે કે જે ચલિત થતા નથી, જે ચલિત થઈ શકે છે તે લાંબો વખત આડા આવતા નથી. તેમના પ્રાણ લેવાની કોઈ જરૂર રહેતી નથી. કડવું સત્ય પણ પરિણામે માઠા અસત્યથી વધારે સારું છે. સત્યથી જે ગુમાવાય તે હાનિ નથી પણ મોટી પ્રાપ્તિ છે. અસત્યથી જે પ્રાપ્ત કરીએ, એ પ્રાપ્તિ નહિ પણ મોટી હાનિ છે. સાપ-સીડીની રમતની જેમ સતાણુંના ખાના સુધી પહોંચેલ અસત્યને સાપના મુખેથી ત્રણ નંબરે - તળિયે ઉતરી જતાં જરાય વાર લાગતી નથી.

‘સરચાઈ છીપ નહિ સકતી, બનાવટ કી અસ્કૂલો સે, ખૂશબુદ્ધિ આતી નહિ હરગીઝ, કબી કાગજ કે ફુલોસે.’

કોઈ સત્યને દ્બાવી અસત્યનો હરણાફણ પ્રચાર કરે તો પણ સનાતન સત્ય ક્યારેય દ્બાતું નથી. એટલે જ તો સત્યની પ્રતિષ્ઠા સામુદ્રાયિક કલ્યાણ કરી શકે. સત્યને રાખનાર સંસારના દુઃખોને અતિકભી પરબ્રહ્મના આનંદનો અનુભવ કરે છે.

સૂર્યની આસપાસ પૃથ્વી ફરે છે તે સુકરાત કહેતા ત્યારે
સતાધીશોએ સુકરાતને કડક સૂચના આપી કે તે લેખિતમાં આપે કે
પૃથ્વી સ્થિર છે, નહિતર મૃત્યુદુંડની સજા આપવામાં આવશે. ત્યારે
સુકરાતે કહ્યું : “હું લખીને આપું તો શું પૃથ્વી ફરતી બંધ થઈ જવાની
?” સુકરાતના સમર્થકોએ કહ્યું : “આપ લખી આપો. કારણ કે આ
લોકો સમજાર નથી. આપનું જીવન અમારા માટે મૂલ્યવાન છે.
આપ અમારાથી દૂર જશો તો અમોને આપ જેવા મૂલ્યનિષ્ઠ
વ્યક્તિની ખોટ પડશો.” સુકરાતે કહ્યું : “રાત્રે સ્વખામાં એક રણમાં
એક તૃષ્ણાતુર માણસને મેં જોયો. તે તરસથી તડપી રહ્યો હતો. ત્યાં
તેને દૂર એક સરોવર દેખાયું તે ત્યાં પહોંચ્યો પણ તે રાક્ષસનું સરોવર
હતું. રાક્ષસે કહ્યું તું આ પાણી પીવાનો પ્રયત્ન કરીશ તો હું તેને ખાઈ
જઈશ. ત્યારે અન્ય રાહગીરે તેને રોકતા કહ્યું કે ભાઈ શા માટે પાણી
ખાતર તારા જાનને જોખમમાં મૂકે છે? ત્યારે તૃષ્ણાતુર માણસ કહે છે
કે આમેય તૃષ્ણાથી મરવાનો છું તો તુમ થઈને શા માટે ન મરું?”
આમ કહી સુકરાતે પોતાના સમર્થકોને કહ્યું : “આ વ્યક્તિનું કથન
સહી છે કે ગલત?” ત્યારે દરેકે કહ્યું : “તેનો નિર્ણય બરાબર છે.”
ત્યારે સુકરાત હસીને બોલ્યા : “મેં હંમેશાં સત્યનું જ પાલન કર્યું છે
મારી તૃષ્ણા તેનાથી જ બુઝાઈ છે. સત્ય સુધાનું પાન કરવાથી મારું
શરીર નષ્ટ થશે પણ તેનું પાન નહિ કરવાથી મારો અંદરનો સંત મરી
જશે. બોલો હું તુમ થઈને મરું કે તડપી તડપીને?” આટલું કહીને
સંત મૌન થઈ ગયા. સમર્થકોના ગળા સૂકાઈ ગયા ત્યાં તો સુકરાત
જેરનો કટોરો ગટગટાવી ગયા!

કેટલાક વિધાનો સત્યના ઉપાસક માટે યાદ રાખવા જેવા છે :
 ■■■ મને લાગે છે કે તમારી વાત વિચારવા જેવી છે. કદાચ મારી ભૂલ થતી હોય એ બનવાજોગ છે. ■■■ મારી વાત તમારે ગળે ન ઉતરે તો સ્વીકારશો નહિ. તમારી સાથે પૂરેપૂરી સંમતિ ન હોવા છતાં

તમારો પેલો મુદ્દો મને સ્પર્શી ગયો છે. ➡ તમારી વાત મને હવે સમજાય છે. ➡ હું ખોટો હોઈ શકું, તમે ખરા હોઈ શકો. ➡ હું અત્યારે તમને ખાતરીપૂર્વક કશુંય ન કહી શકું. કારણ કે બંને બાજુની ચકાસણી નથી કરી. ➡ અત્યારે તેઓ ગેરહાજર છે તેથી એકવાર એમને સાંભળ્યા પછી જ કોઈના પર નિર્ણય લઈ શકાય. ➡ માત્ર સાંભળેલી વાત પરથી અભિપ્રાય આપી દઈએ તો કદાચ એમને અન્યાય થશે. કોર્ટનો ચુકાદો ન આવે ત્યાં સુધી એમને સજજન ગણીને ચાલીશું. અફવાને કે આરોપને સત્ય ન ગણી શકાય. મને તમે એકવાર બરાબર સાંભળી લો પછી તમને લાગે કે હું સજાપાત્ર છું તો સજા કરજો. મને લાગે કે મારી વાત ખોટી છે તે ક્ષણે તમારી માફી માગીશ. ‘તમને મારાથી જબરો અન્યાય થઈ ગયો. હવે એવી ભૂલ નહિ થાય.’ હું ક્ષમાપ્રાર્થી છું. ➡ મારી વાત સાચી પડી તેથી હું ફૂલાય જવાનો નથી એ મારો વિજય નથી, સત્યનો વિજય છે. ➡ મારે એમની સાથે મતભેદો ઘણા છે પરંતુ એમની પ્રામાણિકતા શંકાથી પર છે. એમના પર અપ્રામાણિકતા હોવાનો આક્ષેપ થાય ત્યારે હું એમનો બચાવ કરવા તત્પર રહીશ. આટલી છણાવટ પછી પણ મનમાં કોઈ ગોટાળો રહી જાય તો ફરીથી એકવાર ઝગવેદનો મંત્રો ઉદ્ગારવા ‘સત્યમેવ જ્યતિ નાનૃતમ्’ ‘સત્યં વદ ધર્મ ચર’ ‘સત્યં બ્રહ્મ’ ‘ઉપનિષદ્ સત્યસ્ય સત્યમ्’ ‘સત્યસ્ય અપિહિત મુખમ्’ ‘હદ્યેનહિ સત્યં જ્ઞાનાતિ’ ‘સત્યમ્ જ્ઞાનમ્ અનંતમ્ બ્રહ્મ.’

એક નાનકડી વાર્તા મને યાદ આવે છે. એક ભિક્ષુણી હતી, બૌદ્ધ ભિક્ષુણી. તેની પાસે એક નાનકડી બુદ્ધની ચંદનની પ્રતિમા હતી. તે પોતાના બુદ્ધને હંમેશાં પોતાની સાથે જ રાખતી હતી. ભિક્ષુણી હતી મંદિરોમાં, વિહારોમાં રોકાતી હતી પણ પૂજા પોતાના બુદ્ધની જ કરતી હતી. એકવાર તે એ મંદિરમાં રોકાણી જે હજાર બુદ્ધોનું મંદિર છે જ્યાં બુદ્ધની હજાર મૂર્તિઓ છે, જ્યાં મંદિરના ખૂણે ખૂણામાં પ્રતિમા છે. સવારે તે પોતાના બુદ્ધને સામે રાખીને પૂજા કરવા બેઠી. તેણે ધૂપ સળગાવ્યો. હવે ધૂપ તો કોઈ માણસના નિયમને માનતો નથી! ઉલટું જ થઈ ગયું. હવાની લહેરખીઓ એવી હતી કે તેના નાનકડા બુદ્ધના નાક સુધી તો ધૂપની સુગંધ પહોંચતી ન હતી અને પેલી બાજુ મોટી મોટી બુદ્ધની પ્રતિમાઓ બેઠી હતી તેમના સુધી પહોંચવા માંડી. તે તો ખૂબ ચિંતિત થઈ. આવું ન ચાલી શકે. તો તેણે એક નાનકડું ટીનનું ભૂંગળું બનાવ્યું અને પોતાના ધૂપ પર ઢાંકી દીધું એને પોતાના નાનકડા બુદ્ધના નાક પાસે ચીમનીનું દ્વાર ખોલી નાખ્યું જેથી ધૂપની સુગંધ પોતાના જ બુદ્ધને મળે. સુગંધ તો મળી ગઈ પોતાના બુદ્ધને પણ બુદ્ધનું મુખ કાળું થઈ ગયું. તે ભારે મુશ્કેલીમાં પડી ગઈ. ચંદનની મૂર્તિ હતી તે સાવ ખરાબ થઈ ગઈ. તેણે જઈને મંદિરના પૂજારીને કહ્યું કે, હું ભારે મુશ્કેલીમાં પડી ગઈ છું. મારા બુદ્ધની પ્રતિમા ખરાબ થઈ ગઈ, કદરૂપી થઈ ગઈ. હવે હું શું કરું? તો એ પૂજારીએ જવાબ આપ્યો કે, ચારે બાજુ ફેલાતા સત્યોને જ્યારે કોઈ એક દિશામાં બાંધે છે ત્યારે આવી જ દુર્ઘટના અને આવી જ કુરૂપતા જન્મે છે.

समाप्त

સત્સંગ સમાચાર પત્રિકા

સ્વામી ધનશ્યામદાસજી તથા શા. સ્વામી સર્વમંગલદાસજી તથા સાધુ ધર્મવલ્લભદાસજી

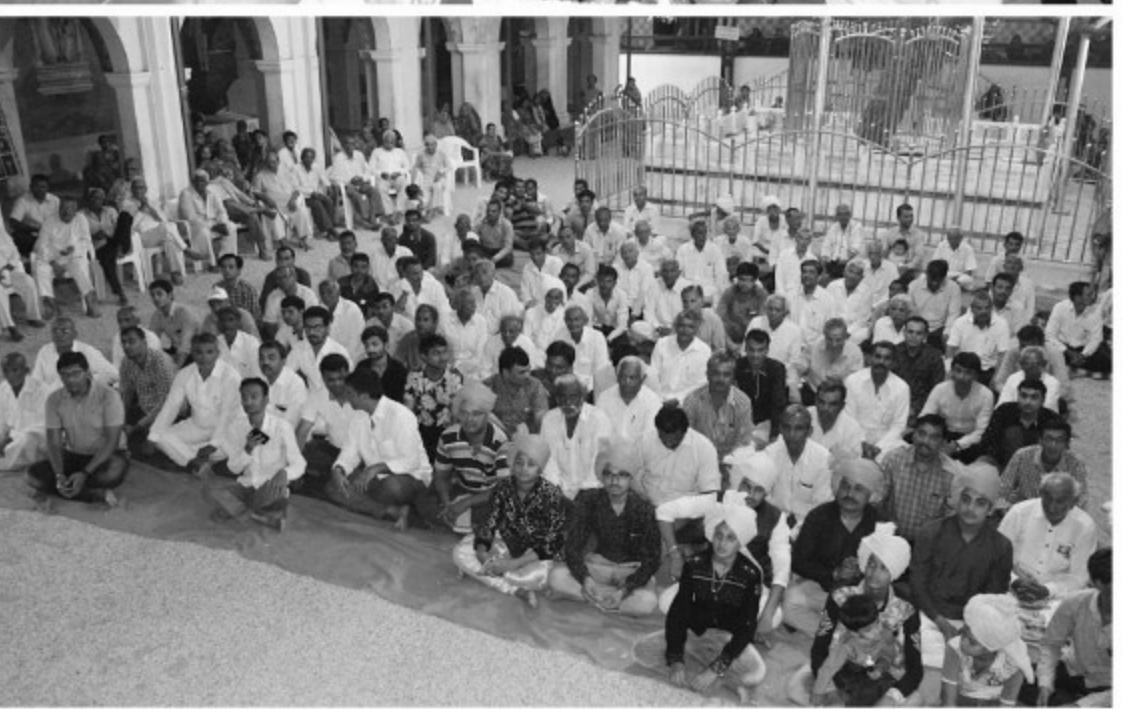
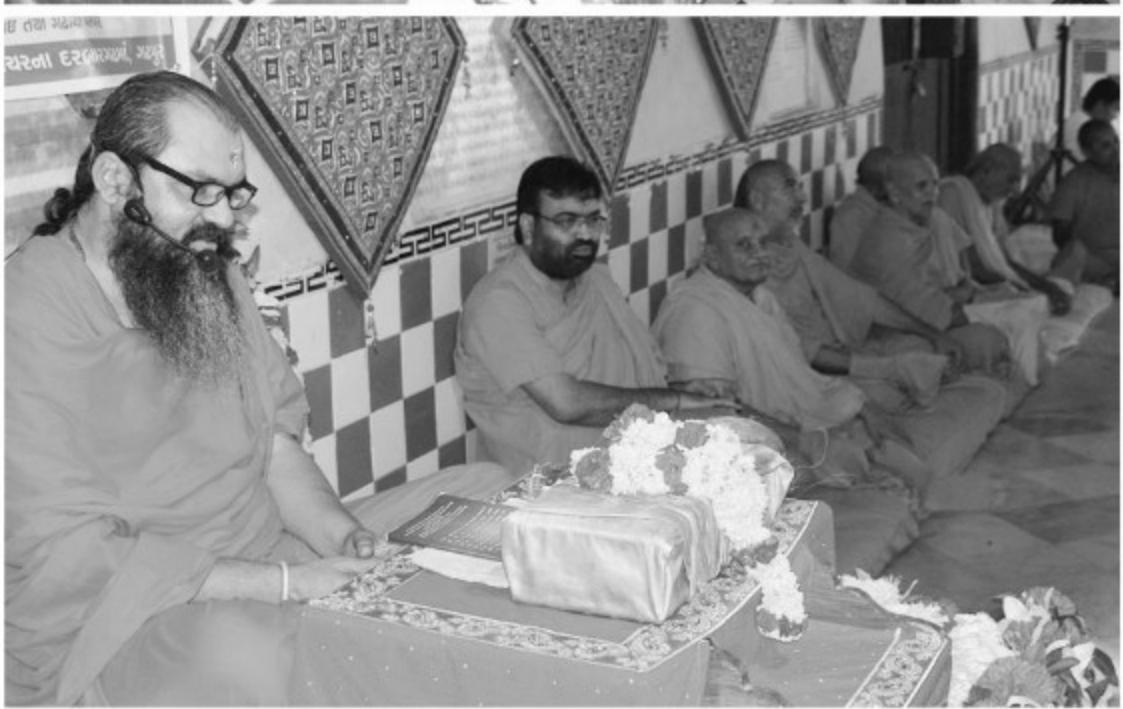
કથાપારાયણ
ગાડો

ગાડો શ્રી દાદાખાચરના દરબારગઢમાં માલવીયા પરિવાર દ્વારા આયોજિત કથાપારાયણમાં પદ્ધારતા
પ.પુ. નાનાલાલજી મહારાજશ્રી તથા ધર્મકુળ પરિવાર.

વડોદરા શહેરને આંગણો પ.પુ. ધ.ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રીના રૂડા આશીર્વાદ સહ આજ્ઞાથી પ.પુ. નાનાલાલજી મહારાજશ્રી
તથા ધર્મકુળ પરિવારની ઉપસ્થિતિમાં યોજાયેલ 'ટેજસ્વી તારલાઓનો સત્કાર સમારોહ તથા માસિક સત્સંગ સમા'

ગઢા શ્રી દાદાભાઈરના દરબારગઢમાં ગઢીયા પરિવાર દ્વારા આયોજિત કથાપારાયણમાં પધારતા પ.પુ. નાનાલાલજી મહારાજશ્રી તથા ધર્મકુળ પરિવાર.

ગઢા તાબાના મહુવા નૂતન શિખરબધ્ય શ્રી સ્વામિનારાયણ મુખ્ય મંદિરના પટાગંધામાં યોજાયેલ 'સત્સંગ રવિસભા' માં કથાવાત્તાનો લાભ આપતા પૂ. સંતો.

અમદાવાર એરપોર્ટ પર ભારત સરકારના નવનિયુક્ત કેન્દ્રિયમંત્રીશ્રી ઓનું સ્વાગત-સંમાન કરતા પૂ. એસ.પી. સ્વામી-ગઢા તથા પૂ. બાલ સ્વામી - સરધાર

રથ્યાત્રા ભાવનગર

ભારતમાં ત્રીજા સ્થાને અને ગુજરાતમાં બીજા સ્થાને ભાવનગર શહેરમાં ઉજવાતી 'શ્રી જગત્પતિ રથ્યાત્રા'માં ગઢડા શ્રી ગોપીનાથજી મહારાજના તાબાના નૂતન શ્રી સ્વામિનારાયણ મુખ્ય મંદિર સત્સંગ સમાજ દ્વારા સુંદર ફ્લોટ્સ રાખવામાં આવ્યા હતા.

ડોંબીવલી(મુંબઈ) શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિરને આંગણે ઉજવાયેલ 'શ્રી જગત્પતિ રથ્યાત્રા મહોત્સવ' તથા હિંડોળા ઉદ્ઘાટન તેમજ 'માસિક સત્સંગ સભા'માં કથાવાતારનો લાભ આપતા પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી.

થાણા (મુંબઈ)ને આંગણો યોજાયેલ 'દિવ્ય સત્સંગ સભા'માં કથાવાર્તાનો લાભ આપતા પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી.

કતારગામ (સુરત)ને આંગણો યોજાયેલ 'દિવ્ય સત્સંગ સભા'માં કથાવાર્તાનો લાભ આપતા પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી.

યોગીયોક (સુરત)ને આંગણો યોજાયેલ 'દિવ્ય સત્સંગ સભા'માં કથાવાર્તાનો લાભ આપતા પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી.

ગાડડા શ્રી ગોપીનાથજી મહારાજના દર્શનાર્થે પધારેલા ભારત સરકારમાં નવનિયુક્ત કેન્દ્રિયમંત્રી શ્રી મનુસખભાઈ માંડવીયા.

સત્સંગ રવિસભા
ભાવનાર

ગાડા શ્રી ગોપીનાથજી મહારાજના તાબાના નૂતન શ્રી સ્વામિનારાયણ મુખ્ય મંદિરના પટાગંશમાં યોજાયેલ 'સત્સંગ રવિસભા'માં કથાવાર્તાનો લાભ આપતા પૂ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપદાસજી તથા સભામાં પદ્ધારેલા જગન્નાથજી રથયાત્રા સમિતિના અધ્યક્ષ શ્રી હરુભાઈ ગોડલીયા.

॥ Shree Swaminarayano Vijaytetaram ॥

The Divine Blessings of Vadtal Pithadhipati H.H. 1008 shree Acharya Shree Ajendraprasadji Maharajshree and In The Divine Presence Of H.H. 108 shree Bhaviacharya Shree Nrigendraprasadji Maharajshree at Harrow London

Shree Swaminarayan Mahotsav

Shreemad
Satsangijivan
KATHA

Date

23rd to 29th
August 2016

:: President ::
H. H. 1008 Shree Acharya
Shree Ajendraprasadji
Maharajshree - Vadtal

:: Vice-President ::
H. H. 108 Shree Bhaviacharya
Shree Nrigendraprasadji
Maharajshree - Vadtal

Narrator

P. P. Sad. Swami Shree Nityaswarupdasji

R.g. No. 1150267

Organiser : Dharmakul Ashrit Shree Swaminarayan Agyna-Upasna Satsang Mandal - U.K.

Place : Claremont High School, Claremont Avenue, Kenton, Harrow, HA3 0UH.

Contact

Hemantbhai soni - 07798 657 216, Hiralal Halai - 07941 330 821, Narayanbai Soni - 07830 979 829,
Naresh Gothadiya - 07889 728 585, Ghanshyambhai Patel - 07809 608 831.

:: તારીખ ::
૭-૮-૨૦૧૬

૬૨ મહિનાના પહેલા રવિવારે સરધારધામમાં યોજાતી
॥ અભયદાન માર્સિક સત્સંગ સભા ॥

:: સમય ::
સવારે ૮ થી ૧

સ્થળ :- શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સરધાર, તા.જી. રાજકોટ. ફો.નં. ૦૨૮૧ - ૨૭૮૧૨૧૧, મો. ૭૬૦૦૦૮૫૦૩

૩૦ સ્વામિનારાયણ ચિંતન • જુલાઈ - ૨૦૧૬

USA सत्संग परिव्रमण - २०१६ तस्वीर दर्शन

USA સત્સંગ પરિભ્રમણ - ૨૦૧૬ તરફીર દર્શાન

પદારો છપૈયા

ବୁଦ୍ଧ ଗୀତା ବର୍ଷମି ମିଥ୍ୟା ତେଜି ଦିଯାତା ଅଭିର

સવાવિતારી ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની પ્રાણટ્યભૂમિ તીર્થધામ શ્રી

प्राग्ट्यभूमि ॥ तीर्थधाम श्री

प्राण्यभूमि ॥ तीर्थद्वाम श्री

प्राण्यभूमि ॥ तीर्थद्वाम श्री

प्राण्ट्यभूम तथधाम श्रा

છીખા મહુત્સવ

અંતર્ગત

અંતાર્ગત

ਪ੍ਰਾਤਿ

፲-፭፭-២០១៥

ਪਾਂਡਿ

۹۳-۹۹-۲۰۹۵

॥ અદ્યકશ્મી ॥

પ.પૂ. ધ.ધુ. ૧૦૦૮ શ્રી આચાર્ય
શ્રી અજેન્ડ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રી

॥ ઉપાદ્યક્ષશ્રી ॥

પ.પુ. ૧૦૮ શ્રી ભાવિઆયાર્
શ્રી નૃગોઙ્કપ્રસાદજી મહારાજશ્રી

બાળપ્રભુ શ્રીધનશ્યામ-શ્રીહરિના ચરિત્રોથી સભર

પુ. સ.ગુ. સ્વામી શ્રી નિત્યસ્વરૂપાસજુના શ્રીમુખે ૩૫૦મી

શ્રીમદ્ ભત્સર્હિંજુવને કથા પારાયણ

તા. ક.: - આ કથા મહોત્સવમાં સમગ્ર ધર્મકુળ પરિવાર તથા અનેક બ્રહ્મનિષ્ઠ સંતો-મહંતો પધારી દર્શન-અમૃતવાણીનો લાભ આપશે.

॥ આયોજક-નિમંત્રક ॥

શ્રી રમેશભાઈ વલ્લભદાસ માનસેતા પરિવાર સુપુત્ર શ્રી આશિષભાઈ તથા પોત્ર કૌશાલ - ડૉંબીવલી (મુંબઈ)

સ્થળ :- મુ. છપૈયા, જ. ગોડા (ગુજરાત)

લાઇવ
પ્રસારણ

हमारा
लक्ष्य
विश्व का कल्याण हो...
www.lakshyatv.com

प्रारंभ

२७-१०-२०१६

आसो वड बारश

ਪੁਸ਼ਟਿ
03-99-2016
ਕਰਤਕ ਸੁਦ ਯੋਥ

સ્થળ :-

‘શ્રી સ્વામિનારાયણ ભાગ’ શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર, સરધાર, તા. જી. રાજકોટ.

॥ શ્રી સ્વામિનારાયણો વિજયતેતરામ્ ॥

છપૈયા મહોત્સવ તા. ૫ થી ૧૩ - ૧૧-૨૦૧૬ પ્રસંગે

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર - સરધાર દ્વારા આયોજુત ૧૩મી

શ્રી સ્વામિનારાયણ સ્પેશયલ ટ્રેનયાત્રા

પ્રસ્તાવન

૩-૧૧-૨૦૧૬

કુલ દિવસ :- ૨૫

ટીકીટ દર :- ૨૪,૫૦૦

આગમન

૨૭-૧૧-૨૦૧૬

ટીકીટ બુકિંગ સમયે રૂ. ૧૦,૦૦૦/- ભરવાના રહેશે તેમજ બાકીની રકમ ટીકીટ દીઠ રૂ. ૧૪,૫૦૦/- ચાગ્રાપ્રવાસ ઉપડતા પહેલા ૩૦ દિવસે ભરી દેવાના રહેશે.

દર્શાનીય પવિત્ર તીર્થસ્થળો :- છપૈયા, અયોધ્યા, અલ્હાબાદ, કાશી-બનારસ, ગયા, બોલ્દુંગાયા, જગાન્નાથપુરી, કોણાર્ક,
ભુવનેશ્વર, સાક્ષીગોપાલ, ઘોલાગીરી, તીરુપતિ બાલાજી, શ્રીરંગાળેશ્વર, રામેશ્વર, પંટરપુર, નાસિક, દ્વારકા, બેટદ્વારકા, નાગેશ્વર.

ખાસનોંધ :-

તા. ૩-૧૧-૨૦૧૬ના રોજ સરધારથી બસ દ્વારા ટ્રેનયાત્રાના યાત્રિકોને છપૈયા લઈ જવામાં આવશે.

રસ્તામાં જમવાની વ્યવસ્થા ન થઈ શકે તેમ હોય, માટે નાસ્તો આપવામાં આવશે. છપૈયા મહોત્સવ પૂર્ણ થયા બાદ સ્પેશયલ ટ્રેન દ્વારા
તીર્થસ્થળોના દર્શન કરીને ટ્રેનયાત્રાનું અંતિમ વિરામ સ્થાન રેલ્વે સ્ટેશન-રાજકોટ રાખવામાં આવ્યું છે, તેથી યાત્રિકોએ ત્યાંથી
પોતાની રીતે પોતપોતાના મુકામ સુધી પહોંચવાનું રહેશે.

બુકિંગ માટે સંપર્ક :- પૂ. પતિતપાવન સ્વામી - મો. ૭૬૦૦૦૪૮૫૦૫, પાર્શ્વ અધ્યક્ષ ભગત - ૭૬૦૦૦૪૮૫૦૩

સુરત :	કો. પા. મેહુલ ભગત - મો. ૯૦૯૯૯૯૯૬૨૧	પ્રશાંતભાઈ - મો. ૦૯૬૧૯૮૫૧૧૮૪	ગંગાસરા : કો. પા. પરેશ ભગત - મો. ૯૦૯૯૯૯૭૨૫૨
વિરજુ ભગત - મો. ૯૦૯૯૯૯૯૬૫૦	મનસુખભાઈ પ્રમુખ - મો. ૯૮૩૩૫૧૫૧૭૨	સુરેન્દ્રનગર : કનુભાઈ - મો. ૯૦૩૩૬૭૫૮૭૫	
નવસારી :	દુર્લભજીભાઈ ગજેરા - મો. ૯૧૨૮૬૯૫૧૮	ભર્યા : જગદિશભાઈ પટેલ - મો. ૯૪૨૪૪૭૨૭૧૦૦	ભુજ : પ્રવિણભાઈ માનકુવા - મો. ૯૮૨૫૭૮૫૮૮૨
વડતાલ :	પૂ. ધર્મવલ્લબ્ધ સ્વામી - મો. ૯૦૯૯૯૯૯૬૨૬	વડોદરા : ચિરીનભાઈ ગોળવીયા - મો. ૯૬૦૧૮૮૦૩૪૪	ગોવિંદભાઈ માનકુવા - મો. ૯૮૨૫૫૩૭૮૮૬
અમદાવાદ :	દીક્ષારક્કા પટેલ - મો. ૯૮૨૫૦૪૪૧૦૮	વિધાનગર : અશોકભાઈ પટેલ - મો. ૯૮૨૪૪૪૩૩૮૭	માણાવદર : શાંતિભાઈ રઠનપરા - મો. ૯૪૨૬૧૬૭૭૦૮
શૈલેખભાઈ દેવાણી - મો. ૯૮૭૭૬૪૪૨૬	મહુવા : કો. પા. સાગર ભગત - મો. ૯૦૯૯૯૯૬૨૨	જૂનાગઢ : રમેશભાઈ તાલાણા - મો. ૯૪૨૪૪૮૮૧૧૮	
કિશોરભાઈ - મો. ૯૮૮૮૪૭૫૧૦૦	ભાવનગર : કો. પા. અક્ષય ભગત - મો. ૯૦૯૯૯૯૬૪૫	ઉના : ધીરભાઈ જામકા - મો. ૯૮૨૪૨૪૩૧૬૬	
મુંબઈ :	ડૉનીવલી મંદિર - ફો.નં. ૦૨૫૧ - ૨૪૫૩૮૭૫	અમરશીદાદા ખાડી - મો. ૯૪૨૬૩૧૪૩૬૮	જેતપુર : દુર્લભજીભાઈ - મો. ૯૩૨૭૬૦૧૦૦૮
દિનેશભાઈ મહેતાજી - મો. ૯૮૭૭૬૦૦૯૧૦૭	દંધુકા : હિંમતભાઈ પટેલ - મો. ૯૪૨૮૪૮૮૩૦૮	અમરેલી : નિલેશભાઈ સોની - મો. ૯૪૭૨૩૦૬૨૦	

અન્ય ટ્રેન વ્યવસ્થા :- મુંબઈ, સુરત, અમદાવાદ, વડોદરા અને રાજકોટથી અયોધ્યા-ઝોડા સુધીની ટ્રેનો ઉપલબ્ધ...
સરકારના નિયમ મુજબ ટીકીટ બુકિંગ ૪(ચાર) મહિના અગાઉ કરવવાની રહેશે. (અયોધ્યાથી છપૈયા ત્પ કિ.મી.)

વિમાન વ્યવસ્થા :- અમદાવાદ, મુંબઈથી લખનો સુધી વિમાનની વ્યવસ્થા ઉપલબ્ધ (લખનોથી છપૈયા ૧૭૦ કિ.મી.)

ટ્રેન તથા વિમાન બુકિંગ માટે સંપર્ક :- મીત ટૂર્સ અને ટ્રેવેલ્સ - રાજકોટ. સતીષભાઈ - મો. ૯૯૮૮૮૬૨૧૦૮, ૮૫૩૦૮૧૨૩૪૫

છપૈયા ઉતારા વિષે માહિતી :- છપૈયાને આંગણે ઉજવાતા આ ભવ્ય મહોત્સવમાં લાભ લેનાર ટ્રેનયાત્રી તથા પોતાની રીતે વિમાન યા ટ્રેન કે અન્ય રીતે ડાયરેક્ટ આવવા ઈચ્છા ભક્તજનો માટે જમવાની તથા ઉતારાની વ્યવસ્થા મહોત્સવ સ્થળ ઉપર ટેન્ટહાઉસમાં કરવામાં આવશે. (ખાસનોંધ :- છપૈયામાં ઉતારા માટેની ધર્મશાળા યા હોટલ કે અન્ય કોઈ વ્યવસ્થા ન હોવાથી ટેન્ટમાં ઉતારો આપવામાં આવશે.) પોતાની રીતે મહોત્સવમાં આવવાનાર તમામ ભક્તોએ સરધાર મંદિરે પોતાનું નામ-સરનામાની વિગત સાથે આઈકાર્ડની ઝેરોકોપી ફરજાત મોકલવાની રહેશે. અન્ય સૂચના :- આ મહોત્સવનો લાભ લેનાર ભંકનોએ પોતાની સાથે હીંદીનો સમય હોવાથી પહેરવા તેમજ ઓફ્વા-પાથરવા માટે ગરમ વખ્તો ફરજાત સાથે લાવવાના રહેશે. અને પોતે દરરોજ લેતા હોય તે દવાઓ તેમજ તાવ, ઉધરસ-શરદી, ઉલ્ટી-જાડા વગેરે દવાઓ સાથે લેવી.

whatApp video
૭૬૦૦૦ ૪૮૫૦૩

YouTube
subscribe

sardharkatha

अमेरिकाना पेन्सिल्वीलीया राज्यना स्केन्टन शहेरने आंगणे प.पू. ध.धु. आचार्य महाराजश्रीना दुडा आशीर्वाद सह आज्ञाथी प.पू. लालजु महाराजश्री तथा धर्मकुण परिवारना दिव्य सानिध्यमां उज्वायेल श्री स्वामिनारायण मंटिरनो 'द्वितीय वार्षिक पाटोत्सव' तथा पू. स्वामी श्री निर्भयरणांसज्जना वक्तापटे योज्येल 'श्री पुरुषोत्तम प्रकाश कथापारायण' (ता. १६ थी १८-६-२०१६)

अमेरिकाना न्यूज़सीने आंगणे प.पू. ध.धु. आचार्य महाराजश्रीना दुडा आशीर्वाद सह आज्ञाथी प.पू. लालजु महाराजश्री तथा धर्मकुण परिवारना दिव्य सानिध्यमां नूतन श्री स्वामिनारायण हिन्दु मंटिर परिसरमां पू. स्वामी श्री पूर्णस्वरूपदासज्जना वक्तापटे योज्येल 'श्रीहरिलाभृत कथा पारायण' (ता. २४ थी २६-६-२०१६)

નેશનલ સત્સંગ શિબિર વર્જનીયા (અમેરિકા)

અમેરિકાના વર્જનીયા ખાતે શ્રી સ્વામિનારાયણ હિન્દુ મંદિર પરિસરમાં પ.પૂ. લાલજી મહારાજશ્રીના દિવ્ય સાનિધ્યમાં યોજાયેલ આંતરરાષ્ટ્રીય શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ દેવ ચુવક મંડળની 'નેશનલ સત્સંગ શિબિર' (તા. ૨૯ થી ૩-૭-૨૦૧૬)

અમેરિકાના વર્જનીયા ખાતે શ્રી સ્વામિનારાયણ હિન્દુ મંદિર પરિસરમાં પ.પૂ. ધ.ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રીના રૂડા આશીર્વાદ સહ આજાથી પ.પૂ. લાલજી મહારાજશ્રી તથા ધર્મકુળ પરિવારના દિવ્ય સાનિધ્યમાં અમેરિકાના જુદા જુદા સેન્ટરોના આંતરરાષ્ટ્રીય શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ દેવ ચુવક મંડળના યુવક-યુવતી તથા બાળ-બાળિકાઓની 'નેશનલ સત્સંગ શિબિર' યોજાઈ હતી. 'ધર્મ-અર્થ-મોક્ષ-કામ ધરૂટ ઓફ લાઇફ' ના વિચારને કેન્દ્રમાં રાખીને યોજાયેલી આ શિબિરમાં ૫૦૦ કરતા વધુ યુવક-યુવકીઓએ સંપ્રદાયના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો તેમજ ભારતીય સંસ્કૃતિના મૂલ્યોને પ.પૂ. લાલજી મહારાજશ્રી તથા પ.પૂ. સંતોના પ્રેરણાત્મક પ્રવયનો દ્વારા દૃઢ કર્યા હતા.